

ISSN 2544-9338

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SOCIAL SCIENCE

RS Global

Scientific Edition

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SOCIAL SCIENCE

7(28), December 2020

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss

Chief editor

Violeta Georgieva-Hristozova

Ph.D. in Education, Trakia University, Bulgaria

Editorial board:

Kolesnikova Galina

Professor,
Taganrog Institute of Management and
Economics, Russia

Utebaliyeva Gulnara

Doctor of Philological Science,
Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan

Rossikhin Vasyi

Dr.Sc. in Law, Vice-Rector,
Kharkiv National University of Radio
Electronics, Ukraine

Krokhmal Nataliia

Professor, PhD in Philosophy,
National Pedagogical Dragomanov
University, Ukraine

Yarychev Nasrudi

Doctor of pedagogical sciences,
Candidate of philosophical sciences
Chechen state university
Grozny, Russia

Vozniakovska Kristina

Doctor of Law, Professor, Department of
Civil Law, Chernivtsi Law Institute National
University "Odessa Law Academy",
Chernivtsi, Ukraine

Cheshmedzhieva Margarita

Ph.D., Associate Professor,
South-West University "Neofit Rilski",
Faculty of Law and History,
Department of Public Law,
Bulgaria

Sas Nataliia

Associate professor, Doctor of
Pedagogical Sciences,
Poltava National V. G. Korolenko
Pedagogical University, Ukraine

Mirza Natalya

Higher Doctorate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Karaganda
State University of E.A. Buketov, Kazakhstan

Mammadov Oruj

Ph.D. in Law,
The Academy of Public Administration
under the President of the Republic of
Azerbaijan

Paramonova Svetlana

Ph.D. in Criminal Law,
Marie Curie Scholar / Senior Researcher
at Zagreb University, Law Faculty,
Croatia

Ovsyanik Olga

Full Doctor Degree, Ph.D. in Psychology,
Professor, Moscow State Regional University,
Russian Federation

Orehowskyi Wadym

Doctor of historical sciences,
Chernivtsi Trade-Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University,
Ukraine

Victoria Polyakova

Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Vladimir Regional Institute for Educational
Development name L. I. Novikova,
Russian Federation

Publisher –
RS Global Sp. z O.O.,

Warsaw, Poland

Numer KRS: 0000672864
REGON: 367026200
NIP: 5213776394

Publisher Office's address:

Dolna 17,
Warsaw, Poland,
00-773

Website: <https://rsglobal.pl/>
E-mail: editorial_office@rsglobal.pl
Tel: +4(822) 602 27 03

DOI: 10.31435/rsglobal_ijitss

OCLC Number: 1036501433

Publisher – RS Global Sp. z O.O.

Country – Poland

Format: Print and Electronic version

Frequency: quarterly

Content type: Academic/Scholarly

CONTENTS

Дмитренко Олена Анатоліївна ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НЕУРЯДОВОГО СЕКТОРУ: АНАЛІЗ ПРОЄКТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІГС	4
Abilova Zulfiya Mammad HEYDAR ALIYEV AS A FOUNDER OF NATIONAL MULTICULTURALISM AT THE STATE LEVEL	12
Щербак Ігор Вікторович ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА.....	15
Черняк Сергій Геннадійович ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬО- ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	21
Соколов Дмитро Олександрович ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	27
Великанич Софія МУЗИЧНА ІКОНОГРАФІЯ В ТВОРЧОСТІ З. КУРЧИНСЬКОГО (ЖАНРИ, СТИЛІ, ХРОНОТОП).....	33
Шевченко Руслана Сергіївна ВІДТВОРЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОБЗАРСЬКОГО ВИКОНАВСТВА У СОЛОСПІВІ М. В. ЛИСЕНКА «У НЕДІЛЮ ВРАНЦІ-РАНО».....	39
Mustafayev Fizuli Najmaddin oglu USING SYNTACTIC UNITS IN THE LANGUAGE OF FILM ACTORS.....	44
Серых Лариса Владимировна АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ІССЛЕДОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО И ВНЕШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРОСТКОВ.....	48
Браницька Марина Михайлівна ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ТА РОЗУМІННЯ ПРИХОВАНОГО ЗМІСТУ ДІТЬМИ З АУТИЗМОМ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	62
Halushka Zoia, Nafus Inna NETWORKING AS A COMPONENT OF FORMING SOCIAL CAPITAL: THE ECONOMIC ASPECT.....	67
Borodai Eduard Mykolayovych STRATEGY OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE NATIONAL PROGRAM OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION «HORTING-PATRIOT».....	72
Mamuka Natsvaladze SENSATIONAL UNKNOWN FACTS FROM GEORGIAN DIPLOMACY OF 90-IES OF XVIII CENTURY.....	77
Nino Shengelia CONSTITUTIONALIZING ROLE OF TERMS OF SERVICE OF SOCIAL MEDIA PLATFORMS AND PROPOSED SOCIAL MEDIA USER BILLS OF RIGHTS.....	86

Захарова Оксана Володимирівна ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДВОРЯН БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	95
Кириленко Таїса Сергіївна, Чанчиков Ілля Костянтинівич ІНДИВІДУАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РІВНІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ	103
Abdullayeva Yegane Atamoglan FICTIONALITY IN A POSTMODERN NOVELS (BASED ON THE CREATIVITY OF JASPER FFORDE).....	109
Орищенко І. М. ВИВЧЕННЯ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРУ З ДОПОМОГОЮ ОБРАЗІВ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 10-11 КЛАСАХ.....	113
R. Palahusynets FORMATION OF THE INTELLECTUAL ELITE OF THE DIPLOMATIC SERVICE.....	117
Оборочану Виорика Ксенофонт ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ПЕРЕЖИВАНИЕ КАК УСЛОВИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ТЕКСТА НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	125
Хольченкова Н. М. ВПЛИВ ЗАНЯТЬ СУЧАСНИМ ТАНЦЕМ НА ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ	131
Трофимчук Вікторія Віталіївна ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ З АДИКТИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ	136
Станіслав Жовнір ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ МУЗИКИ ДЛЯ ГІТАРИ УКРАЇНСЬКИМИ ВИКОНАВЦЯМИ	141
Цісарук І. В. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	136

ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НЕУРЯДОВОГО СЕКТОРУ: АНАЛІЗ ПРОЄКТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІГС

Дмитренко Олена Анатоліївна,

Магістр політології, аспірант Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса Національної академії наук України, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1360-9395>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss/30122020/7232

ARTICLE INFO

Received 17 September 2020
Accepted 03 November 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

civil society institute,
civil society,
institutionalization,
non-governmental sector,
financial capacity of NGOs,
organizational development of
NGOs.

ABSTRACT

This study is devoted to the analysis of the draft National Strategy for the Development of Civil Society Institutions in Ukraine for 2021-2025. The developed document has already been presented to the public and is being discussed in the regions of the country. A positive trend in this aspect is the procedure of developing and harmonizing the content of the Strategy with the involvement of a wide range of stakeholders. According to the results of the analysis, we found that the strategic directions of civil society development in the country have not changed since 2016, although the new Strategy sets clearer goals. Dividing the tasks of the Strategy by the nature of their implementation, we found that the greatest efforts over the next five years will be aimed at improving the regulatory and legal support of CSOs (37.9% of tasks). The cross-cutting theme of the whole document was the development of the foundations for the crystallization of the NGOs into a full-fledged economic player and bringing the activities in the non-governmental sector to the professional level. It was found that in practice, the non-governmental sector over the past four years has increased its potential as a provider of services to the state on market terms. Although they noted low activity among regional NGOs during the discussion of the basic document for them. This, in turn, raises the issue of communication support for the implementation of the Strategy, as well as raises the issue of the quality system of its monitoring and evaluation.

Citation: Dmytrenko Olena. (2020) Prospects of Institutional Development of the Non-Governmental Sector: Analysis of the Draft National Strategy for CSI Development. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijtss/30122020/7232

Copyright: © 2020 Dmytrenko Olena. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. Наразі в Україні триває реалізація стратегії розвитку громадянського суспільства 2016-2020 років. Водночас Кабінет Міністрів України спільно з Інститутами громадянського суспільства вже працює над розробкою Національної стратегії із розвитку громадянського суспільства на 2021-2025 роки. Очікується, що цей документ буде прийнятий після проведення регіональних громадських обговорень та відповідного доопрацювання Стратегії.

Метою цієї статті є аналіз проєкту Національної стратегії та оцінка її потенційного впливу на інституціоналізацію неурядового сектору протягом найближчих п'яти років.

Матеріали та методи. На сьогодні досліджень конкретно цього документу ще не проведено, проте питаннями стратегічного курсу у розвитку ІГС опікуються багато вітчизняних дослідників та наукових інститутів. Зокрема, оцінці реалізації попереднього документа щорічно приділяють увагу науковці Національного інституту стратегічних досліджень, такі вчені як Яблонський В.М., Бекешкіна І.Е., Гелетій М.М. та інші. Глобальні проблеми розвитку

громадянського суспільства підіймають у своїх працях Г.І. Зеленько та А.Ф. Колодій. В останнє десятиріччя дослідженнями неурядового сектору цікавляться також органи центральної виконавчої влади. Так, для прикладу, Секретаріат Кабінету Міністрів України у 2019 році організував моніторингове дослідження імплементації Національної стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні. Замовлення на це моніторингове дослідження отримала громадська організація «Лабораторія законодавчих ініціатив».

У даній роботі працювали більшою мірою із текстом проекту Національної стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2025 роки, а також з аналогічним документом, чинним на теперішній час (2016-2020 роки). Збір емпіричних даних здійснили із відкритих джерел провідних соціологічних українських установ в аспекті результатів опитування громадської думки. Інформацію про активність неурядових організацій у публічних закупівлях отримали за допомогою роботи в інформаційно-аналітичній системі моніторингу публічних закупівель bipro.prozorro.

Під час дослідження використали методи компаративного аналізу у частині дослідження змісту Стратегії та її проекту на наступні роки, метод включеного спостереження у частині аналізу залученості ІГС до процесу розробки стратегічного документа, а також метод структурно-функціонального аналізу для дослідження складових частин Стратегії у розрізі різних її аспектів.

Результати та обговорення. Специфічною особливістю останніх років стало все більше залучення організацій громадянського суспільства України до аналітичних досліджень у співпраці з органами влади та науковцями. Водночас збільшилась і кількість НУО, які спеціалізуються на аналітичній діяльності та проведенні оперативних досліджень. До того ж в тематичному спектрі досліджень, які проводять ІГС не останнє місце посідають питання інституціоналізації сектору, механізмів взаємодії з органами влади тощо. Тенденцію до збільшення кількості та якості роботи неурядових аналітичних центрів можемо прослідкувати також із результатів всесвітнього рейтингування аналітичних центрів Інститутом Лаудера. Для прикладу, ми прослідкували тенденцію до зміни рейтингу аналітичних центрів Центральної та Східної Європи протягом 2014-2019 років.

Таблиця 1. Українські аналітичні центри у рейтингу Інституту Лаурера

Рік рейтингування	2014 [1, с. 82]	2015 [2, с. 68]	2016 [3, с. 65]	2017 [4, с. 86]	2018 [5, с. 94]	2019 [6, с. 100]
Кількість організацій	3	8	8	9	9	9
З них НУО	2	7	7	8	8	8
Всього установ в рейтингу	55	88	90	100	107	106

Частка українських аналітичних центрів у регіональному рейтингу залишається низькою: від 5,4% у 2014 році до 9 % у 2017 році. Проте, абсолютна кількість організацій, які увійшли до рейтингу збільшується. Відтак, у порівнянні із показниками 2014 року у 2015-2016 роках приріст українських аналітичних центрів склав 62%. Протягом 2017-2019 років - 66%. При цьому, останні три роки кількість організацій, які потрапили до рейтингу залишається сталою - 9 установ. Ймовірніше за все це пов'язано зі зменшенням зацікавленості українських НУО у даному рейтингуванні, оскільки початковим кроком для оцінювання має бути заявка, подана претендентом. Іншим аспектом є також поява багатьох альтернативних систем рейтингування та оцінки потенціалу НУО, відповідно організації можуть концентрувати свою увагу на рейтингах покладаючись на власні уподобання.

Одначе, збільшення кваліфікованих аналітичних центрів у неурядовому секторі після 2014 року відображає загальну тенденцію трансформації сектору на хвилі Революції Гідності. Таких же висновків дійшли автори аналітичної доповіді «Стан розвитку громадянського суспільства в Україні», спираючись на дослідження таких міжнародних організацій як Freedom

House та USAID, а також результати підготовки індексу сталості неурядових організацій Творчим центром ТЦК. Так, на думку авторів доповіді за 2014 рік Україні вдалось повністю подолати відсторонення громадськості від процесу прийняття рішень, підвищилась активність ІГС та загальний рівень сталості сектору [7].

Повертаючись до питання розробки нової Національної стратегії розвитку громадянського суспільства, варто відзначити, що у документі розглядається ефективність та результативність роботи ІГС саме крізь призму партнерства із державою. На противагу попередньому документу, де основним акцентом залишалось забезпечення базових прав ІГС та можливості їх долучення до процесу прийняття політичних рішень. На нашу думку, формат розробки нового стратегічного документа є одним із показових прикладів вдалої співпраці держави, неурядового сектору та наукової спільноти. Хоча і активність регіональних ІГС у напрямку формування політик залишається під питанням. Основою для такого твердження став процес регіональних обговорень документу. Так, представлений Кабміном проект Стратегії протягом жовтня цього року має пройти ряд обговорень із представниками ІГС в усіх регіонах України. В одному із таких обговорень ми безпосередньо взяли участь. Загалом до нього долучились понад 60 учасників із трьох областей України. З огляду на епідеміологічну ситуацію в країні, обговорення проходили за допомогою електронних засобів комунікації в режимі онлайн. Тож, учасники мали можливість обговорити кожен розділ Стратегії детально. Для цього був використаний випадковий розподіл на невеликі групи. Неоднозначні висновки викликала активність ІГС під час даного заходу. Так, із 12 учасників групи, 9 протягом п'яти сесій жодного разу не долучились до дискусії. Тобто, 25% потенційно зацікавлених НУО були готові тільки до пасивної форми участі. З чого ми зробили три припущення:

1. Більшість регіональних НУО недовіряють партнерству з органами влади та зосереджені на вирішенні локальних соціальних та інших проблем громад;
2. Для багатьох представників регіональних НУО все ще не притаманний посправжньому активістський тип політичної культури;
3. В середині сектору НУО також можливо провести поділ на активну меншість та пасивну більшість. В цьому випадку цікаво, що показник активності на одному з обговорень близький до показника бажання всього населення брати участь у діяльності ГО та обговоренні суспільно важливих питань. Так, згідно з загальнонаціональним опитуванням проведеним центром «Імідж-контроль» у 2018 році $\frac{2}{3}$ населення такого бажання не виявили. Зацікавленість активно брати участь в житті суспільства відмітили лише 33% громадян [21].

Проте, однозначний висновок щодо кожного з описаних припущень потребує окремого дослідження. Тож підсумовуючи, відмітимо, що активність регіональних ІГС у розв'язанні стратегічних питань їх розвитку потребує більшої залученості представників цих ІГС на етапі розробки та планування. Зупинимось детальніше на змісті обговорюваного документа.

Загалом же нова Національна стратегія передбачає розвиток ІГС у чотирьох напрямках:

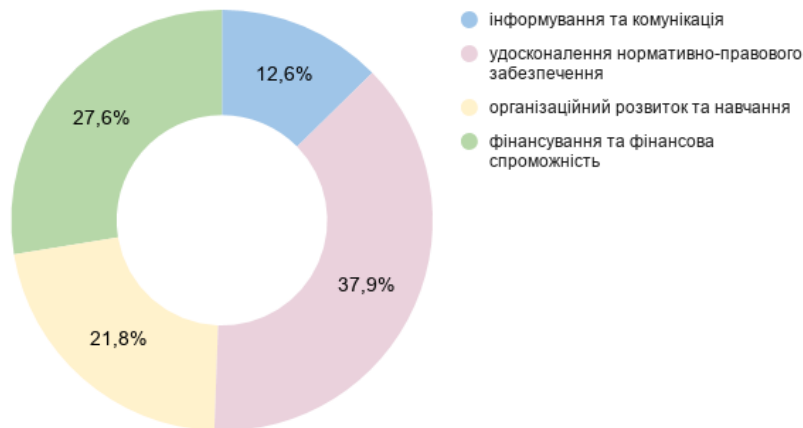
1. Створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій (інститутів) громадянського суспільства.
2. Забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення.
3. Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України.
4. Створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці [8].

Кожен із напрямків передбачає ряд завдань, а також відповідні очікувані результати, які мають бути досягнуті за підсумками реалізації стратегії. Стратегічні напрямки розвитку громадянського суспільства залишились незмінними відносно попереднього документа, розрахованого на 2016-2020 роки [9], хоча змістове наповнення завдань зазнало трансформації. Структурно документ розділений на чотири частини, описані вище, але для дослідження ми використали розподіл стратегічних завдань за метою та способами її досягнення. Тож, всі 87 задач та підзадач стратегії ми розподілили на чотири підгрупи:

- інформування та комунікація;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення;
- організаційний розвиток та навчання;
- фінансування та фінансова спроможність.

Класифікуючи завдання таким чином ми отримали наступні результати:

Відсоток завдань за напрямками

Діаграма 1. Розподіл завдань стратегії за метою та характером її досягнення

Якщо заглибитись в аналіз виокремлених категорій, то варто зазначити, що 33 із 87 завдань направлені або витікають зі змін до чинних нормативно-правових актів або прийняття нових. Найбільша кількість нормативних змін зафіксована у стратегічному напрямку «Забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення». Більшість активностей планується сконцентрувати на удосконаленні механізмів локальної демократії та врегулюванні питань реалізації громадянами права на участь у суспільно-політичному житті громади та країни. Даний розділ орієнтований на роботу із територіальними громадами та пересічними громадянами, як складовою громадянського суспільства. Активності, якими наповнений розділ меншою мірою повпливають на розвиток сектору НУО. Відмітили також і те, що велика частка завдань Стратегії з удосконалення нормативно-правового забезпечення належить до виконання місцевими органами самоврядування, а не держави. Така особливість може дещо ускладнити реалізацію стратегії в регіонах, оскільки діяльність органів місцевого самоврядування є достатньо самостійною. Згідно з законом України «Про місцеве самоврядування» питання регулювання інструментів локальної демократії належать до компетенції місцевих органів, Закон лише встановлює загальні правила та гарантії. Наприклад, п. 3. ст. 8 ЗУ «Про місцеве самоврядування» говорить: «Порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом та статутом територіальної громади» [10]. Водночас новий проект Стратегії містить завдання: «ухвалення законодавства, що регулюватиме порядок ініціювання та проведення загальних зборів жителів територіальних громад за місцем проживання та врахування їх рішень» [8]. Тобто, реалізувати дану задачу можливо шляхом розробки та прийняття комплексних статутів територіальних громад в Україні. Враховуючи їх самостійність та велику кількість на території країни, очевидно, що необхідна масштабна робота з кожною громадою, обмін досвідом, можливо налагодження менторства в мережі громад, оскільки лише нормативне врегулювання не вирішить питання такого характеру. Інший аспект роботи в напрямку удосконалення законодавства, що регулює діяльність громадянського суспільства це питання громадянської активності. Безперечно, правові механізми потребують адаптації до викликів сучасності, проте українське суспільство потребує також зрозумілої комунікації та залученості у процеси суспільно-політичного життя. Згідно з загальнонаціональним опитуванням, проведеного у серпні 2020 року Центром Разумкова, майже половина населення України (45,5%) з усіх форм реалізації свого права на участь у суспільно-політичному житті надає перевагу голосуванню на виборах. Щодо інших форм участі в управлінні своєю громадою, то велика частина населення до неї не долучається, при цьому майже 30% громадян повідомляє про небажання брати участь у будь-яких подібних ініціативах.

При цьому можна побачити, що протягом останнього року бажання населення брати участь у таких активностях як діяльність громадських рад, громадські слухання, засідання органів місцевого самоврядування знизилась відносно аналогічних показників 2018 року.

Таблиця 2. Готовність громадян до участі в управлінні своєю громадою [11], (%)

Вид участі	Серпень 2016	Червень 2017	Серпень 2018	Серпень 2020
Вибори до органів місцевого самоврядування в якості кандидата	4,5	13	8,6	12,3
Вибори до органів місцевого самоврядування в якості виборця	29,2	41,7	46	45,2
Участь у громадських слуханнях	17,1	18,9	16,3	10
Участь у засіданнях органів місцевого самоврядування	9,1	13,3	10,3	6,5
Участь у громадських організаціях, що займаються проблемами місцевого самоврядування	8,9	11,9	10,8	8,3
Участь у діяльності громадських рад при органах влади	5,7	8,7	8,2	6,7
Участь у вуличних акціях, пікетах, мітингах	6,9	7,1	7,2	7,5
Участь в органах самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні комітети)	10,4	13,7	7	11,4
Участь у громадських роботах з благоустрою	24	15,4	16,6	20
Участь як волонтера у різних видах громадської допомоги (дитячим будинкам, багатодітним сім'ям, притулком тощо)	10,4	7,7	6,2	8,2
Надання фінансових пожертв на потреби громади	4	2	1,8	2,8
Інше	0,4	0,3	0,1	1,1
Не готовий брати участь у жодній з цих форм діяльності	35,3	30,3	29,2	28,5
Важко сказати	11,4	8,3	6,8	6

На противагу, за даними іншого соціологічного опитування, проведеного Фондом демократичних ініціатив ім. Ілька Кучеріва, кожен п'ятий українець фінансово підтримує діяльність громадських та/або благодійних організацій [12]. З чого припускаємо, що великою залишається частка населення, яке опікується проблемами свого населеного пункту та держави, але самостійно не має бажання працювати над їх розв'язанням, натомість готові в цьому підтримати НУО, яким довіряють.

Тож, окрім нормативного аспекту забезпечення ефективних процедур участі громадськості у процесі прийняття рішень одна із перших потреб це активізація громад. Проект стратегії передбачає такі активності, але у загальному підрахунку, завдання спрямовані на інформування та комунікацію становлять більш ніж 1/8. При цьому завдання з інформування входять до всіх чотирьох стратегічних напрямків. Розуміючи, що в даному питанні ефективність комунікації не залежить від кількості задач з інформування, вважаємо за доцільне розглянути можливість створення додатку до дорожньої карти, розробка якої є наступним етапом у втіленні стратегії, комунікаційного компонента окремо. Таку необхідність можна аргументувати:

- по-перше, неоднорідністю населення країни, різним рівнем громадської свідомості та доступу до інформації;
- по-друге, великою кількістю комунікаторів на тему громадянського суспільства загалом та діяльності НУО зокрема.

Комунікаційний компонент в такому випадку може змінити узагальнене формулювання «налагодження інформування» на чітке та зрозуміле для виконання завдання. Наявність комунікаційних стратегій наразі не рідкість як для організацій громадянського суспільства, так і для органів влади. Так, наприклад, власні комунікаційні стратегії мають Міністерства та ВРУ. У документі останньої підвищення активності громадян визначено однією з основних її цілей [13]. Розробка такого документу спільно із розробкою дорожньої карти реалізації Стратегії

допоможе окреслити цільову аудиторію, підібрати зручні способи комунікації за зрозумілі для населення повідомлення. З огляду на те, що багато ЦОВВ та ВРУ вже мають власні плани із комунікації, цей документа має стати компліментарним до них, адже бенефіціарами в усіх випадках буде залишатись громадянське суспільство.

Третя підгрупа завдань, яку ми виокремили – «організаційний розвиток та навчання». До цієї категорії віднесли активності, які передбачають розширення можливостей організацій громадянського суспільства посилити свою роль в державі через розбудову інфраструктури, експертного потенціалу та поліпшення фахових навичок. Завдання цього напрямку більшою мірою орієнтовані на вже сформовані громадські структури і мають забезпечити допоміжну функцію у їх розвитку. Таких активностей ми виділили 19, проте серед них є комплексне завдання, реалізація кого може вплинути на трансформацію свідомості громадян та започаткувати в масовій культурі новий ціннісний орієнтир. Це стратегічне завдання із розвитку волонтерської діяльності. Разом із нормативним та фінансовим аспектами, Стратегія передбачає роботу із популяризації та навчання волонтерській діяльності починаючи із закладів середньої освіти, де найважливіше це дозвіл дітям із 12 років займатись волонтерською діяльністю. Згідно з дослідженнями мотивів волонтерства, така діяльність не лише позитивно впливає на сферу в якій проводиться, а також і на формування особистостей самих волонтерів. Так, наприклад, Л.І. Матвієнко, К.С. Алексеєченко у своєму дослідженні ціннісно-мотиваційного аспекту волонтерства приходять до висновку, що серед людей, які займаються волонтерською діяльністю більший відсоток цілеспрямованих громадян, а їх рівень задоволеності власним життям вищий у порівнянні з тими, хто таку діяльність не веде [14]. Окрім цього, позитивно налаштовані до волонтерів і громадяни України в цілому. Як свідчить дослідження соціологічної групи «Рейтинг» станом на кінець 2019 року рівень довіри до волонтерів в Україні становив 69%. Це найвищий результат довіри серед усіх інститутів, які були представлені в опитуванні [15]. Тож інституціоналізація феномену волонтерства в найближчі п'ять років залишатиметься актуальною. До того ж такий вид діяльності є активним, і навіть не залучаючи громадян до процесу прийняття політичних рішень може підвищити їх активність у соціальному житті свої громади. Решта завдань цього напрямку є не такими фундаментальними, проте не менш важливими. Загалом напрямком організаційного розвитку та навчання варто відзначити тим, що на відміну від решти, його завдання вимагають включеності неурядових організацій. Тобто, в цьому випадку передбачається не просто про надання можливостей чи забезпечення доступу ІГС до цих можливостей, а також і відповідна діяльність з боку ІГС. Це і питання доброчесності і прозорості самих ІГС і підвищення фаховості та галузевої експертизи представників ІГС, у тому числі із використанням методів формальної освіти і створення умов для професійної зайнятості населення в роботі ІГС [8]. На нашу думку, це одні із ключових завдань Стратегії, які дозволять зберегти баланс між розвитком галузі на державному рівні та його розбудовою з боку ІГС. Такого висновку дійшли через те, що аби скористатися можливостями з організаційного розвитку та навчання, ІГС мають бути безпосередньо зацікавлені у такій роботі та використовувати інструменти, які для них стануть ще більш доступними.

Остання підгрупа завдань, яку ми виділили та розглянемо в рамках аналізу Стратегії це фінансування та фінансова спроможність. Цей напрямок є визначальним у питанні існування та функціонування сектору НУО зокрема та ІГС в цілому. Якщо в минулому фінансування діяльності неурядового сектору більшою мірою здійснювали міжнародні донорські організації за коштом грантових надходжень, то на сьогодні діяльність НУО все більше концентрується у напрямку обслуговування населення, надання послуг (наприклад аналітичних) для органів самоврядування тощо. Наразі неурядовий сектор кристалізується у повноправного економічного гравця, який на рівні із сектором держави та бізнесу може впливати на соціально-економічний розвиток країни. Звичайно, що НУО працюють як некомерційні організації, метою їх діяльності не є отримання прибутку. Це зокрема передбачено українським податковим законодавством [16]. Проте ці організації мають право на здійснення господарської діяльності, якщо дохід від неї спрямовується на статутну діяльність організацій [17]. Більшість ІГС не маючи постійних джерел фінансування змушені залучати для реалізації своїх функцій грантові та бюджетні кошти, членські внески використовуючи для цього різні механізми. В суспільстві питання про те хто має фінансувати діяльність неурядових (зокрема громадських) організацій досі є дискусійним. Проте, ми розуміємо, що всі послуги або продукти, які створюють НУО для громад мають свою собівартість, тож відповідно не можуть створюватись без залучення ресурсів. Питання надання ІГС безперешкодного доступу до інструментів залучення коштів знайшло свій відбиток ще у попередній Стратегії.

Зокрема серед її завдань передбачався розвиток соціального підприємництва, запровадження практики участі НУО в публічних закупівлях тощо [9]. У проєкті нової Стратегії питання фінансування ІГС окреслене масштабно. На нього припадає 27,6% від усіх завдань Стратегії. Така необхідність обумовлена розвитком ринку послуг, які надають неурядові організації та підвищення конкуренції серед них, зокрема і в аспекті якості. Про це свідчить і збільшення кількості НУО, які виходять у площину публічних закупівель як учасники і підвищення прозорості проведення соціального замовлення і поширення практики громадського бюджету у регіонах. За даними дослідження Європейського простору станом на 2019 рік такий інструмент як бюджет участі використовували у 200 населених пунктах країни [18], що є однозначно позитивним показником, оскільки свідчить про те, що такий механізм набирає популярності й серед органів влади на місцях.

Статистика участі неурядових організацій у публічних закупівлях також свідчить про підвищення зацікавленості організацій у використанні такого інструменту залучення коштів для здійснення своєї діяльності. Ми проаналізували статистику участі ІГС на прикладі організаційно-правової форми «ГО» у закупівлях за бюджетні кошти протягом останніх 4-х років.

Таблиця 3. Участь ГО у публічних закупівлях [19]

Рік	Кількість учасників всього	Кількість учасників ГО
2017	127 645	138
2018	148 173	230
2019	159 963	275
2020	208 539	364

Відтак, можемо спостерігати, що від загальної кількості учасників неурядові організації досі займають малу частину, проте приріст їх кількості у системі закупівель щороку збільшується. За 10 місяців 2020 року в закупівлях вже взяли участь майже вдвічі більше ГО ніж за весь 2017 рік.

В цьому завданні Стратегії наслідують тенденцію розвитку ІГС в аспекті нарощення фінансової спроможності. Водночас велика увага в документі приділяється не лише поліпшенню навичок ІГС в опануванні інструментів залучення коштів, але й організації системи підтримки розвитку громадянського суспільства. Зокрема, планується започаткувати відсотковий механізм підтримки ІГС за прикладом такої системи у країнах ЄС, створити податкові стимули для громадян та бізнесу у підтримці ІГС та благодійної діяльності, а також запровадити підтримку інституційного (організаційного) розвитку організацій [8].

Попри те, що Стратегія передбачає велику кількість завдань, спрямовану на розв'язання проблем фінансування ІГС, питання фінансового забезпечення реалізації самої Стратегії чіткого плану не має. Проєкт передбачає можливість фінансування реалізації стратегії коштом Державного бюджету, місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги та інших джерел не заборонених законодавством. Документ передбачає також створення державного інструменту для фінансування ІГС, проте схожий захід вже планувався в рамках реалізації Стратегії 2016-2020 років у вигляді фонду розвитку громадянського суспільства. Проте станом на сьогодні у Державному бюджеті України такого фонду не передбачено. Водночас, практика такого інструменту є доволі поширеною серед країн Європи. Наприклад, у таких країнах як Хорватія та Угорщина існують Національні фонди підтримки громадянського суспільства. Їх фінансування не завжди здійснюється безпосередньо із бюджету країни, проте механізми їх наповнення є сталими (наприклад фінансування коштом від виграшів лотереї) [20].

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу проєкту Стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні підкреслимо, що документ має на меті амбітні завдання. Громадянське суспільство цьогогоріч є активно залученим гравцем до розробки даного документу. Обговорення робочої версії документу проводилось у кожному регіоні України, тож за результатами доопрацювання проєкту та врахування пропозицій від ІГС цей документ має стати комплексним спільним баченням держави та неурядового сектору майбутнього інститутів громадянського суспільства України. Залучення до розробки всіх зацікавлених сторін також має позитивно вплинути на виконання завдань стратегії та спільну діяльність впродовж наступних п'яти років. Поряд із чим, маємо акцентувати увагу на таких питаннях як необхідність розробки якісної

системи моніторингу та оцінки, оскільки успішність та ефективність реалізації тих чи інших завдань потребує підтвердження та верифікації. Актуальне також і питання контролю виконання. Наразі документ не містить календарю звітності, проте підбивання підсумків та оцінка результативності має здійснюватись регулярно. Доцільно також розглянути можливість проміжного звітування частіше, ніж під час реалізації Стратегії попередніх років. Це пов'язано в першу чергу з оперативністю та гнучкістю роботи неурядових організацій, які здатні реагувати на виклики дещо швидше, ніж державні структури. Тож зі зміною контексту не втрачатиметься час на аналіз ситуації та вироблення рішень.

Наскрізним питанням реалізації стратегії та партнерства держави та НУО в цілому залишається також комунікація між ними та назовні. Цей аспект доцільно врегулювати у спільній комунікаційній стратегії. Це не лише спростить діалог та підвищить якість заходів з інформування населення, але й також позитивно позначиться на ставленні населення та його довірі до обох сторін.

ЛІТЕРАТУРА

1. McGann, James G., "2014 Global Go To Think Tank Index Report" (2015). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 8. University of Pennsylvania Philadelphia, PA http://repository.upenn.edu/think_tanks/8
2. McGann, James G., "2015 Global Go To Think Tank Index Report" (2016). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Paper 10. University of Pennsylvania Philadelphia, PA http://repository.upenn.edu/think_tanks/10
3. McGann, James G., "2016 Global Go To Think Tank Index Report" (2017). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 12. University of Pennsylvania Philadelphia, PA http://repository.upenn.edu/think_tanks/12
4. McGann, James G., "2017 Global Go To Think Tank Index Report" (2018). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 13. University of Pennsylvania Philadelphia, PA https://repository.upenn.edu/think_tanks/13
5. McGann, James G. "2018 Global Go To Think Tank Index Report" (2019). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 16. University of Pennsylvania Philadelphia, PA https://repository.upenn.edu/think_tanks/16
6. McGann, James G. "2019 Global Go To Think Tank Index Report" (2020). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 17. University of Pennsylvania Philadelphia, PA https://repository.upenn.edu/think_tanks/17
7. Yablonsky V., Voznyuk P., Gorelov D. [etc.]; ed. Kornievsky O. Rozymnyy M. (2015). Development of civil society in Ukraine, Kyiv, Ukraine: NISS https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-11/Korniyevskiy_12_11-58701.pdf
8. Draft of National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine (2020) Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/zaprosuyemo-do-obgovorennya-proektu-novoyi-nacionalnoyi-strategiyi-spriannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini>
9. On promoting the development of civil society in Ukraine Decree of President of Ukraine № 68 (2016) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016?lang=en#Text>
10. On Local-Self Government in Ukraine Law № 280/97-BP (revision 2020) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text>
11. Sociological research «Public opinion on decentralization reform and its results» (2020) Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-naseleennia-shchodo-reformy-detsentralizatsii-ta-ii-rezultativ-serpen-2020r>
12. Sociological research «Public opinion polls to assess changes in citizens' awareness of NGOs and their activities» (2020) Retrieved from <https://dif.org.ua/en/article/dopomozhi-sobi-sam-ukraintsi-rozcharovani-v-reformakh-ale-gotovi-pidtrimuvati-odne-odnogo-ta-svoi-gromadi>
13. Communication strategy of the Verkhovna Rada of Ukraine 2017-2021 Retrieved from <https://iportal.rada.gov.ua/uploads/documents/44841.pdf>
14. Matviienko, L.I., Aleksejchenko, K.S. (2016) «The personality of volunteers in psychological dimension: Value-motivational aspect (Provision of social services to vulnerable groups)» Labor market and employment, 1, 51-59. <http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/1-20161.pdf>
15. Sociological research «Assessment of the situation in Ukraine» (2019) Retrieved from http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_102019_press.pdf
16. Tax Code of Ukraine (revision 2020) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?lang=en#Text>
17. Explanation of the State Fiscal Service «Non-profit organizations and their economic activity» (2014) Retrieved from <http://tr.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-148675.html>
18. Analytical research «Public funding of NGO's: the main changes in the first half of 2019» (2019) Retrieved from <https://euprostitir.org.ua/stories/142754>
19. Information and analytical system for monitoring procurement data Retrieved from <https://bi.prozorro.org/>
20. Analytical article «Sources of funding for NGOs: European and Ukrainian experience» (2015) Retrieved from <https://rozvytok-hromady.com/po-suti/djerela-finansuvannia-hromadskyx-orhanizacii-ievropeiskiyi-ta-ukrainskiy-dosvid>
21. Sociological research «The tendency of Ukrainian citizens to participate in the discussion and solution of public problems» Bauman Y. (2019) Retrieved from <https://imcon.com.ua/bauman-yu-skhillnist-gromadyan-ukraini/>

HEYDAR ALIYEV AS A FOUNDER OF NATIONAL MULTICULTURALISM AT THE STATE LEVEL

Abilova Zulfiyya Mammad,

PhD student at Odlar Yurdu University, English Language Lecturer at Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan, Baku

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7233

ARTICLE INFO

Received 22 September 2020

Accepted 11 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

Globalization, tolerance, relations, constitution, equality, multiculturalism, peaceful existence.

ABSTRACT

The presented scientific article states that one of the main tasks of states is achieving tolerance in human relations and creating favorable conditions for people of different religions and cultures to live in peaceful environment. Azerbaijan has historically been a space where representatives of different ethnic groups and religions lived in an atmosphere of peace and friendship. Heydar Aliyev chose the exact ideological goal of the future successful development of Azerbaijan and, with his far-sighted and wise policy, developed the tradition of multiculturalism that had formed over the centuries and raised it to a qualitatively new stage.

Citation: Abilova Zulfiyya Mammad. (2020) Heydar Aliyev as a Founder of National Multiculturalism at the State Level. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7233

Copyright: © 2020 Abilova Zulfiyya Mammad. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. People have to be provided with kindness and mutual understanding in order to maintain stability in the world. A society which is disrespectful to different cultures and traditions, as well as to the beliefs and ideas of those who practice other religions, will never be able to achieve stability and development. One of the main objectives of the state and all peoples of our time is achieving tolerance in human relations, providing people of different religions and cultures being able to live in the peaceful environment. It is obvious that if there is a problem of tolerance in society, relations between people will be getting worse and it can create new conflicts throughout the world. In order to avoid conflicts, tolerance and respect to different religions and cultures have to be at the first place. Therefore, in the period of globalization issues related to multiculturalism, occupy a special place.

Presentation of the man material. The Republic of Azerbaijan is a tolerant and multinational country with deep multicultural values, spiritual heritage and rich culture. It is the place where various people, nations, races and religions can live peacefully all together. Azerbaijan has a very unique cultural space, where a number of national-ethnic groups can live peacefully. Azerbaijan is inhabited not only by Azerbaijanis, but also by other nations and ethnic groups, which live both in the capital city and different regions of our country. All these people are considered to be equal citizens of Azerbaijan. Their rights are not infringed upon them and due to the Article 69 in the Constitution of the Republic of Azerbaijan which is titled- Right of foreign citizens and stateless persons: Foreign citizens and stateless persons staying in the Azerbaijan Republic may enjoy all rights and must fulfill all obligations like citizens of the Azerbaijan Republic if not specified by legislation or international agreement in which the Azerbaijan Republic is one of the parties [11]. Even after Azerbaijan gained its state independence on 28 May 1918, unlike many other countries, the culture of the ethnic minorities and ethnic groups living here was protected and developed as a component of culture of the country [11, 93-94].

Multiculturalism is a unique phenomenon, which helps to preserve peaceful existence between different countries, religions, cultures and nations. Multiculturalism is closely connected with tolerance. Azerbaijan is considered as one of the most tolerant countries. "I consider that the Azerbaijani people, by their nature and character have high sense of tolerance." By this statement, our Great Leader Heydar Aliyev displayed relations to world values and showed that regardless of nationality and religion, the Republic of Azerbaijan can be the homeland to representatives of various people. And nowadays, Azerbaijan is still the place where different nationalities have a great opportunity not only to live peacefully, but also to work and have an education. "Multiculturalism is a way of life in Azerbaijan. It may be a relatively new term but over the course of centuries Azerbaijan has had a multicultural society. Clear evidence of this is the friendship and solidarity among peoples. We are still committed to ensuring that our initiatives have a positive impact on the processes taking place in the region and the world at large", said the President of Azerbaijan Republic Ilham Aliyev in his speech at an official opening ceremony of the 4th Baku International Humanitarian Forum [12]. Actually, this is the reality which belongs to our country. And from my personal prospective, this fact should be regarded as the fact which deserves approval, respect and honor. The ideology of supporting this phenomenon at the state level was established by the National Leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev, and now successfully continues by the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. Azerbaijan society was always multicultural, tolerant and respectful to all religions and cultures, that's why on the order of the President of the Republic of Azerbaijan of January 11, 2016, that year was declared as "The Year of Multiculturalism" and he said that Azerbaijan is a model country in terms of multiculturalism, religious and national tolerance in the world.

Azerbaijan is a country where from ancient times people of various religions and cultures live together in the atmosphere of peace and kindness. Year after year this factor led to the formation of interpersonal, intercultural and interreligious understanding between people [1, 17]. Multiculturalism is thriving, improving and strengthening in Azerbaijan, because there are all conditions for it, such as tolerance or political and economic conditions. On September 8, 2016, the President Ilham Aliyev told that "Azerbaijan is known worldwide as a country of national, religious and ethnic tolerance and brotherhood. This is already a reality, especially in the present circumstances, when there are stand-offs in various parts of the world. There are wars on religious and ethnic grounds. Azerbaijan is showing an example in this area as well".

Currently, Azerbaijan is known worldwide not only as a country with rich natural and energy resources, but also as a country which is tolerantly and multiculturally developed. Heydar Aliyev chose the exact ideological goal of the future successful development of Azerbaijan and by his far-sighted, wise policy, could develop the tradition of multiculturalism that was formed over the centuries and raised it to a qualitatively new stage. Heydar Aliyev is the Great Leader and political founder of Azerbaijani multiculturalism. At the initiative and direction of Heydar Aliyev, a legitimate ground was created for the preservation and development of literature, culture, language, history, customs and traditions of national minorities. Multiculturalism is not only the lifestyle of Azerbaijani people, but it is also one of the Articles in the Constitution of the Azerbaijan Republic which was enacted by the initiative of Great Leader Heydar Aliyev. According to this Article 25, which is titled as Right for equality:

I. All people are equal with respect to the law and law court.

II. Men and women possess equal rights and liberties.

III. The state guarantees equality of rights and liberties of everyone, irrespective of race, nationality, religion, language, sex, origin, financial position, occupation, political convictions, membership in political parties, trade unions and other public organizations. Rights and liberties of a person, citizen cannot be restricted due to race, nationality, religion, language, sex, origin, conviction, political and social belonging.

IV. No one may be harmed, granted allowances or privileges, or deprived from granting allowances and privileges on the basis of the grounds elaborated in Part III of this Article.

V. Equal rights shall be provided for everyone in relationship to the state institutions making decisions on rights and responsibilities and those having the competencies of state authority [11].

All this means, that it is guaranteed respect for the rights and freedom of everyone, regardless of origin, race, religion and language. Along with this, in many laws adopted after the return of the Great Leader Heydar Aliyev to power, the cultural identity of all national minorities living on the territory of

Azerbaijan was guaranteed. The policy of the National Leader Heydar Aliyev, connected with national minorities in Azerbaijan, has always been positively perceived by international structures.

Conclusions. In conclusion, I would like to say that Azerbaijan is a unique space, a unique community of different peoples and religions. The history of our country does not know clashes and discriminations on ethnic or religious grounds. Today, all the people living in our country have the opportunity to develop their national culture, their language. Being a Muslim country, along with mosques, there are churches and synagogues. Surely, the regulation of relations between the state and religion in our country, the achievement of stability in the religious sphere, the preservation of the atmosphere of tolerance between religions at the state level are connected with the name of Heydar Aliyev. Now this policy is successfully continued by the President of the Azerbaijan Republic Ilham Aliyev. Till now, the composition of the Azerbaijani population is rich, both from ethnic, religious and confessional points of view.

REFERENCES

1. Azərbaycançılıq - birliyimizin əsasıdır, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002, 34 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: Seçilmiş fikirlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində). Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, 2017. - 528səh.
3. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər) Bakı, "Elm və Təhsil" – 2015, 504 səh.
4. Гейдар Алиев. Наша Независимость вечна, кн.V, Баку, Азернешр, 1998, 320 с.
5. Иманов, К. Заметки о мультикультурализме/ Баку 2016, 44 с.
6. Иманов, К. Об азербайджанской модели мультикультурализма (на основе данных об идентичности) 16 с.
7. Мамедов, Ф. Культуралогия. / «Симург», Баку, 2002, 101с.
8. Мехтиеv, Р. Азербайджан: вызовы глобализации. / Баку. «XXI - Yeni nəşrlər evi», 2004 г., 584с.
9. Министерство Культуры Азербайджанской Республики "Культурная политика в Азербайджане"/ Баку, "Нагыл Еви", 2004, 254 с.
10. Мультикультурализм: тенденции и реальность. / кол. авт.: А.Ализаде [и др.]; науч. ред.: И.Габиббейли, Н.Сотникова; НАНА, Ин-т Литературы им. Низами; Ставропольский филиал Моск. гос. пед. ун-та./ Баку, «Элм», 2016,192 с.
11. E-book: Constitution of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from http://azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_e.pdf
12. Retrieved from <http://multiculturalism.preslib.az/en.htm>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ВИКОНАВСТВА

Щербак Ігор Вікторович,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва

МНУ ім. В.О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4649-6510>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7234

ARTICLE INFO

Received 19 September 2020

Accepted 14 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

instrumental performance training, prospective teacher, music art, musical instrument, music, musician, artistic image.

ABSTRACT

The article reviews the concept of instrumental performance training for prospective music teacher through the prism of system approach. It is considered to be psychological and educational issue in terms of the tasks for instrumental performance practice of specialists in comprehensive school. The author points out that the implementation of all kinds of instrumental performance practice of prospective music teacher should be found on the fusion of instrumental performance, psychological and pedagogical skills, sophisticated aesthetic taste and conscious respect to music. The author of the article believes that the intention to equip students with profound book learning and methodological knowledge in the domain of instrumental performance practice should be pursued through the development of their intellectual abilities, formation of genre and stylistic notion, faculty to make sense of musical forms and art expressive means. Improving the quality of professional training of future music teachers, in particular the improvement of their instrumental and performing skills is one of the leading tasks of modern music and pedagogical education.

Citation: Shcherbak I. V. (2020) Preparation of Future Teachers of Music Art for Instrumental Performance. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7234

Copyright: © 2020 Shcherbak I. V. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Стратегічні завдання розбудови системи вищої освіти України зумовлюють необхідність розв'язання наукових і практичних проблем, пов'язаних з професійною підготовкою майбутніх учителів. У сучасній українській системі вищої освіти помітно зростають вимоги до якості підготовки вчителя музичного мистецтва. Проблема формування й удосконалення професійної, зокрема інструментально-виконавської майстерності майбутніх учителів музичного мистецтва завжди знаходиться в центрі уваги науково-педагогічної думки.

Основні принципи педагогічної діяльності, спрямованої на формування виконавських дій у процесі навчання гри на музичному інструменті розглядалися в роботах Ю. Акімова, Л. Баренбойма, М. Барінової, Г. Когана, В. Лабунець, С. Мальцева, Я. Мільптейна, Г. Нейгауза, С. Савшинського, А. Сударикова та інших.

Дослідженнями в галузі створення художнього образу музичного твору, його культурно-духовного та індивідуально-особистісного змісту займалися Б. Афанасьєв, В. Бесфамільнов, М. Бонфельд, О. Гараз, А. Гольденвейзер, Л. Гранецька, М. Давидов, С. Карась, Г. Нейгауз, І. Пуриц, Т. Рейзенкінд, О. Рудницька, О. Рябов, А. Сохор, В. Топілін, С. Фейнберг та інші.

Основи методики художньо-естетичного аналізу музики та формування уявлень про художній образ розкриті в дослідженнях таких вчених як Е. Абдуллін, О. Апраксина,

Б. Асаф'єв, Л. Баренбойм, Б. Барток, Н. Ветлугіна, Е. Жак-Далькроз, Д. Кабалецький, О. Лехнер, Л. Мазель, Є. Назайкінський, В. Петрушин, О. Ростовський, М. Тіц, Ю. Холопов, Д. Христов, Г. Ципін, Б. Яворський та інші.

Незважаючи на це, ще не вирішеними залишаються питання подолання реально існуючих протиріч між рівнем підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інструментального виконавства та сучасними вимогами до виконання його професійних обов'язків, реалізації музично-педагогічних, художньо-творчих завдань у роботі з учнями загальноосвітніх шкіл. Це потребує пошуків та розробки нових підходів до проблеми удосконалення інструментально-виконавської підготовки спеціалістів в галузі педагогіки музичного мистецтва.

На нашу думку, всі знання уміння та навички, необхідні учителю для здійснення своєї професійної діяльності, повинні формуватися у взаємодії, з урахуванням особливостей їх подальшого застосування у практичній діяльності. Опора на системний характер зв'язків, що поєднують складну структуру підготовки до інструментального виконавства, складовими якої виступають інтелектуально-когнітивний, художньо-емоційний, творчо-інтерпретаційний та операційно-виконавський компоненти, дає можливість досліджувати її цілісно, всебічно та як системне явище.

Мета статті – розгляд підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інструментального виконавства крізь призму системного підходу та у взаємозв'язку із завданнями практичної виконавської діяльності спеціалістів у закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження: вивчення й аналіз нормативних документів, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; інтегрування та конкретизація для характеристики особливостей підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інструментального виконавства.

Результати дослідження. Багатоаспектність роботи вчителя музичного мистецтва в закладі загальної середньої освіти пояснюється сучасними вимогами до організації та проведення різних видів музичної та мистецької діяльності з учнями на уроках музичного мистецтва, що потребує від учителя не тільки систематичних і глибоких професійних знань, умінь та навичок, а й сформованості здатності до саморозвитку, самовдосконалення [1, 2, 3, 5]. Реалізація усіх видів музично-виконавської діяльності учителя (сольне виконавство, самостійна робота над музичними творами, читання з листа, акомпанування, гра в ансамблі, творче музикування та імпровізація) повинні базуватись на синтезі виконавських та педагогічних якостей, розвинутому естетичному смаку та свідомому ставленню до музичного мистецтва.

Завдання озброєння студентів системою теоретичних знань в галузі музичного виконавства повинно реалізовуватись через розвиток їх інтелектуальних здібностей, формування жанрово-стильових орієнтирів, вмінь осмислювати та розуміти музичні форми і засоби виразності мистецтва.

Музикант повинен володіти системою теоретичних знань про стиль композитора, будову та структуру музичного твору, особливості гармонії та фактури. Науковці стверджують, що чим глибшими будуть знання про твір, тим більше вони збагатять уяву і мислення музиканта, поглиблять його розуміння мистецького твору, сприятимуть створенню художньо-переконливої та яскравої інтерпретації музики [4,7].

Важливою є думка про те, що визначення ознак музичних стилів, жанрів, формо-структур, елементів художньої виразності відбувається у свідомості музиканта саме через систему уявлень та понять. Звідси випливає, що формування відповідних уявлень та понять має проходити одночасно та на основі практичної діяльності суб'єктів навчання, а саме – музичного виконавства. Відомою є наукова теза про те, що нова інформація може бути сприйнята та засвоєна людиною, якщо вона органічно входить у склад її особистісного досвіду [11, с. 140]. Інструментальне виконавство на музичному інструменті, як художньо-практична діяльність, та постійне набуття музикантом виконавського досвіду складають потрібну основу для розвитку психічних та мисленневих операцій, необхідних для адекватного сприйняття, пізнання та творчої інтерпретації музичного мистецтва.

Практика інструментального виконавства в навчанні майбутніх учителів музичного мистецтва доводить, що здатність осмислювати музичні стилі і форми в достатній мірі розвинута не у всіх студентів. Як зазначав Й. Гете, матеріал бачить кожен, зміст знаходить

лише той, хто має з ним щось спільне, форма ж залишається таємницею для більшості людей. Вивчення структури та форми музичного твору дозволяє зрозуміти, що його зміст виступає як цілісна єдність, всі елементи якої знаходяться у тісному гармонійному взаємозв'язку та розвитку. «Відчуття форми» (М. Гнесін), «архітектонічне почуття» (С. Савшинський) або «воля до форми» (К. Мартінсен) – це вміння досягнути композицію твору та визначити зміст і роль кожного її елемента [10, с. 141-142].

З точки зору музично-інструментального навчання майбутніх вчителів музичного мистецтва цю проблему можна визначити як формування здатності здійснювати художньо-слухове та виконавське осягнення форми твору і створення на цій основі власної виконавської концепції, виконавського образу. Одною з головних умов ефективного освітнього процесу виступає внутрішній зворотній зв'язок, який забезпечує оптимальне керівництво пізнавальною діяльністю студентів. Він дає можливість оцінювати результати власної інструментально-виконавської діяльності самостійно, розвиваючи самоаналіз, самокритику, оцінні та рефлексивні вміння, активізуючи пізнавально-творчу сферу.

Діяльність музиканта, як і будь-яка мисленнєва діяльність, пов'язана з аналізом та синтезом. Це виявляється при вивченні музичного твору, осмисленні його мелодичної та гармонічної структури, пошуках виразових засобів втілення задуму композитора і, нарешті, у синтезі, узагальненні вищеназваного у своєму виконанні. Г. Ципін підкреслював, що «зв'язок між знаннями і відповідними формами художньо-інтелектуальної діяльності значно складніший, ніж той, що виражається причинно-наслідковою формою. Музичні і художні знання не просто дають поштовх тим чи іншим мисленнєвим операціям – вони формують ці операції, визначаючи їх структуру та внутрішній зміст. Нові знання піднімають мислення музиканта на більш високий рівень», - зазначав автор [11, с. 134].

Формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до інструментального виконавства відповідно до завдань практичної виконавської діяльності спеціалістів у закладах загальної середньої освіти передбачає володіння фундаментальними музично-теоретичними та методичними знаннями в галузі інструментально-виконавської діяльності, здатність виконувати музичні твори різних стилів, жанрів та форм, сформованість навичок і умінь самостійної роботи над музичним репертуаром; умінь розкривати художній образ музичного твору на основі емоційного сприйняття, опрацювання та інтерпретації музичних творів, розвиненість музичного сприйняття, уяви, мислення та творчих здібностей.

Засвоєння та накопичення нових знань, з одного боку, сприяє розвитку психічно-розумових процесів, з іншого є можливим лише за умови відповідного рівня розвитку мислення людини. Подолання постійно виникаючих протиріч між новими знаннями та рівнем інтелектуального розвитку індивіда є головною рушійною силою розвитку процесів мислення (сприйняття, уяви, фантазії тощо). Процес навчання є ефективним, якщо засвоєння систематизованих знань є стрижнем всього освітнього процесу. Адже дидактичний принцип систематичності передбачає засвоєння інформативних блоків знань та способів мисленнєвих дій у визначеному порядку, що забезпечує логіку освітнього процесу та максимальний розвиток пізнавальних можливостей особистості [10, с. 112]. Звертаючись до музики різних епох, осмислюючи її естетико-стильові закономірності, типологічні форми, технологічні норми втілення художньо-образного задуму, майбутні вчителі музичного мистецтва постійно зустрічаються із закарбованими в них культурними реаліями сприйняття, психологією мистецького спілкування.

Інтелектуальний рівень пізнання майбутніми вчителями музичного мистецтва характеризуються усвідомленням законів та закономірностей музичної творчості, осмисленням важливих засобів музичної виразності для втілення художньо-образного змісту твору, наявність достатнього обсягу музично-теоретичних знань, широкої художньої ерудиції тощо [8, 9]. Механізми сприйняття музики та мислення художніми образами включають в себе аналіз і синтез, порівняння та узагальнення.

Отже, інтелектуальний розвиток музикантів не може бути досягнутий лише шляхом збільшення кількості їхніх знань. Вирішальне значення має оволодіння прийомами розумової діяльності, які б допомагали усвідомлювати та оцінювати смисл і характер музичної інформації, розуміти її зміст, розмірковувати та робити висновки.

Найбільш суттєві недоліки практики навчання гри на музичному інструменті науковці часто пов'язують з недостатнім розвитком художньої свідомості музиканта. Такі фактори, як:

незначний обсяг музичного та навчального матеріалу, обмеженість загальної та спеціальної художньої інформації, що сприймається, аналізується та осмислюється респондентами в процесі музичної діяльності, недостатній рівень їх активності та самостійності, а також вузькоспеціалізований підхід до формування виконавських умінь та навичок, – значною мірою гальмують процеси художнього розвитку музиканта. Педагогіка мистецтва підкреслює важливість організації навчання майбутніх учителів музичного мистецтва в умовах атмосфери емоційного напруження і зацікавленості у сприйнятті та осмисленні музики, тому значна увага відводиться формуванню активного художнього сприйняття музики, вмінь слухати її, розуміти та оцінювати. «Звернення до емоційної складової музичної свідомості людини – загальноприйнятій, так би мовити, магістральний шлях навчання гри на будь-якому музичному інструменті» [11, с. 138]. Сприйняття художньо-образного змісту музичного твору формує основи системи ключових мистецьких знань і в кінцевому результаті розвиває мислення.

Специфіка художньо-образного осягнення музики полягає в тому, що її зміст прихований у нотному тексті, а виконавське завдання міститься у його «розкодуванні», «розшифруванні». Цей процес здійснюється виконавцем шляхом перцептивного чуттєвого сприйняття, емоційного переживання, раціонального осмислення та створення на основі цього власної виконавської інтерпретації.

Всі етапи вивчення музичного твору являють собою послідовність систематично вирішуваних виконавцем професійних та творчих завдань. В такій площині проблема визначення логіки і структури роботи над музичним твором входить у прямий зв'язок з комплексом питань, об'єднаних темою виникнення, становлення та розвитку художнього образу в процесі художньої інтерпретації музики.

Проникнення у виразово-слуховий підтекст інтонації та осмислення логічної організації звукових структур націлює музикантів на створення цілісного художньо-музичного образу. «Розвиток музично-слухових уявлень йде від елементарних до більш змістовних та поглиблених, від фрагментарних та розрізнених до більш масштабних та узагальнених. В структуру даного явища, таким чином, включаються елементи формоутворюючого, жанрового, стилісового порядку, що дає змогу просуватись від осмислення даного конкретного явища - до загальних уявлень про стиль, естетику історичної епохи та інше», – вказує Г. Ципін [11, с. 138].

Разом з тим процес формування слухових уявлень під час опанування мистецтва гри на музичному інструменті повинен доповнюватись розвитком вмінь роботи з авторським текстом, знаходження виконавських прийомів та засобів художньої виразності, формуванням навичок ескізного та детального опрацювання музичного матеріалу, його адекватного сприйняття тощо.

На першому етапі в процесі ознайомлення з нотним текстом музичного твору в уяві музиканта-виконавця формується емоційний художньо-звуковий образ. Первісне емоційне відображення набуває «виду загального симультанного уявлення, що містить в собі логіку розвитку змісту музичного твору» [10, с. 193]. На основі цього поступово починає виникати виконавська гіпотеза: від загальних відчуттів образного змісту твору здійснюється перехід до формування художнього образу, який в процесі аналізу та інтерпретації кристалізується, деталізується та збагачується шляхом пошуків відповідних засобів виразності [13].

При вивченні нового музичного твору активізується слухова та емоційна сфера виконавця. Чим більш яскравим, художньо неповторним є твір, тим енергійніше починається процес його творчого опрацювання музикантом на основі виникнення художніх асоціацій, музично-слухових уявлень. На цьому етапі метою педагогічної діяльності є створення установки на формування початкового, недиференційованого образу твору та актуалізації особистісного досвіду музиканта, активізації його художньої свідомості.

Накопичення звукової інформації в процесі вивчення музичного твору сприяє розвитку аналітичних умінь, розробці виконавської концепції та апробування варіантів виконання твору.

Дії музиканта під час наступного етапу роботи спрямовані на вирішення рухово-технічних завдань, вдосконалення деяких елементів фактури, створення остаточного варіанту художньо-виконавської концепції. Насправді робота над покращенням звукової форми твору по суті є уточненням, шліфовкою художнього образу у свідомості музиканта-виконавця [10, с. 146].

Отже, кожен виконавець спочатку створює в уяві художньо-музичний образ твору, а вже потім втілює його на інструменті. Тільки в цьому випадку його гра стає творчим актом, що перетворює світ графічних символів та слухових уявлень у реальне звучання. Формування

здатності внутрішнім слухом задалегідь уявляти звуковий образ музики є дуже важливим для створення відповідного виконавського стану музиканта, розвитку його виконавської інтуїції тощо.

Саме уява стає тим підґрунтям, на якому базуються вміння майбутніх учителів музичного мистецтва не тільки яскраво виконувати музичний твір, а й майстерно орієнтуватись у його художньо-образному змісті, презентувати його за допомогою словесно-поетичних характеристик, вербально-емоційної складової. Ці вміння необхідні фахівцю для більш чіткого усвідомлення власної виконавської концепції, а також більш переконливої характеристики творів, що звучать на уроках музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти.

Потрібно, щоб уява виконавця була спрямована не тільки на музичне звучання, а й створення образу ігрового руху. Важливо не тільки контролювати звук, а й займатись підбором та організацією прийомів звуковидобування. Під час гри потрібно не піклуватися про власні емоції та психічні стани, а передавати художньо-образний зміст музики, інтегративно вирішуючи музично-педагогічні та виконавсько-технічні завдання. Професійна діяльність майбутніх учителів-виконавців обумовлюється взаємодією звукових, тактильних та рухових відчуттів, але головна роль належить слуховим, а саме: звуковисотним, мелодичним, гармонічним, поліфонічним, тембральним, фактурним відчуттям тощо.

В. Петрушин зазначає: «Мистецтво гри на музичному інструменті базується на принципі єдності художнього образу та технічної майстерності, яка дозволяє музиканту донести все, що він бажає виразити та висловити своїм виконанням. Постійне удосконалення технічної майстерності – це, по суті, робота музиканта над розширенням своїх можливостей у втіленні художніх образів» [6, с. 148].

Музичне переживання має не тільки слухову, а й рухову природу, тобто завжди пов'язане з різноманітними рухами, як при виконанні музики, так і при її сприйнятті. Мимовільні похитування тілом, відбивання ритму рукою чи ногою, підспівування – усе це прояви моторної природи музичного переживання [6, с. 144]. Здатність до здійснення чітких, художньо-обумовлених, вправних ігрових рухів є таким же важливим досягненням музиканта, як і розвинений слух, гарна музична пам'ять тощо. Тому дуже важлива роль практичних дій та операцій у навчанні, де постійно необхідно звертати увагу на психологічні закономірності поєднання процесів мислення, творчості, емоцій та роботи рук, моторики музиканта-виконавця.

Як правило, виконавець завжди прагне не стільки детально передати текст твору, як «відновити» його, пропускаючи через себе думки і переживання автора. Разом з тим, музикант повинен показати своє ставлення до музики, розповісти слухачам про свої переживання і відчуття. В залежності від виконавської манери музиканта, його художньої індивідуальності, зміст твору розкривається по-різному. Тому музична педагогіка завжди наголошує на важливості збереження та розвитку індивідуальної виконавської неповторності у професійній діяльності вчителя музичного мистецтва. В її основі лежать: художній світогляд особистості, ступінь розвитку інтелекту, культури, художнього смаку виконавця, наявність вольових та професійних якостей учителя, а також високий рівень володіння виконавською технікою, артистичність.

В процесі роботи над музично-педагогічним репертуаром увагу студентів потрібно звертати на формування вмінь та навичок відбору найбільш цікавого, художньо досконалого музичного матеріалу, досягнення високого професійного рівня його виконання [12]. Майбутнім учителям музичного мистецтва також необхідно володіти методикою самостійної роботи над музичним твором (виконання окремих голосів, фраз, періодів; опрацювання особливостей ритмічної, артикуляційної, динамічної, жанрово-стилістичної організації музичного матеріалу; подолання виконавських та технічних складнощів тощо).

У повсякденній роботі майбутнім учителям музичного мистецтва потрібні навички підбору знайомих мелодій на слух з додаванням до них акомпанементу, гармонізації та інструментального перекладу музичних уривків, володіння прийомами творчого музикування та імпровізації. Формування цих умінь потребує достатнього періоду часу та найбільш ефективно здійснюється в процесі постійної, кропіткої та цілеспрямованої роботи студентів у класі інструментально-виконавської підготовки.

Висновки. Підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, зокрема удосконалення їх інструментально-виконавської майстерності є одним із провідних завдань сучасної музично-педагогічної освіти. Виявлення системних зв'язків у структурі підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інструментального

виконавства, організація освітнього процесу з урахуванням закономірностей розвитку їх художньої свідомості, застосування сучасних педагогічних технологій та інноваційних методів роботи у комплексі можуть забезпечити суттєве підвищення рівня підготовки спеціалістів та ефективність їх професійної діяльності у закладах загальної середньої освіти. Це, на нашу думку, є основним напрямком подальших наукових розвідок у даному напрямку.

REFERENCES

1. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Zakon Ukrainy` «Pro vy`shhu osvitu»* [Law of Ukraine "On Higher Education"] (*Law № 1556-VII*, March 18). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Zakon Ukrainy` «Pro povnu zagal`nu serednyu osvitu»* [Law of Ukraine "On Complete General Secondary Education"] (*Law № 463-IX*, January 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
3. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Zakon Ukrainy` «Pro osvitu»* [Law of Ukraine "On Education"] (*Law № 2145-VIII*, April 2). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Labunecz`, V. M. (2014). *Innovacijni tehnologiyi instrumental`no-vy`konavs`koyi pidgotovky` majbutn`ogo vchy`telya muzy`chnogo my`stecztva: teoriya ta metody`ka* [Innovative technologies of instrumental and performance training of future music teachers: theory and methods]. Redakcijno-vy`davny`chy`j viddil Kam`yanecz`-Podil`s`kogo derzhavnogo universy`tetu imeni Ivana Ogiyenka.
5. Gry`nevy`ch, L., El`kin, O., Kalashnikova, S., Koberny`k, I., Kovtunecz`, V., Makarenko, O., ...Shy`yan, R. (2016). *Nova ukrajins`ka shkola. Konceptual`ni zasady` reformuvannya seredn`oyi shkoly`* [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. Kyiv. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Petrushin, V. I. (1997). *Muzykal`naja psihologija* [Music psychology]. Moskva: Vlado.
7. Rejzenkind, T.J. (2008). *Teorety`ko-metody`chni zasady` profesijnoyi pidgotovky` majbutn`ogo vchy`telya muzy`ky` u vy`shhy`x navchal`ny`x zakladax* [Theoretical and methodological principles of professional training of future music teachers in higher educational institutions] (*Dissertation Abstract*, Kyiv).
8. Rostovs`kyy, O. Ya. (2001). *Metodyka vykladannya muzyky v osnovniy shkoli* [Methods of teaching music in basic school] (2<sup>nd</sup> ed.). Ternopil': Navchal`na knyha Bohdan.
9. Rudny`cz`ka, O. P. *Pedagogika. Zagal`na ta my`stecz`ka* [Pedagogy. General and artistic]. Ternopil` : Bogdan.
10. Kauzovoj, A.G., Nikolaevoj, A.I. (Eds.). (2001). *Teorija i metodika obuchenija igre na fortepiano* [Theory and methodology of learning to play the piano]. Moskva: Vlado.
11. Cypin, G. M. *Obuchenie igre na fortepiano* [Learning to play the piano]. Moskva: Prosveshhenie.
12. Shcherbak, I. V. (2019). Rozvy`tok profesijny`x vlasty`vostej majbutn`ogo vchy`telya muzy`chnogo my`stecztva [Development of professional properties of future teachers of musical art]. *Naukovi zapysky`*, 174. *Seriya: Pedagogichni nauky`*. – *Kropy`vny`cz`ky`j: RVV CzDPU im. V. Vynny`chenka* [Scientific notes, 174. Series: Pedagogical sciences. - Kropivnytsky: RVV CDPU them. V. Vynnychenko], 159-164. Retrieved from: https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/176/nz_176-159-163.pdf

ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Черняк Сергій Геннадійович, Канд. пед. наук, доцент, завідувач відділу наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності, Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва, м. Київ, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss/30122020/7235

ARTICLE INFO

Received 25 September 2020
Accepted 18 November 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

Personalized approach,
educational and pedagogical
forecasting, education system.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of a personalized approach to the problem of educational and pedagogical forecasting in Ukraine in the early twentieth century. The author emphasizes that a personalized approach to the study of the problem of educational and pedagogical forecasting in the early twentieth century is the main prerequisite for the development of forecasting pedagogical thought, which must be specified. I.Ya. Franco saw the direction of educational influence in the mastery of scientific knowledge, the harmonious improvement of the body in the process of physical labor. S.F. Rusova, as the coryphaeus of preschool pedagogy, laid the foundation for the content of the educational process through the introduction of the native language, national holidays, and Christian values of the Ukrainian people. G.G. Vashchenko took the Christian ideal as the basis for predicting pedagogical phenomena and processes. P.P. Blonsky defended the independent nature of pedagogical science. I.I. Ogienko stressed the importance of native education, the formation of Christian virtue, justice, and diligence. B.D. Grinchenko defended the inseparable connection of education with the life and culture of other peoples. L. Ukrainka had the same opinion. The teacher insisted on the importance of considering the role of the teacher in the public school, sharply raised the issue of the struggle for social and national liberation of the Ukrainian people. T.G. Lubnets is considered the luminary of the theory of pedagogy. H.D. Alchevskaya entered the history of pedagogy in Ukraine as a prominent figure in the field of adult education, organizer of Sunday schools. I.M. Steshenko advocated the nationalization of secondary and higher education. Minister P.M. Ignatiev defined the organizational and pedagogical principles of educational and pedagogical forecasting through the reform of the education system.

Citation: Cherniak S. G. (2020) A personalized approach to the study of the problem of educational and pedagogical forecasting in Ukraine in the early twentieth century. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijtss/30122020/7235

Copyright: © 2020 Cherniak S. G. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими проблемами. Персоніфікований підхід до розгляду педагогічних процесів та явищ має місце в науці. Нагадаємо, що персоніфікація – це вид метафори, вираз, що дає уявлення про яке-небудь поняття або явище шляхом зображення його у вигляді живої особи і наділеного її властивостями. Персоніфікований підхід до вивчення освітньо-педагогічного прогнозування пропонується нами як основа висвітлення особистісного життєвого досвіду того чи іншого педагога, розв'язання актуальних завдань її теперішнього та майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що персоніфікований підхід знаходить відображення у багатьох науках. Так, А.О. Машуков, С.О. Тарасенко втілюють зазначений підхід у медицині. О.В. Боличева досліджує персоніфікацію професійних знань як чинник розвитку особистості психолога. М.В. Сиротюк розглядає персоніфікацію навчання (педагогіка). У нашому дослідженні порушується проблема персоніфікованого підходу до вивчення освітньо-педагогічного прогнозування в Україні на початку ХХ століття.

Мета статті – проаналізувати персоніфікований підхід до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування в Україні на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Сутність освітньо-педагогічного прогнозування означеного періоду аналізуватимемо крізь призму персоніфікованого підходу. Так, І.Я. Франко спрямованість освітньо-виховного впливу вбачав у тому, щоб оволодіння науковими знаннями йшло в парі з розвитком тіла в процесі фізичної праці. Недопустимою вважалась присутність у вихованні будь-яких релігійних, моральних чи суспільних пересудів. Виховання правдивого, всебічно розвинутого й сильного покоління можливе лише завдяки боротьбі з реальними життєвими труднощами. Зв'язок навчання з працею, широка освіта, позбавлена будь-яких забобонів, використання всього того кращого, що здобуто досвідом цілого життя попередніх поколінь, усебічний розвиток мислення дітей – такі завдання, на думку І.Я. Франка, має виконувати освітній процес [5, с. 284]. Глибоко хвилювали письменника проблеми виховання. Він уважав, що виховання дітей становить одне з найважливіших завдань подружжя, одну з головних основ родинного щастя. На його переконання, дитина має розвиватися як духовно, так і фізично. У багатьох статтях і художніх творах І.Я. Франко порушував проблему вчителя: підходи до його образу, матеріальне становище, суспільна місія, освіта тощо. Хвилювали вченого і проблеми змісту освіти. Він уважав, що прагнення перетворити початкову школу в маленький університет є причиною низького рівня знань. Зміст освіти, на його думку, має бути пов'язаний з життям і відповідати віковим особливостям дитини. І.Я. Франко був прихильником створення національної системи освіти, української національної школи на демократичних і гуманістичних засадах, навчання дітей українською мовою [10, с.489 – 493].

Показовою є літературознавча спадщина вченого. У численних творах педагога знаходимо чимало прогнозуювальних інтенцій розвитку освітньої справи. До таких робіт належить нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року [13; 15], студії на тлі карпаторуського письменства ХVІІ – ХVІІІ ст. [12], історія України-Руси [14], європейське бачення письменника [11].

Згідно з С.Ф. Русовою, принциповою основою змісту навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах і школах є рідна мова, національні свята та обряди, християнські цінності українського народу. Будучи редактором київського журналу "Світло" (1910 – 1914 рр.), у численних статтях педагог обґрунтовувала і розвивала свої погляди на організацію українського шкільництва. Особливе місце в її науково-педагогічних дослідженнях займає проблема дошкільної та позашкільної освіти. Дошкільна освіта та виховання, на думку С.Ф. Русової, повинна базуватися та чіткій взаємодії з рідною педагогікою і проводитися тільки рідною мовою. Позашкільна освіта має базуватися на системі вечірніх шкіл кількох типів: недільні школи, школи ліквідації неписьменності, повторно-додаткові, фахові і професійні школи, а також народні університети [3, с. 246 – 247].

Саме життя і діяльність С.Ф. Русової стверджували право жінок на рівність у суспільстві, їхню здатність займатися політикою і виробництвом, розв'язувати наукові й культурні проблеми нарівні з чоловіками. Вчена присвятила славетним жінкам України свою монографію "Малорусские женщины XV – XVII вв." (1904 г.) [4, с. 358].

Г.Г. Ващенко присвятив своє життя створенню української національної педагогіки на основі християнського ідеалу. Його повний курс педагогіки склався з кількох підручників: "Загальні методи навчання", виданий у Полтаві і заборонений до використання у 1933 р., "Система освіти у самостійній Україні", "Система навчання", "Виховний ідеал", "Виховна роль мистецтва", "Засоби естетичного виховання", "Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру". Г.Г. Ващенко був переконаний, що українська національна система освіти може існувати тільки на підґрунті ідеалістичного світосприйняття та утвердження християнської моралі шляхом перетворення віри в Бога у внутрішнє переконання людини. Однак його християнський ідеал в сучасному розумінні досить абсолютизований, так само, як дещо

переоціненим є розуміння ролі нації в історичному та політичному аспектах. У теоретичному обґрунтуванні педагогічної системи української держави Г.Г. Ващенко виступив як педагог-ідеаліст, переконаний, що нового громадянина української держави можна створити навчально-виховними засобами, і тільки. Суттю його педагогічних і філософських поглядів став релігійний консерватизм, спроба обмеження розвитку нової української генерації християнською ідеологією [3, с. 247].

Педагогічні погляди П.П. Блонського викладені у працях "Трудова школа", "Курс педагогіки", у підручнику для початкового навчання "Красная зорька". П.П. Блонський відстоював самостійність педагогіки як науки. Наполягав на тому, щоб педагогіка спиралась на останні досягнення суспільних і природничих наук, була пов'язана з філософією. Розробив ряд методів педагогічного дослідження: опитування, анкетування, тестування, спостереження, статистичний метод. Визначаючи місце виховання у розвитку особистості людини, П.П. Блонський поступово дійшов висновку, що спадковість є одним із факторів розвитку людини, але вирішальна роль у формуванні особистості належить вихованню. Ідеалом виховання, за П.П. Блонським, повинна бути людина, у якій поєднувались би глибокі знання про природу, суспільство, здоров'я, уміння пізнавати і перетворювати дійсність, моральна чистота і багатство естетичних почуттів. Він прихильник активних методів навчання, які базуються на інтересі дитини і на організації її самостійної діяльності. Серед активних методів головним називав "дослідницький метод", який включає дитячий експеримент, систематичні спостереження. У цьому ж зв'язку П.П. Блонський рекомендував екскурсії. Педагог близько підійшов до проблеми рівневої диференціації учнів. Він пропонував створювати для слаборозвинутих учнів окремі класи. П.П. Блонський намагався запровадити у школах генетичний метод. Він уважав, що дитина у своєму розвитку ніби перетворює історію суспільства. Щодо організації навчання у школі він рішуче виступав проти методу одночасного вивчення учнями різних наук і пропонував, щоб дитина в окремі відрізки часу займалась тільки однією наукою. Пропонував у цьому зв'язку студійну форму навчання. П.П. Блонський розширив традиційне розуміння мети трудової школи, яка передбачала передусім ручну працю учнів [2, с. 99].

Визначний діяч вітчизняної освіти І.І. Огієнко головним у розвитку духовності української молоді вважав християнську доброчесність, справедливість і працьовитість. Ці риси можливо виховати, на думку вченого, лише на основі рідномовного виховання і тільки в родині. Таким чином, принциповими рисами педагогічних поглядів І.І. Огієнка можна вважати:

- рідномовність;
- родинність;
- залучення християнських ідеалів.

Згідно з цим, основними завданнями освітньо-виховного процесу в навчальних закладах України повинні бути:

- українізація всіх типів навчальних закладів;
- доступність і єдність навчання;
- створення системи підготовки національних педагогічних кадрів [3, с. 248].

Значний науковий інтерес представляє здійснений А.А. Марушкевич аналіз науково-педагогічної спадщини І.І. Огієнка, котрий представляється системою, компонентами якої є його переконання, провідні ідеї, обґрунтування, погляди щодо керівництва, навчання й виховання, викладені в опублікованих та неопублікованих працях вченого (шкільні молитви, морально-етичні проповіді, поради для молоді, шкільні підручники, посібники для батьків та організаторів недільних шкіл, словники, твори історико-педагогічного спрямування, посібники для учнів, учителів та самоосвіти, огляди молодіжних видань, методичні розробки, рекомендації, епістолярій, архівні документи, рецензії, спогади) і позитивно впливаючи на розв'язання актуальних проблем національної освіти й виховання. Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка містить суттєві положення, які наповнюють національним спрямуванням цілі, зміст і основні напрями реформування вітчизняної освіти. Вона включає широкий спектр науково обґрунтованих проблем, що могли б стати основою курсів з історії української педагогіки та національної школи, історії України, історії української літературної мови, основ культури мови, історії українського друкарства, релігієзнавства тощо. Науково-педагогічна спадщина вченого є органічною складовою його загальнонаукового доробку та суттєвим внеском у вітчизняну науку. Її вивчення й аналіз уможливило творче ставлення

освітян до організації релігійного виховання українських громадян, забезпечать реалізацію принципу наступності при викладанні дисциплін у загальноосвітній та вищих школах, ґрунтовне пізнання навколишнього світу і самого себе для формування наукового світогляду, уміння вдосконалюватись й оптимально застосовувати набуті знання [7, с. 10 – 11].

Основним компонентом навчального процесу, на думку Б.Д. Грінченка, є викладання рідною мовою. Педагог обстоював нерозривний зв'язок освіти з життям. Школярі мають знайомитися з життям та культурою інших народів, що населяють Україну. Центром будь-якої освітньої системи та запорукою її успішного функціонування Б.Д. Грінченко вважав педагога-професіонала. Вчитель повинен реалізовувати основні принципи української школи – народність і гуманізм. Серед рис, які характеризують педагогічне кредо Б.Д. Грінченка та його розуміння творчого вчителя, в першу чергу виділяються висока культура та інтелектуальний рівень, уміле володіння мистецтвом виховання і навчання, працьовитість, добропорядність, чесність, людяність. Педагог чітко уявляв, яким чином потрібно реорганізувати українську школу, бачив її недоліки: педагогічний абсолютизм, проповідування рабства, насадження муштри, – хоча і аналізував ці вади з точки зору ліберального культурництва. Б.Д. Грінченко розумів, що українська школа є жертвою колоніальної політики імперського уряду; це призвело, на думку вченого, до випадання України із загально цивілізаційного процесу європейських народів. Тому культурництво Б.Д. Грінченка – це в першу чергу визначення центральної функції освіти у цивілізаційному процесі. У книжці Б.Д. Грінченка “Народні вчителі і українська школа” порушене питання про відкриття мережі українських шкіл, нестача яких призводить до денаціоналізації населення та його психологічного виродження. Розбудова мережі українських шкіл повинна проходити з неодмінною умовою рідномовності, що згодом стане за- порукою використання української мови в наукових установах, державних організаціях, засобах масової інформації [3, с. 248 – 249].

Л. Українка велику увагу у своїх публіцистичних творах приділяла розгляду ролі вчителя в народній школі. Мету сімейного виховання вбачала у формуванні громадянина-борця. В оповіданні "Помилка" письменниця доходить висновку, що досягти цієї цілі можливо тільки розвиваючи природні здібності дитини. Л. Українка також займалася питаннями освіти дорослих, наполягаючи на організації колективних читань для народу. З цією метою нею був складений каталог видань для таких читань. Спадщина Л. Українки є цінним вкладом не тільки в скарбницю української та світової літератури, але й прогресивної педагогічної думки [6, с. 286].

У своїх творах гостро ставила питання боротьби за соціальне та національне звільнення українського народу, закликала до боротьби за вільне суспільство, де не буде ні рабів, ні поневолювачів. Л. Українка гнівно засуджувала злочинну політику царського самодержавства в галузі народної освіти: обмеження бюджетних асигнувань на потреби народної освіти, низьку і несвоєчасно сплачувану заробітну плату вчителям, жалюгідне матеріальне становище шкіл, пригнічення учнів і вчителів. Питання виховання дітей Л. Українку цікавили з дитячих років. Як старша в сім'ї, де були шляхетні традиції і добре поставлене сімейне виховання, вона брала активну участь у вихованні своїх молодших братів і сестер, навчала як репетитор чужих. Великий інтерес становлять думки поетеси про працю і трудове виховання. Незважаючи на власний хронічний недуг, вона була зразком невтомної трудівниці. Л. Українка визнавала вирішальну ролі праці в житті суспільства й окремої особистості. З революційно-демократичних позицій вона ставила й питання про рівноправність жінки, її активну роль у суспільному житті. Думки Л. Українки про українську школу, освіту й виховання сприяли пробудженню в українського народу національної самосвідомості, гуртуванню української інтелігенції навколо ідеї боротьби за відродження національної системи освіти [8, с. 283].

Багато і плідно працював Т.Г. Лубенець у галузі теорії педагогіки. Його педагогічні праці присвячені питанням дошкільного виховання, початкового навчання, освіти дорослих. Особливу увагу він приділяв зв'язку навчання з життям. Протягом своєї педагогічної діяльності видав десятки підручників, методичних посібників і книжок з різних питань навчання і виховання. Серед них – основна праця "Педагогічні бесіди", дослідження "Про наочне викладання", книга для читання в початковій школі "Зернятко" в чотирьох частинах, що витримала більш як десять видань, методичний посібник для навчання арифметики у недільних школах і класах для дорослих "Арифметичні задачі" і "Методика арифметики". У цих та інших роботах автор виступав за запровадження в практику навчання і виховання демократичних і гуманістичних принципів педагогіки. Чимало зусиль доклав Т.Г. Лубенець запровадженню в

школах України навчання рідною мовою, яку він уважав засобом утвердження принципу народності в українській педагогіці. Педагог уважав, що українську мову слід вивчати за народними творами, бо вони є мудрими за змістом, повчальними для життя, а мова в них мелодійна, багата, яскрава. Навіть з методичного боку він убачав у народних казках, приказках і прислів'ях незамінний матеріал, який варто використовувати якнайповніше. Незважаючи на очевидні переваги такого типу підручників, навчатися за ними в народних школах міністерством заборонялося. В постреволуційний період Т.Г. Лубенець продовжував створювати підручники для початкової школи ("Буквар", чотири "Читанки"), книги і посібники для нової трудової школи, займався ліквідацією неписьменності. Читав лекції вчителям, виступав зі статтями в газетах і журналах, де відстоював свої думки про зв'язок школи з життям, пріоритетний розвиток розумових здібностей і моральних якостей учнів, виступав проти надання школі вузькопрактичного, утилітарного характеру [6, с. 287 – 288].

Видатна діячка в галузі освіти для дорослих, педагог, письменниця Х.Д. Алчевська педагогічну діяльність розпочала в Харкові організацією недільної школи для дорослих. Після закриття недільних шкіл проводила заняття у себе в дома. Згодом знову відкрила в Харкові безплатну жіночу недільну школу, де весь час учительовала. Школа Х.Д. Алчевської стала центром недільних шкіл Росії. Педагог була відомим діячем освіти – представляла роботу своєї недільної школи на російських і міжнародних виставках, була обрана віце-президентом Міжнародної ліги освіти (1905 р.) [8, с. 23].

І.М. Стешенко виступав за націоналізацію середньої і вищої школи, суду, театру, церкви. Стосовно представників інших національностей, які проживають на території України, то для них, на його думку, мають бути забезпечені свобода національного розвитку й можливість ознайомлюватися з мовою, культурою і звичаями народу, серед якого вони живуть. Громадський діяч уважав, що здійснення цих прагнень матиме місце лише в разі перетворення Російської імперії на федерацію національних одиниць із широкими автономними правами. Ступінь федеративних зв'язків її з Україною він пов'язував з мірою доброзичливості російської політики до України, не виключаючи в разі відсутності цього проголошення Україною незалежності. Учителюванню І.М. Стешенко відводив велику роль у розбудові української національної школи. Він був упевнений, що педагога нової школи потрібно готувати. Виходячи з цього, важливим надбанням системи національної освіти стало відкриття восени 1917 р. Українського народного університету та Української науково-педагогічної академії. Заняття народного університету відбувалися в аудиторіях Університету св. Володимира на трьох факультетах: історико-філологічному, юридичному та фізико-математичному [10, с. 496 – 499]. І.М. Стешенко був ініціатором утворення українських гімназій у селах і невеличких містечках. При Гетьманаті у Міністерстві освіти він займав посаду генерального комісара народної освіти [8, с. 434].

Необхідно проаналізувати організаційно-педагогічні засади освітньо-педагогічного прогнозування системи освіти на чолі з міністром П.М. Ігнат'євим. Першим кроком на шляху реформування стала нарада попечителів учбових округів 20 – 26 лютого 1915 р., яку міністр зібрав з метою визначення напрямів реформування системи освіти. У своєму виступі він заявив, що школа має служити життю і потребам населення. Предметом обговорення стали такі питання: про початкову школу (бібліотеки, права земств, вищі початкові училища, викладання іноземних мов, викладання місцевою мовою), середню школу (приватні навчальні заклади, педагогічні кадри), батьківські комітети, позашкільний нагляд, професійну освіту, вищу школу тощо. У ході дискусії і прийняття низки рішень нарада визнала вищі початкові училища ефективною формою навчання дітей і потребу розробити фінансовий план для збільшення їх кількості; викладання іноземних мов у вищих початкових училищах визнати обов'язковим предметом; навчання в початковій школі материнською мовою; потребу забезпечити іноземне населення правильно організованою школою, відповідними підручниками і учительськими кадрами; батьківські комітети – важливою формою зближення сім'ї і школи тощо. Щодо середньої школи вносилися пропозиції скасувати екзамени, зрівняти в правах державні і приватні навчальні заклади, організувати для вчителів курси удосконалення, розробити мережу середніх навчальних закладів і фінансовий план для її реалізації [1, с. 60 – 61].

Як зауважує С.О. Сірополко, тільки з призначенням Павла Ігнат'єва (в січні 1915 р.) на посаду спочатку керманіча, а опісля міністра народної освіти повіяло свіжим духом в тому міністерстві. Новий міністр відновив батьківські комітети, допустив спільне навчання хлопців і

дівчат в середніх школах та виробив новий тип середньої школи, що поділявся на два ступені: перший – з 3-річним курсом – мав дати закінчену початкову освіту, однакову з тою, що її давали вищі початкові школи; другий – з 4-річним курсом – мав дві галузі (гуманістичну і реальну). Державна Дума через революцію 1917 р. не встигла розглянути той проект. Для підготовки учителів і учительок середніх шкіл при Київській і Одеській шкільних округах було відкрито однорічні педагогічні курси, куди приймали осіб з вищою освітою або студентів і курсисток старших курсів [9, с. 440].

Підсумовуючи вищезазначену інформацію, зробимо такі **висновки**:

1. Персоніфікований підхід до вивчення проблеми освітньо-педагогічного прогнозування на початку ХХ століття виступає головною передумовою розвитку прогнозувальної педагогічної думки, яка підлягає конкретизації. Так, І.Я. Франко спрямованість освітньо-виховного впливу вбачав в оволодінні науковими знаннями, гармонійному вдосконаленні тіла в процесі фізичної праці. С.Ф. Русова як корифей дошкільної педагогіки заклала основу змісту освітнього процесу шляхом упровадження рідної мови, національних свят, християнських цінностей українського народу. Г.Г. Ващенко за основу прогнозованості педагогічних явищ і процесів узяв християнський ідеал. П.П. Блонський відстоював самостійний характер педагогічної науки. Прогнозовані інтенції вченого знаходимо в інтегративному підході до розгляду педагогіки в контексті інших суспільних і природничих наук, зокрема філософії. І.І. Огієнко наголошував на важливості рідномовного виховання, формування християнської доброчесності, справедливості, працьовитості. Б.Д. Грінченко обстоював нерозривний зв'язок освіти з життям, культурою інших народів. За основу успішності будь-якої педагогічної системи обрав постать учителя. Тієї ж думки була й Л. Українка. Педагог наполягала на важливості розгляду ролі вчителя в народній школі, гостро ставила питання боротьби за соціальне та національне звільнення українського народу. Т.Г. Лубенця вважаємо корифеєм теорії педагогіки. Його прогнозувальні праці присвячені проблемам дошкільного виховання, початкового навчання, освіти дорослих. Х.Д. Алчевська увійшла в історію педагогіки України як видатна діячка в галузі освіти для дорослих, організатор недільних шкіл. І.М. Стещенко виступав за націоналізацію середньої та вищої школи. Міністр П.М. Ігнат'єв організаційно-педагогічні засади освітньо-педагогічного прогнозування визначав через реформування системи освіти.

2. Перспективи подальших розвідок у межах заявленого питання вбачаємо у пошуках варіативних систем і моделей розвитку освітньо-педагогічного прогнозування в Україні на початку ХХ століття крізь призму персоніфікованого підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л.Д. Березівська. Київ: Богданова А. М. 2008. 406 с.
2. Завгородня Т. К. Історія педагогіки: навч.-метод. посіб / Т.К. Завгородня, Л.М. Прокопів, І.В. Стражнікова. Івано-Франківськ: вид-во "НАІР". 2014. 160 с.
3. Історія педагогіки / за ред. М.В. Левківського, О.А. Дубасенюк. Житомир: ЖДПУ. 1999. 336 с.
4. Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. Київ: Україна. 1995. 479 с.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки [текст]. Науково-популярне видання / М.В. Левківський, Д.І. Пашенко. Київ: Видавництво "Центр учбової літератури". 2017. 380 с.
6. Левківський М. В. Історія педагогіки [текст] підручник / М.В. Левківський, Д.І. Пашенко. Київ: Центр учбової літератури. 2019. 380 с.
7. Марушкевич А. А. Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка: Навч. посіб. з педагогіки / А.А. Марушкевич. Київ: Вид-во "АСМІ". 2005. 312 с.
8. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА. 2001. 514 с.
9. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. Київ: Наукова думка. 2001. 912 с.
10. Українська педагогіка в персоналіях. У двох книгах. Книга перша: Х – ХІХ століття / За ред. О.В. Сухомлинської. Київ: Либідь. 2005. 622 с.
11. Франко І. Я. І ми в Європі / Іван Франко та інші. Львів: Друкарня Інституту Ставропігійського. 1896. 16 с.
12. Франко І. Я. студії на тлі карпаторуського письменства ХVІІ – ХVІІІ ст. / Іван Франко. Львів: Наукове товариство імені Шевченка. 1901. 58 с.
13. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко. Львів: Українсько-руська видавнича спілка. 1910. 460 с.
14. Франко І. Я. Причинки до історії України-Руси. Частина перша / Іван Франко. Львів: Друкарня Івана Айхельбергера. 1912. 44 с.
15. Франко І. Я. Молода Україна. Частина перша / Іван Франко. Вінніпег: Руська книгарня. 1920. 112 с.

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Соколов Дмитро Олександрович, аспірант кафедри педагогічної майстерності та менеджменту ім. І. А. Зязюна Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9508-2496>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7236

ARTICLE INFO

Received 23 September 2020
Accepted 20 November 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

principle, didactic principle, readiness, future teacher, musical art, cultural and educational work, out-of-school education institution.

ABSTRACT

In the article the author interprets didactic principles as a system of basic requirements, which should be followed in determining the content, forms of teaching, methods and means of teaching students, which will best contribute to the readiness of future music teachers for cultural and educational work in extracurricular education. The preparedness of future music teachers for cultural and educational work in out-of-school educational institutions is an integral personal education that determines the focus of students on parity interaction and the ability to successfully perform professional duties in the cultural and educational environment of out-of-school education.

The following didactic principles are characterized: scientific, systematic and consistent, consciousness and activity of learning, accessibility, clarity, strength of knowledge, connection of theory and practice, emotionality, optimization of learning, control and correction of knowledge, the principle of education. The implementation mechanisms of these principles are revealed.

Citation: Sokolov Dmytro. (2020) Didactic principles for future music teachers in cultural and educational work in extracurricular education institutions. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7236

Copyright: © 2020 Sokolov Dmytro. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Нині в умовах європейської інтеграції, адаптації вітчизняної освітньої системи до стандартів Євросоюзу та сучасних освітніх реформ посилюється відповідальність закладів вищої освіти України за результати освітньої діяльності. Сучасна вітчизняна система освіти спрямована на виховання громадянина і патріота України, любові до української мови та культури, повагу до традицій українського народу. У зв'язку з цим особливого значення набуває модернізація вітчизняної вищої мистецько-педагогічної освіти. Одним із найважливіших напрямів її удосконалення є пошуки шляхів підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти, які охоплюють сучасні дидактичні та методологічні аспекти. Відтак, пошуки шляхів удосконалення процесу підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва у ракурсі формування їх готовності до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти спрямовуємо на розгляд *дидактичних принципів*.

Грунтовне вивчення й аналіз наукового доробку учених з дидактики (В. Бондар (2005), О. Березюк (2017), О. Власенко(2017), Н. Кононец (2018), І. Малафійк (2009), В. Максименко (2013), О. Романовський (2016), Т. Солодовник (2016), А. Хуторський (2001) та ін.), уможливило констатувати, що дидактичні принципи є керівним ідеями для організації процесу навчання у межах багатоаспектної професійної підготовки майбутніх фахівців у закладі освіти, головними вимогами до організації діяльності, поведінки як студентів, так і викладачів. Вони є вихідними

керівними положеннями, які обґрунтовані як з філософської, так і психолого-педагогічної позиції і, насамперед, уже перевірені практикою. Ми погоджуємося з ученими, що саме у дидактичних принципах відбивається тисячолітній досвід організації та реалізації процесу навчання, виховання й розвитку особистості, який постійно коригується, удосконалюється педагогами-науковцями, коригується їхніми науковими дослідженнями і, безумовно, величезним педагогічним досвідом не одного покоління. Такими принципами учені виділяють: принцип науковості; систематичності та послідовності; наочності; свідомості; активності та самостійності; ґрунтовності; зв'язку теорії з практикою; доступності навчання, індивідуалізації навчання, міцності знань, умінь, навичок; емоційності навчання; природовідповідності; виховання. У низці робіт з дидактики знаходимо й інші дидактичні принципи, які педагогічно доцільні і доповнюють вище згаданий перелік: принцип єдності навчання і самонавчання, виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку, системності, демократизації, освітньої рефлексії, виховання здорової дитини, оптимізації навчання, диференціації навчання тощо. Безумовно, ці принципи доцільно покладати при організації освітнього процесу майбутніх вчителів музичного мистецтва у закладах вищої освіти (ЗВО), але у контексті підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти вони набувають певної специфіки.

Відтак, *метою* нашої статті є схарактеризувати дидактичні принципи у контексті підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти та розкрити їх реалізаційні механізми.

Результати дослідження. Проведений аналіз наукових праць (Е. Абдулін (2004), В. Бондар (2005), О. Березюк (2017), О. Власенко (2017), Н. Кононец (2020), Є. Ніколаєва (2004), І. Малафійк (2009), В. Максименко (2013), Є. Проворова (2017), Т. Рейзенкінд (2006), А. Хуторський (2003) та ін.) дозволив з'ясувати, що процес підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти забезпечується низкою загальнодидактичних принципів, які трактуються як система основоположних вимог, якими доцільно керуватися при визначенні змісту, форм організації навчання, методів і засобів навчання студентів, які у найбільшій мірі сприятимуть формуванню готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти. Відтак, ці принципи покликані регулювати процес підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва у ЗВО, виступати способом регулювання практики при створенні дидактичних, організаційно-методичних умов для успішного формування готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти як інтегрального особистісного утворення, що визначає спрямованість студентів на паритетну взаємодію та здатність успішно виконувати професійні обов'язки в культурно-освітньому середовищі закладу позашкільної освіти: науковості, систематичності та послідовності, свідомості й активності навчання, доступності, наочності, міцності знань, зв'язку теорії та практики, емоційності, оптимізації навчання, контролю і корекції знань, принцип виховання.

Принцип науковості навчання у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти вимагає: здійснити ретроспективний аналіз педагогічних технологій, які використовувалися та використовуються у процесі навчання учнів музичного мистецтва, змісту навчання музики у школі та позашкільній освіті; об'єктивно розкривати наукові факти, поняття музичної педагогіки, мистецької педагогіки, методологічні засади мистецької освіти, знайомити студентів із новими досягненнями у галузі музичного мистецтва, дидактики, педагогічних наук, методики організації виховної роботи; навчати студентів використовувати наукові підходи до організації процесу навчання музики, що є триєдиним «музика-учень-учитель»; використовувати сучасну наукову термінологію; демонструвати специфіку музичної освіти; досліджувати проблему музичної педагогіки як сфери педагогічної науки і теорії музичного навчально-виховного процесу; знайомити і озброювати майбутніх вчителів музичного мистецтва методами навчання учнів музики та методиками організації культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти; провадити науково-педагогічні дослідження під час культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти; вносити корекцію в знання, отримані студентами самостійно; пов'язувати знання з життям, розкривати роль культурно-освітньої роботи для вчителя музичного мистецтва; тощо.

Реалізаційні механізми принципу: наукові круглі столи, гуртки, дискусійні клуби; науково-практичні конференції (студентські у межах випускаючої кафедри, участь у конференціях різних рівнів, присвячених мистецькій освіті та загальнопедагогічній тематиці)

актуалізація наукових робіт студентів, залучення до конкурсів, фестивалів, участі в олімпіадах, відвідування наукових бібліотек ЗВО та регіону, використання ресурсів електронних бібліотек тощо. Орієнтовна тематика заходів може бути такою: «Актуальні проблеми музичної педагогіки», «Наукова дискусія: роль культурно-освітньої роботи для вчителя музичного мистецтва», «Позашкільна музична освіта: традиції та новації», «Виховна робота вчителя музики у закладах позашкільної освіти», «Дидактика у педагогіці мистецтва», «Актуальні проблеми проектування змісту мистецької освіти у ЗВО», «Культурно-освітня робота в закладах позашкільної освіти», «Форми організації мистецького навчання в закладах позашкільної освіти», «Українська культура та музичне мистецтво», «Організація конкурсів та мистецьких фестивалів», «Методичне забезпечення культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти» тощо.

Принцип систематичності та послідовності навчання передбачає у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти: актуалізацію раніше вивченого матеріалу з різних дисциплін (наприклад, «Музична етнопедогогіка» / Музичне краєзнавство», «Філософія мистецтв / Етика та естетика», «Менеджмент культури і мистецтва», «Психологія (загальна і вікова)», «Психологія музична», «Педагогіка (загальна, вищої школи)», «Сучасні освітні технології та методика викладання музичного мистецтва», «Фахові дисципліни: диригування, читка хорових партитур, хоровий клас», «Музично-теоретичні дисципліни (сольфеджіо, аналіз музичних творів, історія світової та української музики)», «Постановка голосу», «Хорознавство та хорове аранжування», «Основи композиції / Переклад партитур», «Методика аналізу хорових партитур», «Методика роботи з хором», «Хорклас і практикум», «Методика викладання фахових дисциплін» у контексті застосовності до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти. Водночас, цей принцип зумовлює визначення місця нового матеріалу, який стосується отримання знань з форм, методів та засобів організації культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти та майбутній професійній діяльності, формування компонентів готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти в структурі теми чи розділу навчальної дисципліни, яка опосередковано чи безпосередньо спрямована на формування у студентів цієї готовності; встановлення зв'язків й відношень між поняттями всередині теми, навчального предмета, у міжпредметному плані; забезпечення послідовності етапів засвоєння навчального матеріалу тощо.

Реалізаційні механізми принципу: передбачає таку організацію процесу навчання майбутніх вчителів музичного мистецтва, щоб не порушувати загальні підходи до опанування змістом освітньої програми, логічні зв'язки між дисциплінами, між модулями у кожній дисципліні; урахування міжпредметних зв'язків, пов'язування у ході опанування дисципліною його змісту з основами культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти. У процесі формування готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти цей принцип передбачає необхідність побудови змісту навчальних дисциплін (чи спецкурсів) таким чином, щоб він відображав логічну послідовність тієї чи іншої науки у зв'язку з культурно-освітньою роботою в закладах позашкільної освіти. Відтак, зміст спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти» відображає логічний ланцюжок: «музична педагогіка – івент-менеджмент – арт-менеджмент – культурно-освітня робота в закладах позашкільної освіти».

Принцип свідомості й активності навчання вимагає від майбутніх вчителів музичного мистецтва не звичайного механічного заучування пропонованого навчального матеріалу, але й глибокого розуміння, усвідомлення й аналізу того, що вивчається. Так, студентам варто глибоко усвідомити і осмислити роль культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти для вчителя музичного мистецтва, адже ці заклади ставлять за мету не лише навчати вихованців музиці, але й розвивати національне культурне середовище, сприяти популяризації кращих зразків народної творчості, збереженню елементів нематеріальної культурної спадщини регіонів та України в цілому.

Цей принцип, спрямований на свідоме розуміння студентами навчального матеріалу, свідоме ставлення їх до навчальних занять, формування готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти через стимулювання в них пізнавальної активності, цікавості до культурної спадщини й музично-мистецької освіти. Він передбачає, що головне у процесі професійної підготовки – навчити студентів шукати інформацію, яка допоможе не лише у навчанні, але й у майбутньому при організації культурно-

освітньої роботи в закладах позашкільної освіти, критично аналізувати її, обробляти, інтерпретувати, перевіряти висновки на фактах, на прикладах, адаптувати до такого виду діяльності. Студенти повинні не лише розуміти смисл вивченого, але й уміти використовувати набуті знання у царині музичної й мистецької освіти у майбутній професійній діяльності.

Реалізаційні механізми принципу: використання системи інтерактивних методів навчання, активізації пізнавальної діяльності, розвитку критичного, аналітичного мислення, креативності, стимулювання майбутніх вчителів музичного мистецтва до самоосвіти, метод забігання наперед та повернення до пройденого.

Принцип доступності у процесі у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти тісно пов'язаний з принципом науковості і його вимоги не повинні суперечити під час організації освітнього процесу вимогам науковості. Він передбачає, щоб вся сума знань, які становлять зміст освітньої програми підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва, а також спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти», вся різноманітність і глибина їх була зрозумілою для всіх студентів у відповідності з рівнем їхнього розумового розвитку й підготовки. Принцип вимагає, щоб зміст як навчальних дисциплін, так і вище згаданого спецкурсу, був викладений у навчально-методичних матеріалах у зрозумілій для кожного студента формі.

У контексті нашого дослідження принцип доступності розуміється в тому сенсі, що процес підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва з акцентом на формування готовності студентів до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти необхідно організовувати так, щоб зміст навчального матеріалу, а також методи навчання відповідали рівню підготовленості студентів до використання різноманітних освітніх технологій: спочатку у навчанні, а далі – зорієнтованість на майбутню професійну діяльність у ракурсі організації культурно-освітньої роботи. Водночас, доступність засвоєння знань у галузі освітніх технологій, музичної освіти, культурно-освітньої діяльності педагога, формування умінь і навичок їх використання в культурно-освітній роботі в закладах позашкільної освіти – наслідок зв'язку навчання з рівнем розвитку студентів, з їх підготовкою до такого виду діяльності, з особистим досвідом.

Реалізаційні механізми принципу: урахування пізнавальних можливостей майбутніх вчителів музичного мистецтва; застосування при побудові навчального матеріалу загальновідомих правил «від легкого до складного», «від відомого до невідомого», «від окремого до загального»; індивідуальні консультації; обговорення питань методики організації культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти (круглі столи, дискусії реальні й віртуальні); наведення прикладів; візуалізаційні методики (рисунки, схеми, діаграми, плакати, буклети, ментальні карти тощо); можливість навчатися за індивідуальною освітньою траєкторією; відвідування культурно-мистецьких заходів, конкурсів, фестивалів; залучення до організації й проведення конкурсів та мистецьких фестивалів тощо.

Принцип наочності у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти передбачає гармонійне поєднання текстової навчальної інформації з різними засобами наочності (візуалізація знань) під опанування змістом навчальних дисциплін освітньої програми та спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти», що приводить до позитивного результату як у засвоєнні знань, так і у формуванні готовності студентів до цього виду діяльності, розвитку свідомості студентів, осмисленні ролі культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти для вчителя музичного мистецтва.

Реалізаційні механізми принципу: наочні методи музичного навчання, методики візуалізації знань, стимуляції наочно-образного, творчого мислення студентів, презентаційна й анімаційна графіка, відеоуроки, цифрові наративи, особисте відвідування культурно-мистецьких заходів, активна участь у розробках сценаріїв, культурно-мистецьких проєктів, які сприяють розвитку пізнавальної творчої активності, формуванню навичок успішної пошуково-творчої діяльності, впевненості у власних силах.

Принцип міцності знань у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти передбачає отримання таких знань, особливо, під час опанування змістом спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти», які надовго зберігались би в пам'яті, відтворювались би послідовно без особливих зусиль і якими студенти легко, уміло

користувалися б при підготовці й проведенні різноманітних культурно-мистецьких заходів, і які допомагали б їм використовувати опановані методики та технології для організації культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти. Система знань у сфері організації мистецьких івентів – це фундамент, основа для розвитку творчої діяльності майбутніх вчителів музичного мистецтва у майбутній професії під час культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти.

Реалізаційні механізми принципу: методики організації й стимулювання самостійної роботи студентів, технологія освітніх проєктів, творчі завдання, прийоми івент-менеджменту, арт-менеджменту, форми організації позакласних музичних занять, форми організації музичних занять в системі позашкільної освіти тощо.

Принцип зв'язку теорії та практики у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти поєднує надважливі складники єдиного процесу пізнання і передбачає, що у ході навчання студенти повинні засвоїти не лише теоретичний матеріал з дисциплін освітньої програми та спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти», але й оволодіти способами його застосування на практиці, навчитися ефективно використовувати його під час організації культурно-мистецьких івентів. Тож цей принцип забезпечує формування здатності майбутніх вчителів музичного мистецтва до застосування своїх знань та вмінь використовувати освітні технології, методики на практиці як під час навчання своїх вихованців музиці, так і під час організації культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти.

Реалізаційні механізми: практико-орієнтоване навчання, технологія освітніх проєктів, екскурсії до закладів позашкільної освіти, мистецької освіти (музичні школи, палаци творчості, центри народної творчості тощо), зустрічі з музикантами, вчителями музики, відвідування конкурсів, виставок, фестивалів тощо.

Принцип емоційності навчання у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти передбачає забезпечення у студентів позитивних емоцій, які відіграють роль регулятора діяльності студента, внутрішньої спонукальної сили у навчальній діяльності, а також під час творчого процесу. Успішність процесу підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти більшою мірою зумовлюється тим, що діяльність майбутнього вчителя музики поєднує музично-творчий досвід і емоційно-ціннісне ставлення до творів музичного мистецтва. Водночас, музично-творчий досвід має поєднуватися і з емоційно-ціннісним ставленням до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти.

Реалізаційні механізми принципу: емоційне забарвлення викладання, стиль викладача, активізація музично-творчої діяльності студентів, розвиток емоційно-чуттєвої сфери, інтерактивні методики навчання, методики ефективних комунікацій, розвиток креативності, ситуації успіху на заняттях, творча й доброзичлива позитивна атмосфера тощо.

Принцип оптимізації навчання зорієнтовує науково-педагогічний колектив ЗВО, випускаючої кафедри на пошуки оптимальних умов для розвитку самостійності студентів, їх творчої реалізації у музичному та педагогічному мистецтві, для формування готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти, особливо, під час опанування змістом спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти»: оптимізацію змісту форм і методів цієї діяльності, виокремлення дидактичних, організаційно-методичних умов, оптимальне поєднання традиційних засобів навчання з електронними, індивідуальною і груповою форм організації навчання для найвищого досягнення конкретної мети (високий рівень готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти), пошук та наукове обґрунтування методологічних підходів специфічних принципів підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти, побудови моделі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти.

Реалізаційні механізми: визначення та реалізація спеціально створених дидактичних, організаційно-методичних умов, розробка моделі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти тощо.

Принцип контролю і корекції знань у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти передбачає не лише

навчально-творчу взаємодію між викладачами та студентами, але й постійне отримання викладачем об'єктивної інформації про навчальні досягнення студента та реалізацію корекційних заходів на основі порівняння реального ступеня досягнення цілей навчання, реального рівня готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти із запланованим.

Реалізаційні механізми принципу: розробка системи контролю знань під час вивчення спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти», коригувальні заходи тощо.

Принцип виховання у процесі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти передбачає вибудовування процесу навчання студентів таким чином, щоб вони усвідомлювали важливість виховання гармонійної особистості своїх учнів засобами музичного мистецтва, засобами організації виховної роботи під час провадження культурно-освітньої діяльності в закладах позашкільної освіти. Вочевидь, усвідомленню підлягає той факт, що виховне значення мають будь-які форми, методи навчання музики, а також методи організації виховної роботи з учнями (бесіди, екскурсії, походи, виховні заходи, розважальні вечори і ранки, свята, змагання, турніри, виставки, конкурси, фестивалі, колективні творчі справи тощо).

Реалізаційні механізми принципу: форми, методи організації виховної роботи під час вивчення спецкурсу «Основи культурно-освітньої роботи майбутніх вчителів музичного мистецтва в закладах позашкільної освіти», методики розробки та реалізації сценаріїв різноманітних виховних заходів тощо.

Висновки. Таким чином, номінуючи дидактичні принципи як систему основоположних вимог, якими доцільно керуватися при визначенні змісту, форм організації навчання, методів і засобів навчання студентів, які у найбільшій мірі сприятимуть формуванню готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти, ми схарактеризували специфіку та реалізаційні механізми таких дидактичних принципів підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти: науковості, систематичності та послідовності, свідомості й активності навчання, доступності, наочності, міцності знань, зв'язку теорії та практики, емоційності, оптимізації навчання, контролю і корекції знань, принцип виховання. Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми та засвідчує необхідність подальшого висвітлення принципів, які розкривають ідеї та основні підходи до формування готовності майбутніх вчителів музичного мистецтва до культурно-освітньої роботи в закладах позашкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллин, Э. Б., Николаева, Е. Н. (2004). Теория музыкального образования: учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия». 336 с.
2. Березюк, О. С., Власенко, О. М. (2017). Дидактика: теорія і практика: навч.-метод. посіб. для студентів гуманітарних факультетів. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 212 с.
3. Бондар, В. І. (2005). Дидактика. К., Либідь. 264 с.
4. Максименко, В. П. (2013). Дидактика: курс лекцій: навч. посіб. Хмельницький: ХмЦНП. 222 с.
5. Малафійк, І. В. (2009). Дидактика: навч. посіб. К.: Кондор. 406 с.
6. Проворова, Є. М. (2017). Фахова практика майбутнього вчителя музики: праксеологічний підхід: навчально-методичний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка. 152 с.
7. Рейзенкінд, Т. Й. (2006). Дидактичні основи професійної підготовки вчителя музики в педуніверситеті: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім. 640 с.
8. Романовський, О. Г., Солодовник, Т. О. (2016). Дидактичні системи у вищій школі: навч.-метод. посібник: для студ. денної та заочної форм навч. освітнього ступеня "Магістр" зі спец. 8.18010021 "Педагогіка вищої школи". Харків: НТУ "ХПИ". 86 с.
9. Хуторской, А. В. (2001). Современная дидактика : учебн. для вузов. СПб.: Питер. 544 с.
10. Kononets, N., Ilchenko, O., Mokliak, V. (2020). Future teachers resource-based learning system: experience of higher education institutions in Poltava city, Ukraine. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*. Volume: 21 Number: 3 Article 14. P. 199–220. DOI: 10.17718/tojde.762054

МУЗИЧНА ІКОНОГРАФІЯ В ТВОРЧОСТІ З. КУРЧИНСЬКОГО (ЖАНРИ, СТИЛІ, ХРОНОТОП)

Великанич Софія,

аспірантка кафедри теорії та історії культури НМАУ ім. П.І. Чайковського, м. Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0896-7171>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7237

ARTICLE INFO

Received 13 October 2020

Accepted 28 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

sculptural decoration,
secession, modernism,
musical iconography,
Z. Kurchynsky.

ABSTRACT

The article highlights the figure of a prominent Lviv sculptor and graphic artist of Polish origin, who clearly showed his creative personality in the decor of architectural structures of Lviv and other forms of sculptural specimens in the late XIX - early XX centuries. The found samples of the artist's appeal to musical symbolism and figures of musical culture in monumental and portrait sculpture are analyzed. The genre classification of the found artifacts in the declared subject is carried out, and also samples from group of a sculptural ornament as key in research are analyzed in detail. The search for sources of such interest in the creative biography of the artist and the establishment of causal links in the context of artistic processes of the time. Emphasis is placed on the role of personalities who met on the artistic path of the sculptor, as well as on specific examples of their influence on the creative realization of Z. Kurchynsky.

Citation: Velykanych Sofiia. (2020) Musical Iconography in the Works of Z. Kurchynsky (Genres, Styles, Chronotope). *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7237

Copyright: © 2020 Velykanych Sofiia. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Аналізуючи культурно-мистецьку ситуацію у Львові на початку ХХ ст., зокрема її архітектурну складову, дослідник зустрічається з великою кількістю персоналій, кожна з яких здійснила свій внесок у створення міського простору. Не всі імена в рівній мірі досліджувались раніше, тому заповнювати інформаційні лакуни в даному аспекті є надзвичайно важливим. Оскільки нами вивчається вузькоспеціалізована галузь музичної іконографії, намагатимемось поглибити знання про постать, яка в цій сфері проявила себе особливо яскраво. Саме тому у статті досліджується творчість З. Курчинського як творця музичної іконографії в декорі львівської архітектури на початку ХХ ст.

Вивчаючи тему такого типу дослідник стикається із необхідністю залучати до роботи різні наукові напрямки, тобто спрямовувати дослідження у міжвидове русло. Історія архітектури, культурологія, мистецтвознавство, музикознавство – всі ці сфери покликані відшукати цікаві факти, важливі для них всіх загалом і для кожної окремо. Тобто, дослідження у вузькому профілі розширює свої можливості користуючись засобами і знаннями вже досліджених тем.

Матеріали і методи. В якості методологічного інструментарію застосовується класифікація віднайдених зразків для структуризації дослідження та органічної інтеграції артефактів в культурно-стильовий контекст початку століття. Крім того, в статті сформовано схему аналізу конкретної мистецької постаті, з огляду на вибір нею аспекту творчої діяльності, та причин, які до цієї творчості спонукали. Враховуючи універсальність такого методу, за його допомогою можна досліджувати різні ракурси мистецької науки, через персоналії, які це мистецтво творять.

Дослідження базується на віднайдених зразках музичної іконографії в творчості З. Курчинського, виявлених як на архітектурних об'єктах, так і в музейних колекціях.

Різноманітність артефактів провокує класифікувати їх за різними критеріями для логіки розвитку наукового пошуку.

Актуальність дослідження. Заглиблюючись у тематичний контекст наукових розвідок культури Львова межі XIX і XX ст. стає очевидним той факт, що тем для дослідження є значно більше, ніж дослідників. Музична іконографія як галузь пропонує безліч проблемних зон, актуальність дослідження яких важко переоцінити. Крім того, аналіз мистецьких артефактів напряму пов'язаний з їх творцями, тому актуальність даної статті полягає у висвітленні цікавої і мало вивченої особистості З. Курчинського з точки зору створення ним музичної іконографії у Львові на зламі століть.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертаючись до культурно-історичного періоду кінця XIX – поч. XX ст. у Львові беззаперечним лідером наукової думки є Ю. Бірюльов. Його дослідження сецесії як стилю загалом (є одним із ключових у зразках музичної іконографії того періоду) і архітектури зокрема стали для нас фактологічним фундаментом. Крім того, науковець вивчав також і постать З. Курчинського як скульптора – одного з творців архітектурного обличчя міста зазначеного періоду (Бірюльов, 2015). Також до аналізу залучались статті, які стосуються організації «Молода муза», з якою був пов'язаний З. Курчинський, а саме роботи А. Матусяк (Матусяк, 2008) та С. Нісевич (Нісевич, 2012). Огляд стильових тенденцій проводили А. Банцекова (Банцекова, 2006), І. Жук (Жук, 1989), Я. Костко (Костко, 2014) та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи тему музичної іконографії в архітектурній оздобі Львова кінця XIX- початку XX ст. стикаємось із персоналіями, які були безпосередньо залученими до творення міста. В цей період архітектурна забудова відбувалась надзвичайно активно, чим спричиняла великий попит на професіоналів у цій сфері. Львівська художньо-промислова школа та Львівська політехніка займались якісною підготовкою кадрів. За власними підрахунками в той час у Львові працювало близько двохсот архітекторів та п'ятдесяті скульпторів, з чого можемо зробити висновок про велику популярність і затребуваність архітекторського ремесла у Львові на межі століть.

Однак, не кожен проявив себе настільки яскраво як *Зигмунд Курчинський* (1886-1953) – скульптор, графік та художній критик польського походження, який став яскравим явищем в історії архітектури Львова, а саме її скульптурної оздобі. Володіючи непересічним талантом і отримавши добру освіту як у Львові, так і за кордоном (в Кракові та Парижі), він реалізувався як декоратор архітектурних споруд та портретний скульптор у рідному місті, інтегрувавши європейські стильові тенденції у львівський контекст (Бірюльов, 2010).

Для нас особливо важливою є не творчість скульптора загалом, а конкретна її частина. Досліджуючи зразки музичної іконографії в скульптурній оздобі будівель львівського середмістя перш за все виникає потреба визначити її авторство. Виявилось, що З. Курчинський частіше від інших своїх колег звертався у своїй творчості до музичних мотивів. Більше того, він реалізовував їх також і в пластичних роботах та скульптурних портретах. Тому, ми спробуємо вияснити причини такого частого звернення митця до музичної тематики і зрозуміти ті фактори (як життєві, так і мистецькі) які спонукали до цього

З точки зору наукової послідовності класифікуємо зразки музичної іконографії в творчості З. Курчинського, адже митець проявив себе в даному аспекті як у архітектурній оздобі, так і в скульптурній пластиці і осмислення його мистецького доробку потребує певної міри структуризації. Така типологія може стати корисною на етапі виходу роботи на рівень узагальнення:

1). Погруддя:

– «Музикант» (1910) – символічне зображення людини з віолончеллю на спині, яка йде проти вітру (Бірюльов, 2005, С. 148). Фігура зігнута, в ній передається важкий крок і зусилля, які докладає музикант, щоб його зробити. Можемо припускати, що скульптор прагнув в метафоричному ключі передати долання перешкод, які виникають на шляху кожного митця.

– «Портрет молодої людини» (1905) – єдиний збережений скульптурний портрет часів навчання у дусі академічного реалізму, який по зовнішніх характеристиках нагадує постать Ф. Шопена. Скульптура була продемонстрована в 1911 році на «Виставці трьох» (Бірюльов, 2015, С. 320).

– «Голова Бетховена» (1910) – скульптурний портрет композитора, виконаний під час другого перебування Курчинського в Парижі. Очевидно, був створена під впливом «Трагічної маски Бетховена» Е.А. Бурделя (1901) (Бірюльов, 2015, С. 323).

2). **Скульптурна оздоба:** найбільш обширна група. До неї відносимо будинки на вул. Городоцькій, 117 (1911), Дорошенка, 14 (1912), Наливайка, 6 (1912), Валовій, 13 (1913), Гнатюка, 20-22 (1911) та Пекарській, 5 (1912). Тут присутні як сюжетні сцени, так і окремі музичні інструменти.

3). **Плакетки:** відомо про наявність двох гіпсових плакеток із зображенням Ф. Шопена, одна з яких знаходиться у фондах Львівського історичного музею і була створена в 1912 р. Дослідник Ю. Бірюльов вбачає в ній впливи архаїчної стилістики Е.А. Бурделя (Бірюльов, 2015, С. 912).

4). **Ілюстрація нотної збірки:** серед тогочасної періодики віднайдено один зразок ілюстрації З. Курчинським збірки революційних пісень 1919 р. польською мовою (Стара львівська реклама, 2014).

Враховуючи зазначені ключові завдання статті розглянемо декілька найяскравіших зразків музичної іконографії в скульптурній оздобі архітектурних споруд у творчості З. Курчинського з точки зору їх образного наповнення та можливих мотивів їх появи.

Першим з них буде будинок на вул. Гнатюка 20-22, споруджений за проектом Ф. Касслера та Р. Фелінського (архітектурне бюро М. Уляма). Прибутковий будинок, який виділяється із загального ансамблю модерною пластикою З. Курчинського (Бірюльов, 2005, С. 45). Портал брами входу прикрашають каріатиди, які явно створенні під впливом, популярної на той час науки, єгиптології. Крім того, достовірно відомо, що Курчинський, ще перебуваючи на навчанні в майстерні О. Родена в Парижі проявляв цікавість до архаїки. З точки зору музичної іконографії для нас цікавою є ліпнина над вікнами другого поверху. Людське обличчя (припускаємо, чоловіче) імітує гру на струнно-щипковому інструменті (атрибутувати точно не можливо, оскільки видно лише струни). Звичайно, зображення носить символічний характер, але спосіб яким скульптор його втілює наштовхує на певні ідеї. Постаць знаходиться в межах квадратної рамки, але не вписується туди, за рахунок чого створюється ефект руху назовні. Можемо припустити, що тут скульптор хотів передати зібраний образ митця-модерніста, який шукає шляхи виходу за рамки старих утверджених принципів в мистецтві, а також за рамки власних можливостей.

Різноманіття варіантів стильових трансформацій у львівській архітектурі демонструє будинок на вул. Городоцькій, 117, збудований в 1911 р. за проектом Г. Орлеана та Е. Скавінського. Стиль споруди мистецтвознавці визначають як неоромансько-неомавританський, який реалізовано не в останню чергу завдяки скульптурній оздобі З. Курчинського, адже саме ліпнина створює неповторний вигляд фасаду в такому оригінальному стилі (Lwów. Plustrowany przewodnik, 2003, S. 153).

Особливої уваги вартують орнаментальні мотиви, присутні у металевих конструкціях (балконних огорожах та брамі), а також обрамлюють віконні отвори. Зразки музичної іконографії представлені у підвіконних тафлях, розміщених між поверхами – це маленькі путті, один з яких грає на музичному інструменті, схожому на гітару (інструмент характерний для мавританської культури), інший – на пан-флейті. В цьому зразку, як і в попередньому, скульптурні фігури не вписуються у форму і, ніби, «оживають», за рахунок чого створюється ілюзія руху. Варто зауважити, що образ путті був досить актуальним серед оздоблювачів архітектури на зламі епох і їхня іконографія склалася доволі стереотипно – веселі пухленькі діти, які танцюють, або грають на лірі чи духовому інструменті. В даному випадку путті мають нахмурений вираз обличчя і зовсім не слов'янську зовнішність.

Припускаємо, що скульптор підійшов до реалізації мавританського стилю з усією відповідальністю, надавши правдоподібності не лише орнаментальній стороні декору, а й рисам обличчя скульптур. Цей факт засвідчує високий рівень скурпульозності митця у роботі над образом і в увазі до стильової точності своїх творінь, адже зважаючи на ті тенденції, що існували в мистецтві того періоду, стильова строкатість і еклектика була абсолютно прийнятною і він міг дозволити собі експерименти в даному руслі.

Однак, творчість Курчинського загалом демонструє тяжіння до стильової цілісності в межах одного об'єкту, що не збіднює різноманіття рішень у творчих проявах в цілому. Можемо сміливо називати це рисою творчості З. Курчинського.

Третім прикладом яскравої реалізації музичної іконографії в архітектурній оздобі Львова в творчості Курчинського є будинок по вул. Наливайка, 6. Це житловий будинок, збудований в 1912 р. за проектом Ю. Авіна в стилі модерн (Львів. Туристичний путівник, 1999, С. 154).

Зразки музичної іконографії знаходимо на барельєфі балконів другого поверху. Аналізуючи сюжет, що демонструється, зіштовхуємось із проблемою його прочитання та інтерпретації. О. Хмарний в статті про цей будинок припускає, що скульптор створив антропоморфне зображення бога давніх ацтеків Кетцалькоактля і, хоча, автор не посилається на жодні достовірні джерела, які б могли підтвердити цю версію, розглянемо її як можливу, оскільки відомо, що Курчинський захоплювався мистецтвом дохристиянського Стародавнього Світу і звертався до тем, пов'язаних з ним в різних трансформаціях.

Багатоликий бородатий дід по центру і два хлопчики (не путті) по краях, один з яких курить люльку з димом, а інший грає на духовому інструменті, ймовірно сопілці (Хмарний). Тут, на відміну від попередніх розглянутих зразків зображення не надто рельєфне і відрізняється по стилю і по техніці виконання. Сюжет вписаний у композицію і чітко обрамлений. Крім того, всі три балкони абсолютно однакові, що теж відрізняє цей зразок від двох попередніх, де скульптор варіює скульптурні зображення, міняючи сюжет, персонажів і т.д. І, хоча, цей зразок явно виділяється із загальної канви індивідуального творчого почерку Курчинського, в контексті часу і місця такий архітектурний декор є цілком органічним.

Здійснюючи аналіз факторів, які могли вплинути на творчу натуру скульптора здається важливим окреслення його мистецького оточення. Тут варто згадати студії у О. Родена в Парижі в 1908 році. Працюючи каменярем у майстерні О. Родена, молодий митець мав можливість відвідувати Лувр і надихатися шедеврами світової культури, а також навчатися в, на той час, досвідченого і визнаного майстра. Творчі шляхи Родена і Курчинського в деяких моментах дещо схожі. На початку кар'єри французький скульптор займався декоруванням фасадів та інтер'єрів. Згодом, здобувши певне визнання виконував скульптурні портрети на замовлення (серед яких Г. Малер), а наприкінці життя захоплювався графікою і добре реалізував себе в цьому жанрі (Бірюльов, 2010, С. 320). Схожу історію прослідковуємо і в творчій біографії З. Курчинського.

Одразу по приїзду до Львова в 1908 р. скульптор починає працювати у власній майстерні в Палаці мистецтв, де має змогу реалізовувати ідеї і знання, привезені з Європи. Будучи неймовірно працездатним митець створював статуї і рельєфи для будинків, меморіальні об'єкти, алегоричні композиції, портретні скульптури, плакетки та медальйони, серед яких, до речі, багато на музичну тематику. Стилістично, Курчинський ще довго перебував під впливом О. Родена і творив в контексті модерних течій – сецесії, символізму та імпресіонізму (Biriulow, 2007). Отже, сміливо можна стверджувати, що вплив О. Родена на всю творчу біографію З. Курчинського був ключовим, оскільки саме в цей період були створені його найбільш яскраві творіння.

Ще однією постаттю, яка в той же період здійснила вплив на З. Курчинського був Е.А. Бурдель – французький скульптор, який також був учнем О. Родена. Бурдель захоплювався архаїчним мистецтвом, особливо давньогрецьким. В творчості Курчинського ми зауважуємо зацікавлення культурою старовини, що, зрештою, було притаманним для митців епохи, адже модерн і його послідовники активно намагались відродити дух культури минулого в сучасній інтерпретації.

Відомо, що під час перебування в Парижі, в Луврі Курчинський багато часу проводив за дослідженням та аналізом скульптур Стародавнього Єгипту, Ассирії та грецької архаїчної культури (Бірюльов, 2015, С. 329). Результатом такого зацікавлення є будинки по вул. Гнатюка, 20-22 та Наливайка, 6. Слід підкреслити, що до статті ми залуцаємо лише ті будівлі, на яких присутня музична іконографія, а стилізацій древнього світу в творчості Курчинського в межах львівської архітектури набагато більше.

Важливою рисою процесу творчості майстрів, які будували Львів на зламі століть була нерозривна єдність роботи архітектора та скульптора від початку до реалізації проекту. Саме тому сецесійні споруди несуть в собі органічне поєднання архітектури та її оздоблення. В цьому контексті надзвичайно плідним був тандем А. Захаревича та З. Курчинського. Як вдало помічає М. Студницька «скульптурний декор немовби коментує архітектурний образ, наповнює його глибоким символічним змістом» (Студницька, 2014, С. 167). Наприклад, музичні символи на фасаді будівлі філармонії (тоді Музичне товариство Галичини) були покликані викликати музичні асоціації, оскільки це будівля спеціального призначення. Однак, ми знаходимо зразки музичної іконографії і на житлових будинках. Тому, для нас зазначений вище факт тісної співпраці архітектора та оздоблювача є одним із ключових, оскільки завдяки ньому стає зрозумілим, що

зразки музичної іконографії, які ми знаходимо в середмісті Львова, виникли там не випадково і їх дослідження може виявити нові факти локального, чи більш загального значення.

Відомим є факт перебування З. Курчинського у тісному контакті з «Молодою музою» – мистецькою організацією, яка сформувалась на початку ХХ ст. на Галичині. І, хоча, вона не вела конкретного обліку членів, які до неї входили, проте відомо, що окрім літераторів, молодомузівцями себе вважали українці: композитор С. Людкевич, скульптор М. Паращук, живописець І. Северин, скрипаль і художник І. Косинин, письменник М. Яцків та поляки: письменники В. Оркан і Ю. Єдліч, художники К. Сіхульський, В. Блоцький, Ю. Водинський та скульптор З. Курчинський (Нісевич, 2012, С. 241).

Така «мозаїчна» компанія вже своїм складом декларувала *ідею синтезу мистецтв*. Серед членів «Молодої музи» помітним було прагнення до запозичення засобів інших видів мистецтв для збагачення та глибшої реалізації власного художнього задуму. В оповіданні «Сфінкс» М. Яцків писав: «Учений орудує системою, маляр і різьбар площиною, музик сферою, актор рухом, а ми тим всім і ще чимось більше. В мертвім слові маємо воскресити краску, пластику, тон, рух, ідею і ще щось більше, і се наша тайна»¹ (Нісевич, 2012, С. 243). Цю думку можна сміливо називати маніфестом «Молодої музи», адже синтез мистецтв був ключовою рисою творчих пошуків угруповання. Очевидно, що перебуваючи в тісному контакті з письменниками-молодомузівцями З. Курчинський просто не міг не надихатись їхніми ідеями і не реалізовувати їх потім у своїй творчості.

Члени «Молодої музи» за допомогою інших видів мистецтв намагалися наблизити свої твори до музики. Літературними ставали містерії, симфонії та символічні картини. (Нісевич, 2012, С. 243). Показовою в цьому плані є лірична драма В. Пачовського «Ладі й Марені терновий огонь мій», де автор застосовує прийоми композиційної побудови музичного твору, а саме: присутні інтродукція і фінал по краях і сонати терпіння в середині.

Ще одним цікавим фактом є те, що представники товариства «Молода муза» використовували живописні ілюстрації для своїх творів не як ілюстративний матеріал, а як частину концепції твору, для її підсилення (Нісевич, 2012, С. 243). З такою ж ціллю підходив до декорування архітектурних будівель З. Курчинський – з прагненням не лише реалізувати власне творче «я», а й довести задум архітектора до довершеного втілення.

Продовжуючи аналіз ідеї синтезу мистецтв, спробуємо детальніше показати її реалізацію в творчості З. Курчинського. Як пише Ю. Бірюльов, саме ця ідея спонукала митця займатись декоруванням архітектурних споруд і саме тому в даному аспекті його талант проявився надзвичайно яскраво (Biriulow, 2007). Для будівельної естетики початку століття важливим було повне злиття функціонального, образного та естетичного змісту, що, по суті, і було синтезом тільки на іншому рівні. Саме тому органічність взаємодії монументальної пластики в оздобі самої будівлі ставала мірилом якості і довершеності споруди.

Ще однією персоною, яка мала вплив на З. Курчинського, зокрема у сфері архітектурного декорування був А. Захаревич – одноступень і колега в сфері взаємодії просторових мистецтв, який був на той час одним із провідних архітекторів міста. Для реалізації ідеї синтезу мистецтв у Львові А. Захаревич звертається до досвіду віденської архітектурної школи (О. Вагнер, Й. Гофман). Результатом стало чітке, «режисерське» (Ю. Бірюльов) планування роботи над об'єктом в цілому і тісна співпраця архітектора і скульптора. Сучасники вважали, що ці два митці досягли абсолютного злиття архітектурного та скульптурного (декоративного) начал, завдяки чому створили таку кількість визначних пам'яток (більше двадцяти): «Скульптури Курчинського характеризуються природним входженням в архітектурний організм і зв'язок з ним в гармонійному цілому» (Бірюльов, 2015, С. 326).

Варто зазначити, що така плідна співпраця була в Курчинського не лише із А. Захаревичем. Результативними були також роботи з Ю. Авіним, Р. Фелінським, Ф. Касселером, Я. Левинським, Ю. Пйонтковським та іншими яскравими представниками львівської архітектурної школи (Бірюльов, 2005).

Через обмеженість джерел стосовно життєвого та творчого шляху З. Курчинського було прийнято рішення скористатись можливостями сучасних віртуальних комунікацій і спробувати знайти предків митця, які б могли прояснити причини зацікавлення скульптора музичною

¹ У творчому доробку З. Курчинського є погруддя М. Яцківа.

тематикою. В процесі пошуків вдалось вийти на контакти правнука митця – Г. Курчинського і, навіть, зв'язатись з ним. В короткій переписці він повідомив, що йому відомо про любов скульптора до музики і те, що він мав можливість її слухати, оскільки часто перебував в колах львівської та вроцлавської богемі. Також, правнук розповів з переказів, що в майстерні у Львові в Курчинського був грамофон. Звісно, дана інформація не може претендувати на повноцінне пояснення наявності музичної іконографії в скульптурній оздобі в творчості Курчинського, однак вносить яскраві штрихи в портрет скульптора в даному руслі.

В 1912 році З. Курчинський висловив своє творче кредо в одному із періодичних видань, заявивши, що художня форма має відповідати ідейному змісту (Biriulow, 2007). Це може означати лише одне – нічого випадкового, чи не продуманого в творчих вирішення митця бути не могло. Саме тому можна з впевненістю заявляти про особливу роль музичних елементів, які так часто використовував скульптор і продовжувати вивчати причину такого зацікавлення.

Висновки. Творчість талановитого львівського скульптора З. Курчинського є багатогранною з точки зору стильового та жанрового різноманіття. Його роботи у галузі скульптурного оздоблення будівель та скульптурна пластика існують паралельно із співпрацею з періодичними виданнями, педагогічною діяльністю та іншими видами суспільної активності. Митець був унікальною особистістю, багато граней якої ще мало досліджені. В статті була здійснена спроба пояснити вибір скульптором музичної символіки, як вагомої теми у його творчості і показати які фактори могли на це вплинути. Також вдалося класифікувати жанри, до яких звертався автор і визначити їх художню цінність в контексті епохи.

Перспективи подальшого дослідження даної теми. Творчість З. Курчинського загалом, та в контексті музичної іконографії зокрема, має безліч невивчених граней для детального осмислення та аналізу. Також перспективними є роботи, пов'язані із зазначеним періодом, оскільки нами було виявлено велику кількість особистостей, які працювали паралельно із З. Курчинським. Митці, що творили архітектурне тло міста, яким ми захоплюємось сьогодні, залишаються невідомими для науки та широкого загалу. Тому, для відновлення історичної та наукової справедливості, вважаємо подальше дослідження цього періоду архітектурної історії та її яскравих персоналій надзвичайно продуктивним і необхідним.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баценкова А. (2006) Стиль Ар деко в искусстве Львова межвоенного периода.* Автореф. дисс. М., С. 11
2. *Бірюльов Ю. (2010) Курчинський Зигмунт.* Енциклопедія Львова, Т. 3, С. 706.
3. *Бірюльов Ю. (2015) Львівська скульптура від раннього класицизму до авангардизму (середина XVIII – середина XX ст.).* Л.: Апріорі, С. 319-333
4. *Бірюльов Ю. (2005) Мистецтво Львівської сецесії.* Л.: Центр Європи, 184 с.
5. *Жук И. (1989) Декоративная деталь в архитектуре львовского модерна.* Автореф. дисс. М.: Московское высшее художественно-промышленное училище
6. *Костко Я. (2014) Типологія скульптурного мотиву атланта в архітектурі Львова другої половини XIX – початку XX ст.* Вісник ХДАДМ, № 8, С. 61-65
7. *Львів. Туристичний путівник (1999).* Л.: Центр Європи, С. 154.
8. *Матусяк А. (2008) Сецесійний дискурс письменників «Молодої музи».* Слово і час, № 6, С. 35-50.
9. *Нісевич С. (2012) «Прерафаелітське братство» і «Молода муза» в типологічному аспекті.* Наукові записки. Серія «філологічна», вип. 27. Прикарпатський Національний університет імені Василя Стефаника, С. 240-243.
10. *Стара львівська реклама. (2016)* Retrieved from https://www.facebook.com/OldLvivAdvertising/?ref=page_internal
11. *Студницька М. (2014) Синтез мистецтв у громадській і житловій архітектурі Галичини першої третини XX ст.* Retrieved from <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2014/158.pdf>.
12. *Хмарний О. Splendid.* URL: <http://oseledetsmagazine.com.ua/splendid/>
13. *Biriulow J. (2007) Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku: Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy.* Warszawa, Neriton. S. 195-208
14. *Lwów. Ilustrowany przewodnik (2003).* Lwów: Centrum Europy, S. 153

ВІДТВОРЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОБЗАРСЬКОГО ВИКОНАВСТВА У СОЛОСПІВІ М. В. ЛИСЕНКА «У НЕДІЛЮ ВРАНЦІ-РАНО»

Шевченко Руслана Сергіївна,

Аспірантка кафедри музикознавства та хорового мистецтва Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0290-0614>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7238

ARTICLE INFO

Received 20 October 2020

Accepted 29 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

M. Lysenko, romances,
T. Shevchenko, thought,
piano texture.

ABSTRACT

The connections of the composer with kobzars who performed dumasy in the period from the end of the XIX to the beginning of the XX century are considered. A comparative analysis of the epic works (dumasy) of S. Pasyuga, G. Honcharenko, P. Drevchenko, I. Kucherenko was carried out. They were recorded and edited by F. Kolessa. The piano texture of the romance «On Sunday early in the morning» for the presence of elements of bandura playing has been studied. It is noted that the composer creatively rethought them in the vocal work. By reproducing the performance style of kobzars, M. Lysenko created an imitation of an authentic duma. It is determined that the features of the epic work influenced the form of the vocal work and the organization of the piano texture. M. Lysenko reflected the most typical elements of kobzar performance and the texture of the accompaniment of thoughts. In the romance, the composer recreated the improvisational way of thinking of kobzars. This was reflected in the methods of development of thematic material and the introduction of bandura semantics in the piano part. In the vocal work M. Lysenko created the effect of the sound of a folk instrument. The composer creatively transferred the techniques of kobza's art to the piano texture of romance. They became part of his musical language. This determined the innovation and uniqueness of M. Lysenko's work.

Citation: Shevchenko Ruslana. (2020) Reproduction of Features of Kobzar Execution in M. Lysenko's Romance «On Sunday Early in the Morning». *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7238

Copyright: © 2020 Shevchenko Ruslana. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. У 1908 році, під час етнографічної поїздки на Полтавщину, Ф. Колесса записав думи, що згодом увійшли у два випуски «Мелодій українських народних дум», виданих у 1910 та 1913 роках. Нашу увагу привернули рецитації дум Г. Гончаренка, П. Древиченка, І. Кучеренка, С. Пасюги, у яких фольклорист повністю відтворив інструментальну партію [5]. У монографії «Старцтво: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.)» В. Кушпет дослідив два інструменти, що існували в цей період: кобзу та старосвітську бандуру. Науковець розглянув традиційні способи, прийоми гри на цих інструментах [7]. Найбільше звукообраз бандури присутній у циклі «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка. На прикладі романсу-думи «У неділю вранці-рано» спостерігаємо відтворення особливостей кобзарського виконавства. Однак питання впливу бандурної семантики на фортепіанну фактуру та музичну форму ще не достатньо розкрито та потребує ґрунтовного вивчення.

Аналіз досліджень. Дослідженню музично-стильових рис романсу-думи «У неділю вранці-рано» присвячені праці українських музикознавців: Л. Архімович, М. Гордійчук, Т. Булат, Л. Корній [1, 3, 6]. Л. Корній підкреслила, що «у романсі композитор утілює образність та стилістику народних дум» [6; 313]. О. Козаренко розкрив феномен музичної мови

М. Лисенка та визначив роль думи у творчості композитора: «українська дума вперше виділена Лисенком як безпрецедентне за оригінальністю явище слов'янського фольклору» [4; 192].

Мета статті – на основі порівняльного аналізу дум С. Пасюги, Г. Гончаренка, О. Вересая, П. Братиці, П. Древиченка виявити подібні риси формотворення та прийоми бандурної гри, що запозичені композитором з автентичних дум та творчо перенесені у солоспів «У неділю вранці-рано».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Значну частину творчості основоположника української класичної музики Миколи Віталійовича Лисенка охоплює фольклористична діяльність, зокрема вивчення творчості кобзарів. Він не тільки записував народні пісні та думи, що виконували мандрівні співці, але активно їх популяризував. Впродовж століть кобзарі, мандруючи Україною, пробуджували волелюбні ідеї українського народу. Вони закликали до боротьби на захист Батьківщини.

Вперше з науковим рефератом про думи Остапа Вересая М. Лисенко виступив у 1873 року на засіданні Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства у Києві а також на III Археологічному Міжнародному з'їзді, що відбувся у Києві, у 1874 році. М. Лисенко опублікував у першому томі «Записок» ІРГТ свою працю «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм», що стала підсумком дослідження композитора. У ній він вперше систематизував ознаки дум. Згодом у 1875 році М. Лисенко влаштував декілька концертів О. Вересая у Петербурзі.

Композитор слухав виступ Павла Братиці на засіданні Південно-Західного відділення ІРГТ у січні 1875 року, «що зацікавило Лисенка зробити запис його виконання дум (публікація в журналі «Киевская старина» у 1888р)» [12; 593]. М. Лисенко створив фортепіанний супровід до думи П. Братиці «Про Хмельницького та Барабаша».

Композитор став засновником наукового вивчення кобзи-бандури. М. Лисенко ототожнював ці два інструменти. За визначенням М. Хая, він «вперше ... практично описав характерний для українців інструментарій бандуру-кобзу О. Вересая і торбан Ф. Відорта» [14; 39].

Зі спогадів Остапа Лисенка дізнаємося про зацікавлення композитора творчістю кобзарів. М. Лисенко використовував будь-яку можливість щоб занотувати їх репертуар. Композитор завжди матеріально підтримував кобзарів, спілкувався з ними на базарах, площах перед церквою, хоча О. Лисенко не назвав їх імен [12; 125, 126, 177]. З Терентієм Пархоменком М. Лисенко познайомився на базарі та запросив його до себе додому. Літературознавець Ф. Лавров вказав, що кобзар «з 1901 року ... жив три місяці у Лисенка, удосконалюючи свій репертуар» [8; 116]. Композитор та Опанас Сластіон за цей час навчили Т. Пархоменка співати багато народних пісень, зокрема «Пісню про Морозенка», «Почаївську псалму». Як зазначив Ф. Лавров, що за старанням київської інтелігенції у 1908 році, у Києві були організовані концерти за участю кобзарів Івана Кучугури-Кучеренка, Петра Древиченка, Степана Пасюги та Павла Гащенко.

М. Лисенко захоплювався грою П. Древиченка, який за визначенням Ф. Колесси: «на кобзі грає дуже вправно». У 1907 році, з відкриттям музично-драматичної школи, композитор «хотів настановити його вчителем бандурної гри, але справа чомусь розбилась» [5; 316]. Для навчання меценат Олександр Бородай «закупив 17 бандур» у 1908 році [13; 592]. Як вказував Ф. Колесса, що заходами О. Бородая «було спроведжено до Києва Івана Кучеренка, щоб там учив охочих до бандурної гри при Музичній школі М. Лисенка». Фольклорист оцінив його як кобзаря «новішого типу», який «дуже вправно грає на бандурі [5; 316].

Особисті контакти композитора з кобзарями Остапом Вересаєм, Павлом Братицею, Михайлом Кравченком, Іваном Кучеренком, Терентієм Пархоменком, Опанасом Сластіоном, Петром Древиченком вплинули на творчість митця.

Розглянемо солоспів «У неділю вранці-рано» [9] з циклу «Музика до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка». У його структурі виявляємо подібність до думи. Невеликий вступ виконує роль «заплачки». С. Грица зазначила, що дума складається з «конструктивних елементів», та підкреслила, що «в кобзарській лексиці збереглися ... характерні для них назви, а саме: «заплачка – початок думи» [2; 34].

Порівняємо думи І. Кучеренка «Про Олексія Поповича» та С. Пасюги «Про Марусю Богуславку» [5; 468 – 473, 450 – 456]. І. Кучеренко побудував «заплачку» на основі одного елемента: мелодія проводиться терціями та охоплює діапазон $ля^2$ – $до^3$. У вступі С. Пасюга використав три елементи. Перший – це доміантовий тризвук, відділений паузою. Другий –

група акордів, що оформлені різними тривалостями та відокремлені паузою. У третьому сегменті зберігається акордовий виклад. Кобзар надав перевагу синкопованому пунктиру та використав потрійний низхідний форшлаг, що ми його назвали низхідна тирата. «Заплачку» він закінчив ферматою.

М. Лисенко побудував вступ до солоспіву «У неділю вранці-рано» також на основі трьох елементів. Перший – охоплює діапазон квінти (т. 1). Мелодичний малюнок складається з поступеневого руху двох звуків та висхідного стрибка на кварту. Цей сегмент композитор записав ритмічною групою: дві шістнадцяті та восьма. Міжтактовою ферматою композитор відмежував наступний елемент вступу. Низхідний пасаж охоплює діапазон від c^2 – до А (т. 2, 3). Третій сегмент варіантно повторює перший (ритмічний малюнок зберігається, проте змінився рух мелодії). Він наскрізно проходить у всіх розділах солоспіву (т. 5, 6, 33, 62, 63, 66, 83 – 86).

Вивчаючи супроводи дум кобзарів, ми виявили, що композитор не застосовував у солоспіві цитування фольклору. Тому ритмо-інтонаційні формули та пасаж не трактуємо як перенесені прийоми з бандурного виконавства на фортепіанну фактуру. Наведемо для прикладу супровід думи О. Гончаренка «Про Олексія Поповича» [5; 435 – 449]. Для нього характерне чергування двох звуків у межах квінти з однаковими ритмічними групами (чотири шістнадцяті або пунктирний ритм). Композитор використав цей інтонаційний зворот з іншими варіантами ритмічних малюнків: восьма і шістнадцята (т. 25, 26); восьма тривалість, шістнадцята пауза, шістнадцята тривалість (т. 38, 39, 49); дві тридцять другі та шістнадцята (т. 80 – 82). Наслідуючи стиль «заплачки» кобзарів, М. Лисенко створив вступ, у якому всі елементи виконують звукообразальну функцію.

Сім вокальних розділів солоспіву, подібні до уступів у думі, мають нерівномірну будову:

$$A + B + C + D + E + F + G + \text{кода}$$

$$8 \text{ т. } 10 \text{ т. } 8 \text{ т. } 7 \text{ т. } 15 \text{ т. } 13 \text{ т. } 5 \text{ т. } 2 \text{ т.}$$

Фольклорист С. Грица підкреслила, що для думи властивий «своєрідний епілог, що з'єднував часи героїв епосу та слухачів». У цьому заключному розділі – «славословії» – «проголошувалась слава героям ... та благословення слухачам» [2; 34]. Проте, відсутність «славословія» відрізняє солоспів від думи. Це пояснюється трагічним змістом поеми Т. Шевченка. Уступи відокремлюються невеликими «пригравками» (термін Колесса) [5; 61], які не подібні за тематичним матеріалом. Схематично подаємо перегри та прийоми бандурного виконавства, які осмислено перевів композитор у фортепіанну фактуру солоспіву.

a (т. 13 – 15) – тремоландо, репетиції, низхідна тирата, одинарний поступенно-низхідний форшлаг, пунктирний ритм, фермата;

b (т. 26 – 28) – тремоландо, пунктирний ритм, низхідна тирата, фермата;

c (т. 36 – 38) – висхідне та низхідне глісандо, тремоландо, фермата;

d (т. 46) – висхідне глісандо в октавному викладі;

e (т. 62 – 66) висхідний форшлаг, мордент, низхідні та висхідні тирати, що записані тріоллю восьмими тривалостями;

f (т. 81 – 82) елемент низхідного глісандо, подвійний висхідний форшлаг, що охоплює терцію, але повертається на ступінь вниз, розлога висхідна хвиля, що записана шістдесят четвертими тривалостями та охоплює діапазон $d^1 - e^3$.

На основі спостереження, ми виділили у переграх три способи впровадження композитором прийомів кобзарського виконавства. У перших двох (*a*, *e*) М. Лисенко імплементував у фортепіанну фактуру однакові прийоми бандурної гри. Висхідне та низхідне глісандо спостерігаємо у третій та четвертій переграх (*c*, *d*). В останніх двох (*e*, *f*) композитор поєднав у фортепіанній партії нові прийоми гри бандуристів з тими, які вже попередньо використовувалися. Безпосередньо не звертаючись до фольклорного матеріалу, М. Лисенко відтворив спосіб мислення кобзарів, що відобразилося у синтезі бандурних прийомів виконавства та варіантності їх застосування.

Кожний кобзар, залежно від школи, в якій він навчався, користувався певними виконавськими прийомами. Ф. Колесса звернув особливу увагу на спів і гру Г. Гончаренка та вважав, що він найкращий виконавець серед представників харківської школи, які рахувалися в цей час кобзарями найвищого рівня. Про це свідчить супровід до думи «Про Олексія Поповича». Серед бандуристів харківської школи були: С. Пасюга, І. Кучеренко, П. Дривченко.

Ф. Колесса записав рецитації думи «Про Олексія Поповича» у виконанні кобзарів: І. Кучеренка, П. Древиченка, Г. Гончаренка. Розглянемо перегри у цих думках.

І. Кучеренко використав невеликий мотив, який складається з обігрування терціями трьох сусідніх ступенів. У першій переграді він охоплює одну долю (після слів: «по Чорному морі»). В процесі музичного розгортання початковий мотив повторюється з незначними ритмо-інтонаційними варіантами, що призвело до розширення переграді. Після слів: «на камені білому» кобзар використав другу переграду. Вона охоплює дві долі. У ній проходить розширення за рахунок пунктирного ритму на першій долі та варіанту початкового мотиву. Третя перегра (після слова «поглядає»), складається з трьох сегментів, у якій простежуються варіантні зміни в мелодико-ритмічному плані та введення нового низхідного мотиву [5; 468].

На відміну від І. Кучеренка, П. Древиченко застосовував більші за обсягом «пригравки між періодами» (термін Ф. Колесси) [5; 61] У думі «Про Олексія Поповича» перша перегра (після слова «проквіляє») містить декілька елементів: висхідний та низхідний пасажі, репетиції одного звуку, одинарний поступенно-висхідний форшлаг, тремоландо. У другій переграді (після слова «починає») спостерігаємо пунктирний ритм, низхідні пасажі, тремоландо. Третя перегра (після слова «розбиває») складається з висхідного та низхідного пасажів, одинарного поступенно-висхідного форшлагу, тремоландо [5; 482, 483].

Проаналізуємо деякі перегри між уступами у думі «Про Олексія Поповича» Г. Гончаренка. Ми виявили, що інтервал чиста квінта виступає основним формотворчим засобом. В інструментальному «приграві», після слів: «Ой по Чорному морю», чергуються два інтервали – квінта і прима. Квінта охоплює IV, I ступені, а прима побудована на IV ступені. Ритмічне остинато викладається шістнадцятими тривалостями. У наступній переграді, між першим та другим уступами, після слова «починає», кобзар використав повторення квінти. Інтервал побудований на V, II ступенях. Виявляємо новий елемент: чергуються верхній та нижній звуки октави (перший ступінь). Ця перегра записана шістнадцятими тривалостями [5; 435, 436].

В переграді між другим та третім уступами, після слова «розбиває», повторюється шістнадцятими та восьмими тривалостями домінантовий тризвук. Пунктирним ритмом викладене чергування тоніки у верхньому та нижньому звуці інтервалу октави. У переграді після слова «занесло» знову спостерігаємо повторення квінти, що побудована на IV, I ступенях, але змінюється ритмічна група. Кобзар використав тріолі, записані восьмими тривалостями. У цій переграді виявляємо два нові елементи – репетиції тоніки, викладені шістнадцятими тривалостями, та її чергування з IV, V ступенями з новими ритмічними малюнками: восьма – дві шістнадцяті, пунктирний ритм. Між третім та четвертим уступами, після слів: «забило», Г. Гончаренко використав повторення елементів з попередніх переград – домінантового тризвуку, що викладається восьмими тривалостями, та чергування I, V ступенів. Цей рух двох ступенів записаний шістнадцятими тривалостями [5; 436, 437].

У «приігриші» (термін Ф. Колесси) [5; 61] до п'ятого уступу виявляємо повторення домінантового тризвуку, записане восьмими тривалостями. Чергування I, V ступенів шістнадцятими тривалостями поєднується з новим ритмічним малюнком (пунктирним ритмом). Такий тип супроводу властивий думам. В. Кушпет охарактеризував його, як «тримання кварто-квінтової педалі» [7; 65]. Кобзар додав звукообразальний прийом – висхідний рух восьмими тривалостями та низхідне глісандо, викладене шістнадцятими та тридцять другими тривалостями. У переграді до шостого уступу Г. Гончаренко використав попередні варіанти повторення інтервалу квінти восьмими тривалостями, тоніки через октаву, записане пунктирним ритмом, висхідні та низхідні пасажі, які виконують звукообразальну роль. Перед сьомим уступом кобзар повторив домінантові тризвуки, чергування нижнього та верхнього звуку октави, що побудована на тоніці, висхідні та низхідні пасажі [5; 438].

У «приігриші» до дев'ятого уступу повторюється у гармонічному та мелодичному викладі квінта, що охоплює I та V ступені. Кобзар використав різні ритмічні групи – шістнадцяті, восьмі, тріолі, записані восьмими тривалостями. Між десятим та одинадцятим уступами спостерігаємо ритмічне остинато: домінантові тризвуки та чергування тоніки та домінанти викладаються шістнадцятими, а інтервал квінта – тріолями. У закінченні одинадцятого уступу кобзар використав коротку переграду, у якій багаторазово повторив інтервал квінту, побудовану на V, II ступенях у викладі шістнадцятими та восьмими тривалостями.

У «пригравках» до тринадцятого, чотирнадцятого, п'ятнадцятого уступів кобзар використав накладання двох пластів. У партії лівої руки чергуються тоніка та домінанта, а в партії

правої руки – третій та четвертий ступені. Якщо розглядати гармонічну вертикаль, то виявляємо дециму та септиму. На нашу думку, дисонанс посилює зміст слів: «гріх спіткав», «безневинно проливав», «кляли, проклинали», після яких використовувалася перегра. Щоб підкреслити трагедійну ситуацію, у закінченні попередніх уступів (перед дисонансами) кобзар застосовував багаторазове повторення домінантового тризвуку (13, 14 уступи) або інтервал квінту (15 уступ). Тривуки записані восьмими тривалостями з тріоллю, а квінта – шістнадцятими.

Таким чином, дослідивши інструментальні партії у думках «Про Олексія Поповича» кобзарів І. Кучеренка, П. Древиченка, Г. Гончаренка у транскрибуванні Ф. Колесси, ми виявили, що у переграх відображене імпровізаційне мислення кобзарів. В процесі виконання дум за допомогою використання доступних для них прийомів гри, вони створювали щораз інші варіанти їх поєднання, що притаманне автентичному мистецтву кобзарів. Для таких перегр характерне постійне оновлення музичного матеріалу, яке виявляється у варіантності мелодичного та ритмічного малюнку. Такий тип перегри ми назвали варіантним. Він властивий романсу «У неділю вранці-рано» М. Лисенка.

Висновки. Відтак, застосовуючи порівняльний аналіз дум І. Кучеренка, П. Древиченка, Г. Гончаренка, С. Пасюги, у солоспіві-думі виявлено запозичені композитором від кобзарів, подібні елементи формотворення: «заплачку», уступи, інструментальні перегри. Композитор творчо їх переосмислив та створив ілюзію автентичної думи. Особливості формотворення, які притаманні думам, вплинули на структуру романсу. Відтворення імпровізаційного способу мислення кобзарів, що виявилось у варіантному розвитку тематичного матеріалу у переграх та застосуванні різних елементів бандурного виконавства, стало ознакою новаторства композитора. Прийоми кобзарського виконавства, перенесені композитором у фортепіанну фактуру, знайшли своє відображення у вокальному творі. Вони стали фонетичною сукупністю звуко-образних асоціацій, що визначило невід’ємну складову національної музичної мови М. Лисенка. Подальші дослідження впливу кобзарського виконавства на творчість композитора є перспективними для музикознавців.

REFERENCES

1. Arkhimovych L., Hordiychuk M. (1992). M. Lysenko: zhyttya i tvorchist' [M. Lysenko: life and work]. Kyiv, Muzychna Ukrayina. 256 s. [In Ukrainian].
2. Hrytsa S. Y. (2009). Dumy v syntezi slova, muzyky ta vykonavstva [Dumas in the synthesis of words, music and performance]. tom 1 Ukrayins'ki narodni dumy u p'yaty tomakh. Dumy rann'oho kozats'koho periodu [Ukrainian folk Dumas in five volumes. Dumas of the early Cossack period]. Kyiv: NANU. S. 33-118. [In Ukrainian].
3. Bulat T. (1979). Ukrayins'kyy Romans [Ukrainian Romance]. Kyiv: Naukova dumka. 320 s. [In Ukrainian].
4. Kozarenko O. V. (2000) Fenomen ukrains'koi natsionalnoi muzychnoi movy [The phenomenon of the Ukrainian national musical language]. Lviv: NTSH. 285 s. [In Ukrainian].
5. Kolessa F. M. (1969) Melodii ukrainskykh narodnykh dum [Melodies of Ukrainian folk dumas]. Kyiv: Muzychna Ukraina. 598 s. [In Ukrainian].
6. Korniy L. (2001). Istoriya ukrayins'koy muzyky [History of Ukrainian music].
a. Ch. 3. Kyiv – N'yu – York: Vydvo M. P. Kots'. 378 s. [In Ukrainian].
7. Kushpet V. (2007). Startyvstvo: mandrivni spivsimuzykanty v Ukrayini (XIX – poch. XX st.) [Old age: itinerant singers-musicians in Ukraine (XIX – early XX centuries)]. Kyiv: Tempora. 592 s. [In Ukrainian].
8. Lavrov F. (1980). Kobzari: Narysy z istoriyi kobzarstva [Ukrayiny Kobzars: Essays on the history of kobzarism in Ukraine]. Kyiv: Mystetstvo. 254 s. [In Ukrainian].
9. Lysenko M. V. (1991). Vokalni tvory na virshi T. G. Shevchenka [Vocal works based on poems by Taras Shevchenko]. Kyiv: Muzychna Ukraina. S. 88 – 99. [In Ukrainian].
10. Lysenko M. V. (1978). Kharakterystyka muzychnykh osoblyvostei ukrainskykh dum i pisen u vykonanni kobzaria Veresaia [Characteristics of musical features of Ukrainian dumas and songs performed by kobzar Veresay]. Kyiv: Muzychna Ukraina, 95 s. [In Ukrainian].
11. Lysenko O. (1966) M. V. Lysenko. Spohady syna [Memoirs of a son]. Kyiv: Mystetstvo. 363 s. [In Ukrainian].
12. Skorul's'ka R., Chuyeva M. (2015) Mykola Lysenko. Dni i roky [Mykola Lysenko. Days and years]. Kyiv.: Muzychna Ukrayina. 744 s. [In Ukrainian].
13. Khay M. Y. (2004). Mykola Lysenko – pioner i fundator etnoorganologichnoyi shkoly v Ukrayini [Mykola Lysenko - pioneer and founder of ethnoorganological school in Ukraine]. Zbirnyk naukovykh prats' do 160 r. vid dnya narodzhennya M. V. Lysenka [Collection of scientific works up to 160 years since the birth of M. V Lysenko NAS of Ukraine]. NAN Ukrayiny. S. 39-48. [In Ukrainian].

USING SYNTACTIC UNITS IN THE LANGUAGE OF FILM ACTORS

Mustafayev Fizuli Najmaddin oğlu,

Associate Professor, PhD in Philology, Leading researcher of the Department of Applied Linguistics, Azerbaijan National Academy of Science, Institute of Linguistics named after Nasimi, Azerbaijan

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7239

ARTICLE INFO

Received 27 October 2020

Accepted 29 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

film actors, syntactic units, shooting locations, oral speech, artistic style.

ABSTRACT

The article is devoted to the use of syntactic units in the language of film actors. The article draws attention to various ideas and considerations regarding the use of syntactic units in all areas of the cinematic language. The reader is presented about themes, genres, style problems in Azerbaijani cinema, screen artists, large-format publishing, a variety of styles in the director's work, various problems of cinema and theater poetry, the history of television poetry and style.

The differences in some cases between the written language and its oral form, innovation, accent, facial expressions and gestures of the actors by the setting of the pavilion and the fact that the dramatic point of view of the film is conveyed to the reader only by word. Since thought is known in dialogical speech, the narrative of some members of a sentence, complex sentences requiring details are omitted. The film pavilion, structure, actor's movements, images form the basis of the article. Readers can extract information from all this, especially since directors and actors choose syntactic units that are more suitable for spoken language. The article also provides tips from individual films and presents ideas for any explanation.

Citation: Mustafayev Fizuli Najmaddin oğlu. (2020) Using syntactic units in the language of film actors. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7239

Copyright: © 2020 **Mustafayev Fizuli Najmaddin oğlu**. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. Our national linguistics has a brilliant creative path. Fundamental research has been carried out on the history of Azerbaijani linguistics, lexicology, artistic and scientific bases of language, linguistic analysis of text, onomology, grammar, phraseology, semasiology, phonetics of the Azerbaijani language, the originality of language in the works of various classics and other linguistic problems. Scientific works, books on the subject, genre, style problems, screen artists, screen journalism in a broad sense, style diversity in director's work, various problems of cinema and its closeness to theatrical poetics, television poetics and theory, history and style peculiarities of TV films have been written and investigations have been carried out in Azerbaijani cinematography. But, the language problem of cinematographic works has been left out of scientific research on the principles of linguistics and stylistic principles haven't been the subject of extensive research. Different views and considerations on the using the syntactic units should be brought to the fore as all areas of cinematic language.

It is known that the written language of Azerbaijan and its oral form sometimes differ from each other. Intonation, accent, expressions and gestures of film actors, decoration of the shooting pavilion simplify communication in oral speech. If the movie dramatist expresses his idea to the reader only in words, sentences and signs, the actor's opportunities are wider in this regard. He conveys the writer's idea in several sentences to the audience in one sentence with the help of speaking techniques. Also the situation on the set helps the film actor to express the idea. When we read a work, it doesn't influence on us as much as in the pavilion, but when we watch a movie, the effect is stronger. As if the

work is alive in cinema. Sometimes the actor adds a sentence or a word to cover all the details and psychological situations of the events. He replaces misplaced words and expressions with more appropriate ones. These are important peculiarities of oral speech. In this regard, the speech of the film actor is laconic, effective, emotional and pleasant. Let's refer to the following sentences:

1. "I want to make sure that if we had been acquainted before, would you marry me?"; "Then can I put forward my candidature?" 2. "Hey my niece, don't lie to me... If you didn't love that boy, you wouldn't be engaged." "Hey girl, stop, don't lie to me! You were engaged by force?!" In the first, one of the components of a compound sentence is reduced and it becomes a simple sentence. The actor expressed the author's idea in 12 words ("I want to make sure that if we had been acquainted before") only in two words, "then I", which was easier to pronounce and expressed the idea in a shorter time. The language units used by the writer were saved in the whole sentence and the language was easily understood by the audience. In the second example, he replaces the idea expressed by the components of a complex sentence with a simple sentence with the help of the previous sentence ("Hey girl, stop, don't lie to me!"). "You were engaged by force?!" Unlike written speech, an actor can convey an idea expressed in complex sentences in a word or two with the help of intonation in speech. This is more typical of the language of cinema. Because a cinema actor's expressions, gestures, psychological behavior, the music, state of the interlocutor, relationship between them, decoration - all these help to revive the character in front of the audience, the expression of ideas. Of course, we can say that there is no need for composite sentences in the language of cinema. Or a composite sentence isn't used in the language of cinema. Composite sentences are also used in the language of cinema in some cases, but such sentences are simplified to facilitate pronunciation, adapted to the language of cinema, to the oral language here. For example, this case can be found in "I want seven sons" (1970), "Last pass" (1971), "Our Teacher Jabish" (1969), "The Land, The Sea, The Fire, The Sky" (1967), "The Last Night of Childhood" (1968), "Interrogation Continues", "Sevil"(1970), "Where is Ahmed"(1963) and other such films Azerbaijani movies. There are few words or phrases that weigh the speech and are difficult to say. Sometimes, as we abovementioned, the director and the actor add new words to the text, combine simple sentences into more appropriate composite sentences. For example, an actor uses a dramatist's phrase "I hate the word "love"" as "You know I don't like the word "love"". It is known that words of oral language and everyday life vocabulary are more understandable and fluent because they are used a lot in a family and at home. Therefore, actors try to speak in the folk language and use words belonging to the oral language in "Nasimi" (1973), "The Sound of the Pipe" (1976), "Mad Kur" (1969), "The Day Has Passed" (1971), "The Strike from Behind" (1977), "Dada Gorgud" (1975), "Mother-in-law" (1978) and other films. There is a feeling of closeness and friendship in the expression "You know that". It is perfectly possible for an actor to add an extra word. The dramatist, who wrote "I don't like the word "love"", of course, didn't take into account the psychological situation on the stage and couldn't do it. Regularity is felt in the change of the meaning of the predicate. "I hate" means more flatness than "I don't like it". A man speaks flatly to his lover only when their friendship is weakened. But he speaks softly to gratify his offended friend. Although the dramatist expresses his idea in the form of two independent sentences in the text, the semantic connection between these sentences forces the film actor to pronounce the first sentence in a compound sentence, in an ascending tone, but in a descending tone in the second sentence. Pronouncing the components of a composite sentence separately (i.e. in the form of a simple sentence) takes a lot of time and disrupts the flow of speech. Naturally the actor says the first component is unfinished intonation and the second with a finished intonation. Observations show that sometimes the question and declarative sentences used by the writer turn into exclamatory sentences depending on the situation.

For example: 1. "Mila! How do you know that?! And you, how do you know that, Mila?!" 2. "Oh... Mrs. Malahat! "Mademoiselle" Kamala has become a beautiful lady"... Wow! "Mademoiselle" Kamala!" 3. "You praise Kamala even you don't understand the music!" "Why do you praise Kamala even you don't understand music?"

We can see from the examples that the artificiality and verbiage that exist in written speech have been eliminated. The dramatist's sentences are smoothed in the oral speech. The actor says the salutation at the end of the sentence to increase the emotion, which also strengthens the meaning. As a result, the question sentence is combined with an exclamatory sentence. Unnecessary words are reduced during the speech. The logical emphasis is on the words "where" and "Mila". Logical stress emphasizes "how", "Mila". The speech sounds more meaningful, fluent and musical. The "I" sound in

the word is stretched because it is said with irony and emphasis. As you can see from the examples, some sounds in words and some words in sentences are reduced during pronunciation because of the weight of speech. The exclamation at the beginning of the second sentence is pronounced not as “Oh” but “Wow!” In fact, the actor says he is happy that Kamala is growing up. The writer had to attribute the exclamation to Kamala's being a beautiful lady. The actor rightly uses words like “Wow! Mademoiselle Kamala!” in the movie. The transcript sentence becomes an exclamation sentence. The declarative sentence becomes an exclamatory sentence. Besides clarity of thought, there is also emotionality in speech. It is also useful to reduce the word “oh” in the first sentence. He rebukes sarcastically his interlocutor and turns the question sentence into an exclamatory sentence. The idea is expressed more precisely, simply and clearly than before. All this shows that exclamatory sentences are widely used in the movie to create psychological situations. The exclamatory sentence is one of the main means of attracting the attention of the audience in terms of psychological impact in the language of cinema. The writer gives the predicate of the sentence in the second plural personal pronoun. But the actor changes it and says it with the second singular personal pronoun. Indeed, it is somewhat official to refer with the second plural personal pronoun to a friend. If we refer to a close person as You, the speech has a formal tone. Actors often add auxiliary words to speech to express themselves more clearly in movies such as “Nasimi” (1971), “Babek” (1973), “The Sound of the Pipe” (1976), “In a Southern City” (1969), “Four Sundays” (1975), “Romeo is My Neighbor” (1963), “The Last Night of Childhood” (1968), “The Strike from Behind” (1977), etc., which is good for the work. Auxiliary words and exclamations are used more in oral speech than in written language. These words that used to evoke emotion are usually added to the beginning of nominative phrases.

1. “Hey! Hey! Karim Vahidovich, you still don't say my name correctly hi-hi... You still don't say my name correctly. No! It is really so. We will continue the meeting in your small house.

2. “No! It is false. We will continue the meeting in your small house. Ah! Champagne!

Savalan in trouble

Savalan, a bed for strangers

(excitedly) Why don't I have the power of the world?!

Why can't I break a spell?!”

3. Savalan! Savalan in trouble!

Savalan, a bed for strangers!

Why don't I have the power of the world?!

Why can't I break a spell?!”

The salutation “Hey” is adapted to the hard vowel used at the beginning of the sentence and even creates a difference in meaning of the sentence. This difference isn't just about the speech, it influence on the meaning of the whole sentence. If the dramatist informs that the character is extremely flattering, but the actor shows that he doesn't understand his interlocutor besides flattery. He wants to protest at least a little. The actor wants to explain that even though he is a chief, he has lost his human dignity. The film actor says the word “Karim Vahidovich” with such tender humor that the audience recognizes Karim Vahidovich as a negative type. His inner world opens in front of everyone's eyes. The actor doesn't use the language unit irrelevantly. In the next example, the exclamatory word “ah” in front of the word “champagne” creates a meaningful, harmonious intonation. Saying “Ah” here helped the actor to express his emotions correctly. Of course, this doesn't always happen. Sometimes the actor doesn't use the exclamation when it is necessary. The meaning of the sentence is distorted. The last sentence is the same. The screenwriter rightly remembers Savalan with heartache. He expresses his heartbeat as following: “Oh Savalan!... Savalan in trouble. Savalan, a bed for strangers. Why don't I have the power of the world?!”. But in the second, actor is addicted to gestures. “Savalan. Savalan in trouble. Savalan, a bed for strangers”, etc. Here's not saying “ah!” has a negative effect on the meaning. The director must take into account the voice of the actor when dividing the roles during the filming.

Conclusions. The choice of the film actor's talent, voice, language units must be completed, otherwise the word loses its impact. Sometimes the adjective “so” falls in the language of cinema. For example: “I was watching you. You looked so beautiful in the blue light behind the curtain lace”. You looked beautiful behind the curtain. “But know that I will never betray my husband. The conjunction “that” is reduced in the complex sentence: I would like to know that if we had acquainted before him, would you marry me?” I would like to know, if we had acquainted before him, would you marry me?

The actor sometimes pronounces the predicate of a sentence in a very short way due to choking or in a way that can be understood depending on the situation in movies, such as “The Last Night of My Childhood” (1968), “Why Are You Silent” (1966), “In a Southern City” (1969), “Shared Bread” (1969), “Where is Ahmed” (1963), “I’m composing a song” (1979). Sometimes some parts of the sentence are reduced because the idea is known in a dialogic speech. We meet such cases in folk language.

REFERENCES

1. Abdullayev A. Subordinate complex sentences in modern Azerbaijani language. Baku. Publishing House “Maarif”, 1974.
2. Akhundov A. Phonetic system of the Azerbaijani language. Baku. 1973
3. Efendizade A. On the Azerbaijani literary pronunciation. Baku. 1969.
4. Efendizade A. Orthoepy of the Azerbaijani language (candidate's dissertation). Baku. 1954.
5. Efendiyeva T. Lexical style of the Azerbaijani language. Baku. 1980.
6. Aksenov V. Skill of the artistic word. Moscow. 1954.
7. Baboskin B. In the theater and cinema. Moscow. 1968.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО И ВНЕШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРОСТКОВ

Серых Лариса Владимировна,

кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой теории и методики содержания образования, КЗ Сумской областной институт последипломного педагогического образования, Сумы, Украина, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5290-8596>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7287

ARTICLE INFO

Received 17 October 2020

Accepted 29 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

aesthetic education,
interaction,
general secondary and out-of-
school education institutions,
teenagers.

ABSTRACT

The article reveals the main results of scientific research on the implementation of the system of interaction of general secondary and out-of-school education institutions in the aesthetic education of teenagers. Methods of diagnosing the aesthetic education of students at the stages of the ascertaining and formative stages of the study, which were used during the experiments, confirmed the need and correctness of the conclusions.

The main purpose of improving the aesthetic education of adolescents - the integration of the existing system and new forms of interaction, event technology in education as a technology of impressions and a component of the system of socio-pedagogical activities in educational institutions, methods of interaction, and methods of aesthetic education aimed at creative activities, promotes acme success, creative self-realization of teenagers. As a result of introduction of multi-vector model the tendencies of development of aesthetic education of modern teenagers in the conditions of application of system of interaction of establishments of general secondary and out-of-school education in aesthetic education of teenagers are allocated. A general trend for both control and experimental groups is a decrease in the number of teenagers who show a "low" level of aesthetic education. This allows us to argue about the feasibility of the proposed system of interaction of general secondary and out-of-school education in the aesthetic education of teenagers, the introduction of new forms, methods of interaction in the practice of school and out-of-school.

With such interaction, the out-of-school education institution is able to solve a range of tasks aimed at aesthetic education of teenagers in particular and humanization of general secondary education in general: integrate resources of out-of-school and general secondary education, equalize initial opportunities at the same time to each pupil acme success, to promote self-realization of the personality of the child and the teacher.

Citation: Sierykh L. V. (2020) Analysis of Results of Research of Interaction of Institutions of General Secondary and Out-of-Schools Education in Aesthetic Education of Teenagers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7287

Copyright: © 2020 Sierykh L. V. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Обратимся к анализу процесса опытно-экспериментальной работы. В отличие от констатирующего этапа исследования цель формирующего этапа эксперимента была в проверке эффективности системы взаимодействия учреждений общего среднего (УОСО) и учреждений внешкольного образования (УВО) в эстетическом воспитании подростков. Эксперимент осуществлялся в 26 УОСО (17 городских и 9 сельских), 1 гимназии, которая имеет эстетические профильные классы и 11 УВО, в общем 37 учебных заведений. Конечно,

параметры экспериментальных срезов, сделанных среди участников эксперимента, оказались при сопоставлении не на одном уровне.

Для изучения возможностей устранения негативных явлений в эстетическом воспитании подростков при взаимодействии учреждений общего среднего и внешкольного образования экспериментом были охвачены экспериментальные (ЭГ) и контрольные группы (КГ). Всего было охвачено 1818 учащихся (1200 подростков УОСО и УВО), 182 взрослых (учителя, классные руководители, педагоги организаторы, заместители директоров по учебной, методической, воспитанной работы УОСО, руководители кружков, методисты, заведующие отделами УВО, психологи, родители воспитанников). Экспериментальные группы насчитывают 631 респондента, контрольные – 618 респондентов. Несмотря на проведенное исследование, подаем текстовый анализ в соответствии с критериями, показателями и выполненными задачами респондентами.

Прежде, чем анализировать сравнительные характеристики эстетического воспитания подростков УОСО и УВО, определим принципы сравнительного анализа и его критерии. Основными принципами сравнительного анализа являются:

- культурологический – соответствие результатов реальной практики применения системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков тенденциям развития национальной и общечеловеческой культур;

- гуманистический – соответствие результатов опытно-экспериментальной работы основным гуманистическим общечеловеческим ценностям;

- культуротворческий – создание условий эффективного действия системы взаимодействия УОСО и УВО в эстетическом воспитании подростков, которые позволят усвоить, освоить и присвоить результаты духовной, художественной, эстетической культуры, быть готовым ее воспроизвести и приумножить;

- креативный – привнесение во все сферы эстетической деятельности творческого элемента, в результате чего осуществляется активная «трансформация» подростков; они будут стремиться к акмеусу и эстетическому преобразованию окружающей среды.

Кроме предложенных принципов были разработаны критерии в соответствии с уровнями, которые позволили определить эффективность реальной практики взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков. Таких уровней три: высокий (творческий), достаточный (поисково-когнитивный), недостаточный (репродуктивный). На этих уровнях диагностировали эстетическую воспитанность с помощью критериев и показателей: (перцептивно-эмоциональный, когнитивно-познавательный, деятельностно-творческий).

Согласно выдвинутой нами гипотезы внедрение системы взаимодействия УОСО и УВО в эстетическом воспитании подростков мало оказать влияние на сформированность качеств ЭВ питомца, но и способствовать стремлению его к акмеусу, саморазвитию.

На завершающем этапе формирующего этапа (ФЭ) были проведены итоговые срезы, показавшие эффективность предложенной системы и технологии. С целью приближения к объективности полученных результатов, срезы проводились по тем же диагностическими методиками, и диагностикам, что и на констатирующем этапе (КЭ), и с тем же контингентом. Для сравнения эти же методики были применены к оценке эстетического воспитания подростков других заведений общего среднего и внешкольного образования, в которых в воспитательной работе использовалась традиционная система эстетического воспитания (КГ).

Внедрение системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков способствовало закреплению и расширению знаний и навыков, приобретенных на уроках эстетического цикла, во внеурочное время на занятиях кружков, в ходе внеурочной творческой деятельности. Основной акцент делался на УВО, поскольку уроки имеют ограниченный характер, регламентированный государственным стандартом, программами.

Для ЭГ и КГ вычисления проводилось по количеству респондентов и в процентах по определенным параметрам эстетической воспитанности. Для того, чтобы обеспечить умозаключения с высокой степенью валидности, при проектировании научного исследования в начале эксперимента КГ и ЭГ находились примерно на одном уровне.

Диагностика эстетической воспитанности подростков УОСО и УВО предусматривала использование комплекса исследовательских методов, адаптированных для этой возрастной группы школьников. Метод (греч. *μεθοδος* – путь исследования или познания) – способ

организации практического и теоретического освоения действительности, обусловленный закономерностями рассматриваемого объекта [1, с. 277].

Эффективным методом исследования, который является наиболее распространенным в психолого-педагогических исследованиях, стал *метод наблюдения*, который нельзя абсолютизировать. Он позволил получить информацию о состоянии объекта в естественной и экспериментальной обстановке. Особенностью педагогического наблюдения была обязательная постановка цели, возможность исследовать объект в статике и динамике. Цель наблюдения предусматривала наличие программы наблюдения, в которой были отражены этапы и основные параметры, которыми стали критерии определения уровней эстетической воспитанности подростков.

Комплексное использование *самонаблюдения*, как включенного и пассивного методов наблюдения, позволило более объективно оценить уровень эстетического воспитания (ЭВ). Включенное наблюдение осуществлялось учителями, классными руководителями, руководителями кружков, родителями, педагогами-организаторами, психологами ЭГ и КГ экспериментальных площадок. Диагностика компонентов этим методом наблюдения является оптимальной.

В научно-экспериментальных условиях к *методам включенного и пассивного наблюдения* для подростков был предложен метод самонаблюдения, который позволил увеличить вероятность объективной оценки уровня ЭВ. *Метод самонаблюдения* – получение эмпирических данных путем наблюдения субъекта по его собственным психическими процессами и состоянием в момент их протекания или впоследствии. Субъект самонаблюдения, который одновременно выступает и как его объект, является носителем своего неповторимого опыта, имеет присущие ему природные особенности, и сформировался в конкретной социальной среде [1, с. 279]. Самонаблюдение проводилось по следующей методике: дневник самонаблюдения, который заполнялся в свободной форме (такая форма позволила выявить уровень креатива субъекта, спрогнозировать развитие его творческих способностей), самооценка, направленная на выявление уровня удовлетворенности эстетической воспитанностью (проводилась на всех этапах эксперимента).

Одним из мощных, использованных нами методов, является *метод анкетирования*, который позволил получить информацию об уровне эстетической воспитанности подростков на разных этапах эксперимента. Исходя из целей и задач исследования, были разработаны методики опроса учащихся, учителей и родителей по отдельным критериям сформированности ЭВ подростков (эстетический вкус, эстетические ценности, эстетические потребности, эстетические мотивы, готовность к эстетической деятельности и т.д.). Характер и содержание других критериев не давал возможности получить объективную информацию об уровне развития этих качеств. Полагаться исключительно на информацию анкетного опроса было бы неверным. Есть определенный индекс валидности любой анкеты. Человеку свойственно стремиться казаться более образованным, воспитанным, интеллигентным в глазах других, чем он есть на самом деле. По сути, это стремление выступает как стимул развития и, таким образом, анкета может быть рассмотрена также как средство развития определенных качеств личности. К преимуществам применения метода анкетирования следует отнести возможность с его помощью охватить большое количество респондентов (1818 учащихся), что дает основание говорить о необходимом уровне валидности результатов. В процессе исследования были разработаны анкеты как открытого, так и закрытого типа в зависимости от прогнозируемого результата. Вопрос складывались так, чтобы время на ответы не превышало 15-25 минут (открытая анкета – 5-7 вопросов, закрыта – 10-15).

За основу нами было принято 12-балльную шкалу оценивания достижений учащихся УОСО, согласно которой оценивался каждый из показателей уровня ЭВ подростков. По формуле 1 рассчитывалась количественная характеристика уровней ЭВ подростков УОСО и УВО во взаимодействии учебного и воспитательного процесса:

$$R_{ES} = \frac{b}{n} \quad (1)$$

где R_{ES} – уровень эстетической воспитанности подростков;
 b – сумма баллов, набранных ребенком;
 n – количество показателей, учитывались.

Полученный результат от 1 до 3 свидетельствовал о начальном уровне ЭВ подростков от 4 до 6 – низком (репродуктивном), от 7 до 9 – достаточном (поисково-когнитивном), от 10 до

12 – высоком (творческом). Качественную характеристику проявлений ЭВ подростков определяли по уровням, используя вышеуказанные методы исследования и качественные показатели, нами в соответствующих картах и диаграммах фиксировались результаты эксперимента, что позволило систематизировать и объективно определить уровни сформированности эстетической воспитанности подростков.

На всех этапах исследования использовались *тестовые методики*, то есть более или менее стандартизованы кратковременные замеры свойств личности, основанные на системе оценивания ответов испытуемого. Это дало возможность сравнить данную личности с ее сверстниками по отдельным качествам и соотнести с сопоставимыми единицами уровней развития этих качеств. Была применена также известная методика «Ценностные ориентации» М. Рокича [2], преимуществом которой является ее универсальность, гибкость, удобство и экономичность в проведении обследования и обработке результатов. При проведении этой методики учитывалась особая роль мотивации и добровольного характера тестирования как условие искренности ответов. Кроме теста М. Рокича нами использовалась *карта тестов* «Причины и последствия эмоций», а также авторские методики изучения ЭВ личности:

– *обсуждение, беседы* об искусстве; диалоги; собеседования, круглые столы, дискуссии для определения интереса, желания, потребности, восприятия искусства, его преобразования по законам красоты; к среде и желание ее преобразовать и улучшить;

– *анализ классных и кружковых журналов* для определения объективного уровня полученных знаний, оценки умений, навыков подростков по искусству, знание его видов, жанров, выразительных средств, отражение необходимого количества и качества приобретенных знаний, умений, навыков и т.п.;

– *метод проверки* знаний, умений – способы выявления эффективности реализации основных задач обучения (усвоения знаний, умений; овладение способами творческой деятельности, формирование мировоззренческих и нравственно-эстетических идей и ценностей). Виды проверки – устный, фронтальный, уплотненный, письменный опрос, поурочный балл, контрольная, самостоятельная работа, программируемый контроль;

– *анализ декоративных изделий* учащихся для выявления уровня оценки подростков, выявление способности их к анализу, синтезу, обобщение, сравнение;

– *творческие задания, мини-произведения, произведения-эссе*, стихи для определения уровня эстетического восприятия, оценки, стремление к эстетической деятельности и т.д.;

– *фотографии, устные отзывы, квест, веб-квест*, ивент, флешмоб для определения способности к творчеству и уровня собственных творческих достижений, способности превращать среду обучения и воспитания по законам красоты;

– *задачи, вопросы, рисунки, ответы для выражения ценностного отношения* к произведениям искусства в процессе их анализа и интерпретации;

– *сценки-задачи, этюды* для выражения существенных признаков желания приобретения художественно-эстетического опыта, признаков мастерства;

– *оценка учителя-воспитателя, детское жюри*, оценка-отзыв других детей, письменные ответы для отображения необходимого количества и качества приобретенных знаний, умений, навыков, сравнение с собственными достижениями;

– *интервью, «фасилитованная дискуссия»*, «Передвижное внешкольное учебное заведение», «День сельского школьника» для выражения волевой направленности, готовности и участия воспитанников в коллективной, групповой, индивидуальной творческой деятельности, в различных видах и жанрах искусства;

– *проекты, коллективные творческие дела, ивент-технология* для выявления умения общаться, взаимодействовать, помогать сверстникам, проявлять стремление к творческой активности, взаимодействию;

– *«образно-эмоциональные ассоциации»*. Методика заключалась в предъявлении подросткам репродукций известных картин художников. Задача состояла в подборе тех терминов и понятий, которыми они могли описать эмоциональное содержание воспринятых образов и свое субъективное переживание в данный момент. Это позволило выявить эмоциональный опыт личности, который отражается на эстетическом вкусе и образном мышлении; показать общий эстетический тезаурус учеников. Учитывая возрастные особенности восприятия и развития образного мышления, набор репродукций варьировался тенденцией к усложнению понимания произведений искусства;

– метод экспертных оценок или экспертных судей для достижения наибольшей достоверности в изучении ЭВ подростков. Одним из наиболее эффективных методов сбора информации в педагогическом исследовании является экспертный опрос, которое предусматривает получение данных с помощью знаний компетентных лиц. Под ними понимают высококвалифицированных, опытных специалистов в определенной области, которые могут дать объективную и беспристрастную оценку действий и результатов в этой области. Результаты опросов, которые основываются на оценке специалистов, называют экспертными оценками. Поэтому этот метод нередко называют *методом экспертных оценок, экспертной оценки* (метода рейтинга). Этот метод дополнял опосредованное наблюдение и опрос. Специально подобранная группа экспертов пришла к выводу на основе логико-интуитивного анализа с использованием сравнительной оценки фактов. От простого сбора отзывов и мнений метод экспертных оценок отличался четкой и целенаправленной программой оценки, применением шкалы количественного анализа и определенных критериев выставления баллов. Экспертам, в роли которых выступали учителя, классные руководители, руководители кружков, методисты, предлагалось оценить эстетическую воспитанность школьников по трехбалльной шкале (высокий, средний, низкий уровень). Экспертная группа создавалась из педагогов, обладающих ярко выраженной эстетической направленностью, высокой педагогической квалификацией и личностной привлекательностью (для подростков). Оценки экспертов суммировались и сравнивались с самооценкой воспитанников. Анализ этих данных показал их примерную идентичность, что говорит о достоверности информации экспертов;

– метод анализа продуктов эстетической деятельности подростков применялся для диагностики творческих способностей школьников, включавший в себя определение склонности подростков к творчеству, чувство юмора, воображение, готовность их к риску, нестандартность мышления, попытки быть лучше и тому подобное.

Основным методом исследования выступал *педагогический эксперимент*. Его широкое применение в педагогической науке объясняется возможностями апробации и коррекции новых идей и методик обучения и воспитания. Метод эксперимента – общенаучный метод исследования, который заключается в активной теоретико-практической деятельности экспериментатора, что определенным образом превращает ситуацию для планомерного изучения объекта в процессе естественного или искусственного, однако заранее запланированного его развития и функционирования. Этот метод предполагает возможность повторения исследования как с относительно неизменными, так и с измененными условиями. Педагогический эксперимент был основан на изучении базовых показателей ЭВ подростков, разработке системы взаимодействия УОСО и УВО в эстетическом воспитании подростков, коррекции ее в ходе эксперимента, анализа результатов экспериментальной работы, методических рекомендациях для дальнейшего совершенствования предлагаемой модели в современных условиях.

Необходимыми условиями проведения педагогического эксперимента было: подбор экспериментальных площадок, отвечающих ряду требований: психологическая готовность педагогического коллектива к осуществлению экспериментальной работы; наличие в педагогическом коллективе высококвалифицированных кадров (учителей, учителей-методистов, руководителей кружков-методистов, психологов) наличие определенной оснащенности учебного заведения техническими средствами, наглядными пособиями, необходимыми для проведения эксперимента; заинтересованность администрации учебного заведения в успешном осуществлении исследовательской работы и готовность ее к дальнейшему внедрению полученных рекомендаций; создание исследовательской группы (учителя, руководители кружков, педагоги-организаторы, психологи, непосредственно внедряют экспериментальные методики и соответствуют определенным требованиям: высокая педагогическая квалификация, широкая эрудиция по вопросам искусства, гуманистическая педагогическая направленность, открытость для новых педагогических идей, умение быстро и эффективно установить контакт с детьми и т.п.); подростки, способные адекватно воспринимать идеи экспериментальной работы; активно и сознательно участвовать в ней; динамично корректировать свое поведение в зависимости от результатов промежуточных срезов внутри эксперимента; отбор эстетического материала, который позволяет выявить основные тенденции формирования эстетических качеств личности с учетом возрастной и эмоционально-волевой специфики восприятия произведений искусства. Критериями отбора эстетического материала были: высокий художественный уровень произведений искусства;

соответствие содержания произведения основным тенденциям развития современного мира; гармоничное сочетание в произведениях национальных и общечеловеческих ценностей.

Поскольку эксперимент осуществлялся на базе учреждений общего среднего и внешкольного образования села и города, поэтому возникла необходимость дополнительно определить специфику указанных типов учебных заведений, их отличие друг от друга.

Исследование проводилось в течение 2009-2019 гг. по этапам:

Подготовительно-организационный этап (2009-2011):

Подготовка, презентация заявки и программы опытно-экспериментальной работы (педагогического эксперимента) «Теория и методика взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков»; нормативно-правовое обеспечение:

а) принятие соответствующих решений ученого совета СОИППО; Управление образования и науки Украины Сумской ОГА, ученого совета Института проблем воспитания АПН Украины, педагогических советов УОСО и УВО (всего – 37 учреждений образования);

б) родительских конференций этих учреждений;

в) проведение лекционных и семинарских занятий: по основам педагогического управления и организации опытно-экспериментальной работы; по теории и практике творческой самореализации личности как ведущей цели национального образования; по проблемам теории и практики эстетического воспитания, формирования эстетического среды и диагностики его результатов;

г) подготовка учебно-методической базы для экспериментальной работы в общеобразовательных и внешкольных учебных заведениях.

Диагностико-оценочный этап (2011-2014):

Отработка основных критериев и показателей эстетической воспитанности подростков в эстетической среде УОСО и УВО. (Февраль 2014) проведение апробации этих критериев и показателей на основе диагностического подхода на научно-практическом семинаре всех участников экспериментальной работы (учителя, психологи, преподаватели университетов, с которыми сотрудничают учебные заведения) проведение пилотного испытания разработанного диагностического инструментария в отдельных классах УОСО, группах УВО;

– на основе этой работы составлен целостный диагностический комплекс с вариантами для подростков заведений общего среднего и внешкольного образования;

– осуществлена на основе разработанного диагностического инструментария общая диагностика уровней ЭВ подростков во всех экспериментальных классах (группах) (январь-февраль 2014);

– подведены итоги диагностики и оценки уровней ЭВ школьников экспериментальных классов и подготовлен необходимый комплекс диагностических материалов для рассмотрения научно-методическим советом СОИППО (февраль-март 2014).

Формирующий этап (март 2014-2018):

Реализация мотивационного и процессуального компонентов экспериментальной работы с внедрением технологии художественно-эстетического образования и воспитания для успешной самореализации художественно-творческих качеств учащихся экспериментальных групп. Достигнуто взаимодействие учреждений общего среднего и внешкольного образования; внесено коррективы и дополнения в содержание и структуру исследования; проведено рубежные срезы динамики уровней художественно-творческой самореализации школьников в формировании эстетического среды (I-II семестр учебного года отдельно);

На заседаниях научно-методического совета проведено содержательное и конструктивное обсуждение отчетов педагогов-исследователей с целью уточнения учебно-методических средств; обращения постоянного внимания на создание эстетической среды средствами использования живописи, графики, декоративно-прикладного искусства, литературных и музыкальных произведений, художественных и научно-популярных фильмов; разработка моделей взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков.

Итоговый этап (2018-2019). Проведено комплексное исследование функционирования структурно-содержательной системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков в экспериментальных заведениях. Осуществлено количественный и качественный анализ, диагностика, оценивание результатов эксперимента на основе разработанных критериев и показателей и внедрения

методик и технологий художественного образования, методики взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков; подготовлено научного отчета о результатах экспериментальной работы.

Корректирующий этап (2019) – внесение корректив в прогнозируемые результаты научно-исследовательской и экспериментальной работы.

На основе изучения педагогической литературы, педагогической публицистики, ретроспективного анализа опыта автора были сделаны следующие выводы о специфике УОСО, к преимуществам которого следует отнести ее массовость, направленность на всех без исключения детей; достаточно высокий уровень предлагаемых ученикам знаний; возможность осуществления фронтальных воспитательных мероприятий.

Недостатками, на наш взгляд, можно считать, в подавляющем большинстве, отсутствие индивидуального подхода к учащимся; дефицит времени учителя в подготовке к урокам и объективному оценивании ученика; ориентирование на усредненный результат. Слабая материально-техническая оснащенность школ; формальное отношение учителей к воспитательной работе; концентрация педагогических усилий на передаче максимального объема информации ученикам, расхождение реальной практики обучения и воспитания с целью образования, декларируется государством. Средствами обучения и воспитания, чаще всего, в школе выступают традиционные авторитарные методы (приказ, требование, замечание, выговор и т.д.), хотя прослеживается тенденция к обновлению методического инструментария; превосходящими формами обучения и воспитания является массовая, фронтальная, что связано с массовым характером общеобразовательной школы.

Недостаточно используются новые нестандартные формы обучения и воспитания (семинары, лекции, уроки-диспуты, бинарные уроки, интегрированные курсы, коллективные творческие дела и т.п.); падение престижа работы в массовой школе приводит к оттоку высококвалифицированных педагогических кадров в элитные учебные заведения, коммерческие предприятия. Недостаточная квалификация педагогов в УОСО сказывается на качестве образовательного процесса; контингенту учащихся также присущи тенденции оттока наиболее способных и трудолюбивых в престижные учебные заведения, что приводит к снижению требований к школьникам; дирекция УОСО вынуждена заниматься больше административно-хозяйственной деятельностью, чем педагогической и воспитательной, это также приводит к снижению качества образования.

Сегодня родители влияют на педагогический процесс в основном материально. Общая неблагоприятная социально-экономическая обстановка заставляет родителей заниматься поиском работы и заработка, а не воспитанием детей и сотрудничеством со школой; все больше различия можно наблюдать между сельскими и городскими УОСО. Это обусловлено низкими материально-техническими возможностями, оттоком педагогических кадров из села и, в целом, кризисом в аграрном секторе; важно учитывать региональные особенности учебных учреждений: полилингвистичность, поликультурность, полиэтничность, поликонфессиональность.

Результатом образовательной деятельности УОСО является ее выпускник, который должен иметь определенные качества: трудолюбие, добросовестность, инициативность, компетентность, ответственность, общую культуру, толерантность, патриотизм, эстетическую воспитанность, духовность и др. Требования общества к школе обуславливают необходимость новых технологических и концептуальных подходов к обучению и воспитанию. Поэтому, одним из эффективных путей решения этой проблемы является внедрение в педагогический процесс системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков и достижения на ее основе стратегической цели образования.

Внедрение системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков предусматривало охват младших и старших подростков и учета специфики их развития. С одной стороны, это затрудняло проведение экспериментальной работы, так как необходимо было охватить не только большое количество участников, но и качественно разнородный их состав, с другой — это обстоятельство позволило проследить динамику функционирования системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков.

Работа по эстетическому воспитанию подростков в соответствии с указанной системы строилась так, чтобы максимально погрузить подростков в мир красоты, который вызывает наслаждение, радость, переживания, сопереживания, потребность, способствует привлечению к различным эстетическим впечатлениям. Такое разнообразие встреч с прекрасным побуждает в

предметах и явлениях действительности выделять эстетические признаки, которые близки и понятны. Подростки учатся оценивать эстетическое через видение прекрасного и безобразного, высокого и низкого, доброго и злого.

Вооружение эстетическими знаниями осуществлялось в рамках предметов художественно-эстетического цикла (музыка, изобразительное искусство, искусство). Воспитательные мероприятия направлены на развитие у подростков умение видеть красоту, образно мыслить, вербально выражать свои впечатления, отличать «добро» от «зла», оценивать мастерство создателя художественного произведения.

Эффективность процесса освоения эстетическими знаниями и навыками обеспечивалась комплексом учебно-воспитательных методов (методы поддержки и поощрения, проблемные и исследовательские методы, направленные на активизацию творчески познавательной деятельности). Так, *метод поддержки* через систему психолого-педагогических мероприятий способствовал формированию и развитию устойчивого интереса к творческой деятельности. В тесной связи с этим методом использовался *метод поощрения*. К тому же когнитивные изменения, происходящие в подростковом возрасте, сказываются на коррекции ЕВ. У подростка развивается мышление на уровне формальных операций, оно носит абстрактный характер, что позволяет в эстетическом воспитании формировать у них более сложные и глубокие обобщенные художественные образы. Хотя подростки воспринимают художественные образы с позиций «наивно-реалистического», то есть в определенной степени игнорируют художественный вымысел художника, иначе это буквальное восприятие явлений действительности, событий и тому подобное.

В то же время, особенностью подросткового возраста является склонность к фантастике, приключенческой, детективной литературы, способствует развитию в них мечты, фантазирование, пробуждению интуиции, появлению новых и совершенствованию старых когнитивных умений, расширению диапазона мышления, усложнению его содержания, появлением возможности анализировать, сравнивать различные художественные явления, делать самостоятельные выводы и обобщения. В этом возрасте дети способны усвоить такие понятия как метафоричность, условность, ассоциативность, творческое видение, отражающих сущность художественно-эстетического развития подростков и уровень их художественно-эстетической воспитанности. Поэтому, внедряя систему взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков, учитывали накопленный эстетический опыт, приобретенный учащимися в предыдущих классах.

Анализ взаимодействия УОСО и УВО в эстетическом воспитании подростков проводился на основе изучения педагогической деятельности ряда учебных заведений, на втором этапе исследовательской работы они получили статус экспериментальных площадок. Для достижения целей экспериментальной работы были внесены определенные изменения в содержание учебно-воспитательной работы этих УОСО, предложенные нетрадиционные формы воспитательной работы и виды художественно-эстетической деятельности. В зависимости от задач конкретного этапа эксперимента применялись репродуктивный, креативный и катарсический методы и формы работы по формированию эстетических качеств личности подростков.

В процессе включения подростков в различные виды художественно-эстетической деятельности, образуют многофакторный эстетический спектр воздействия на личность и обогащают ее художественно-эстетический опыт, происходит эффективное развитие индивидуального эстетического сознания и потребностно-мотивационной сферы личности как основы актуальной ценностной ориентации. Исследуя эстетическую воспитанность подростков, обращалось внимание на образное мышление воспитанников, которое входит как основной компонент в эстетическую деятельность, впитывает в себя чувственный опыт. Так, художественный образ индивидуальный, чувственно-эмоциональный становится окрашенным, лично значимым.

Для определения уровня развития образного мышления подростков была разработана анкета «Заверши произведение», методика «незаконченных предложений», сочинения миниатюры, произведения-эссе. Оценивая полученные результаты, использовались показатели: законченность рассказа, яркость и оригинальность образов, необычность поворота сюжета, эмоциональная насыщенность, неожиданность окончания темы и т.п.

Результаты обработки полученных продуктов творчества подростков позволяют сделать вывод о достаточно высоком уровне творческого потенциала воспитанников. Ряд сочинений

подростков отличаются нестандартным изложением, тонким эстетическим вкусом, неожиданными поворотами сюжета, знанием реалий жизни и демонстрируют оптимистическое восприятие действительности.

Одним из критериев сформированности эстетической воспитанности подростков является их готовность, желание к эстетической деятельности – это состояние мобилизации всех психофизиологических систем ребенка, которые обеспечивают эффективное выполнение определенных действий. В исследовании мы определяем готовность к эстетической деятельности при наличии определенных эстетических знаний; сформированность основных умений и навыков эстетической деятельности; эстетического опыта; стремление и желание реализовать себя в эстетической деятельности.

На основе полученных результатов сделано обобщение:

- разработанные методики диагностирования охватывают все выделенные нами параметры эстетической воспитанности подростков;

- комплекс диагностируемых методик позволяет рассматривать каждый параметр эстетической воспитанности подростков с нескольких позиций (ученик, воспитанника учитель, руководитель кружка, эксперт, исследователь) различными методами (анкетирование, ранжирование, тестирование, наблюдение, беседа, анализ продуктов творческой деятельности);

- в качестве диагностируемых методик были использованы и адаптированы известные психолого-педагогические методики, а также собственные (авторские);

- результатом диагностики было выявлено основные тенденции сформированности эстетической воспитанности подростков на разных уровнях;

- «высокий» уровень эстетической воспитанности показал подростков, которые имеют сложившуюся целостную систему эстетических ценностей; отдают предпочтение творческому подходу в эстетическом освоении мира; постоянно готовы к планированию, осуществлению анализа своей и чужой эстетической деятельности и т.д.;

- «достаточный» уровень – показал, что подростки предпочитают массовую культуру, фиксируют проявления эстетического в природе и искусстве; имеют фрагментарные эстетические ценности; имеют эстетические умения для деятельности в стандартных ситуациях; имеют «клиповое» мышление; имеют утилитарные мотивы в освоении эстетической сферы;

- количество подростков, которые показали «низкий» уровень эстетической воспитанности приближается к цифрам «достаточного» уровня (не имеют эстетического вкуса, не умеют увидеть и оценить проявления прекрасного в природе и искусстве; их система ценностей включает в себя антисоциальные и асоциальные ценности, не имеют эстетических знаний; занимаются эстетической деятельностью только по принуждению) по отдельным параметрам «низкий» уровень демонстрирует большинство подростков (эстетические ценности, готовность к эстетической деятельности; эстетические чувства).

«Достаточный» уровень эстетической воспитанности стабилен в показателях, за исключением «готовности к эстетической деятельности» и «эстетических чувств», эти параметры показывают меньше подростков. Единственный параметр «высокого (творческого)» уровня – «эстетические мотивы» имеет практически равные показатели и на «достаточном», и «низком» уровне. Следует обратить особое внимание на эстетические возможности учебно-воспитательного процесса:

- могут быть эффективно использованы элементы литературы, живописи, архитектуры, музыки для объяснения многих физических, математических, биологических явлений;

- эстетическая насыщенность, эстетическая «калорийность» учебных предметов естественно-математического и гуманитарного циклов раскрывается благодаря пробуждению эстетических чувств, эстетических переживаний в процессе анализа научных явлений, событий, акцентируя при этом на их эстетической оценке;

- систематическому проведению эстетических аналогий между явлениями природы и их отражением в науке, искусстве, повседневной действительности; постоянное возбуждение эстетических потребностей, организация эстетического восприятия, включение эстетической оценки в видение эстетично содержательных явлений объективного мира;

- важно то, что эстетически организованный процесс познавательной деятельности должен быть насыщенным эстетическим содержанием. Суть его заключается в многоаспектности красоты: красоты изучаемого; красоты процесса познания, его приемов и методов; красоты своеобразия идеального образа действий с объектом изучения; красоты творческой мысли и великого открытия, красота культуры мышления. Целесообразно при этом акцентирование

внимания подростков на диалогической форме общения на уроке и на кружковых занятиях «Когда обучение приносит радость и успех?», «В чем красота наук, что вы изучаете?», «Что значит красиво мыслить?». В процессе диалога ученики проявляют свои знания в области познания, уровень развития эстетического отношения к учебной деятельности.

Эффективной формой, которая способствует «превращению знания в действия», охвата красотой поиска истины, стал «дидактический театр». Он позволил подросткам с помощью эстетического творчества представить атмосферу научного поиска, открытия, увидеть человека, жизнь которого и его научное творчество способствовали победе над врагом, болезнями (Архимед уничтожил вражеский флот благодаря своему научному изобретению, открытию пенициллина), осуществлению фантастических мечтаний о телефоне, телевидение, полете в космос и т.п. Особенностью использования «дидактического театра» является то, что каждый участник спектакля «проживает» чужую жизнь, который насыщен различными коллизиями, радостными событиями, переживаниями различного характера. Внутренние факторы, существенно повлияли на достижение планируемых результатов эксперимента, оказывались в процессе внедрения системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков. К эффективным факторам мы относим координацию целей, содержание методов и форм подачи эстетического материала в учебно-воспитательном процессе и согласованность всех звеньев; эстетизацию отношений как средства гармонизации личности.

Формирующий этап исследования требовал создания реального выхода в творческой активности подростков, стремящихся к акмеуспеху. Идея «детского телевидения» базировалась на учете возрастных особенностей подростков, использование «детского жюри», стремление к реальному «взрослому» делу доказала необходимость самореализации, желание произвести впечатление на сверстников и педагогов.

Анализ степени влияния на эффективность реализации эстетических потребностей показал, что, по мнению подростков, реализация их эстетических потребностей зависит, прежде всего, от материального состояния личности (32,4% опрошенных). Это свидетельствует о прагматичном взгляде современных подростков на жизнь вообще и на эстетическую сферу в частности. Средства массовой информации, на сегодняшний день, заменили все другие информационные каналы (книги, живое общение с искусством) – 41,8%. Важно отметить, что это явление также прослеживается и подтверждается данными, полученными нами с помощью других методик.

Самыми низкими баллами было оценено наличие или отсутствие эстетических знаний (1,9%) и желание выделиться (3,5%). Итак, по мнению подростков, наличие или отсутствие эстетических знаний не является необходимым для эффективной реализации эстетических потребностей. В то же время, в силу детской «ложной» скромности, они не считают желание выделиться значимым фактором реализации эстетических потребностей. Обобщив полученные данные трех методик, потребность подростков в эстетической деятельности, можно сделать следующие выводы:

- показатели, характеризующие уровень потребности подростков в эстетической деятельности соответствуют по нашим критериям достаточному уровню;
- основными тенденциями формирования эстетических потребностей выступают: снижение интереса к непосредственному источнику эстетического наслаждения, замены его суррогатом эрзац культуры; прагматичный подход к выбору эстетической деятельности; изменение эстетических ориентиров молодежной среды;
- потребности находят свое подтверждение в возрастных особенностях подростков.

Анализ результатов, полученных в ходе анкетирования, определение уровня готовности к эстетической деятельности и уровня осознанности готовности к эстетической деятельности показал, что стремление к самовыражению достаточно высокое у большинства подростков. Это видно при обработке данных анкеты определения степени готовности.

Так, 29,4% подростков готовы применить свои эстетические знания в творческой деятельности; 69,7% опрошенных подростков оценивают свои возможности в реализации эстетических знаний на практике высоко (что может свидетельствовать о завышенной самооценке); 36,7% – не уверены в глубине и прочности своих знаний, использовании их на практике (что является активным резервом к повышению творческого потенциала); 19,2% – указывают на отсутствие у себя готовности к применению эстетических знаний.

При этом из статистического анализа выпадают эмоциональная насыщенность, теплота человеческих отношений, проявления живой заинтересованности и понимания человека

человеком, но основные тенденции этих проявлений, позволяющие убедиться в действенности предлагаемой системы можно проследить и в цифровом выражении.

Так, цифровые значения, определяли способность ребенка к эстетической деятельности, распределились так. Главным назначением искусства подростки считают способность вызвать у человека желание творить, при этом считают, что искусство является приоритетным в наше время (в начале эксперимента) (КЭ) 32,9% респондентов ЭГ и 36,6% респондентов КГ, а на ФЕ 38,8% респондентов ЭГ и соответственно 36,9% – КГ; в создании предметов красоты или в создании красивых предметов (в начале эксперимента) 31,2% опрошенных ЭГ и 30,0% опрошенных КГ, а в конце эксперимента 36,7% ЭГ и 30,0% респондентов КГ. Как видим, в ЭГ числовые процентные значения несколько выше. Среди видов современного искусства респонденты выделяют «современные танцы», «абстракцию», «брейк», «рэп», «брейк-данс», «хип-хоп», «стрит-данс», «боевики», «квиллинг», «бальные танцы», «декупаж», «кино», «бисероплетение», «музыкальное». 19,6% респондентов ЭГ и 22,3% – КГ, не выделяют – 29,5% опрошенных ЭГ и 29,5% – КГ в начале эксперимента и 23,1% респондентов ЭГ и 22,0% опрошенных КГ, не выделяют – 16,9% опрошенных ЭГ и 29,3% – КГ. Лидеры – это опрашиваемые экспериментальной группы.

Эстетически воспитанного человека в общей массе людей определяют за поведением 24,2% респондентов ЭГ и 23,1% КГ; по походке, осанкой, манерой говорить – 47% респондентов ЭГ и 21,1% респондентов КГ; за внешностью, одеждой – 35,8% респондентов ЭГ и 37,0% опрошенных КГ в начале эксперимента и 36,8% учащихся ЭГ и 37,2% учащихся КГ. Показатели также несколько выше в ЭГ.

Определяя имидж ученика (презентация самого себя), 201 опрашиваемый ЭГ и 200 опрошенных КГ могут представить себя, свои собственные достижения. В начале эксперимента 216 респондентов ЭГ и 199 респондентов КГ свидетельствует о том, что, выбирая предметы личного пользования (одежда, аксессуары, предметы потребления, мобильные телефоны, предметы быта, мебель, другое) подростки не пользуются собственным опытом. Этого опыта у них еще хватает, но они не определяют точно молодежные стили, хотя, формируя собственный имидж, не соблюдают одного стиля, просто не обращают на это внимание.

Определяя уровень понимания подростками эстетической ценности окружающего мира и проявление интереса к искусству, ответы распределились так: в беседах, мини произведениях гармоничным окружающий мир считают 31,9% респондентов ЭГ и 19,5% респондентов КГ в начале эксперимента и 34,2% респондентов ЭГ и 32,3% респондентов КГ в конце эксперимента. Их удовлетворяет окружения, описывая мир, менять ничего не хотят. Однако во многих случаях, хотели бы улучшить мир вокруг себя 45,3% подростков УОСО и всего 44,1% воспитанников кружков эстетического направления УВО. Практически все опрошенные хотят посещать художественные мероприятия, это 50,9% респондентов ЭГ и 62,0% респондентов КГ.

Выявляя суть различных видов и жанров искусства, 36,0% респондентов ЭГ и 32,6% КГ понимают, что именно привлекает их в художественных произведениях. Понимают смысл, образные выражения, метафоры произведения. Однако, подавляющее большинство воспитанников кружков (267; 273) и учеников УОСО (227; 201) не знают средств выразительности архитектуры и живописи, называют бессмысленные вещи. К средствам выразительности живописи относят краски, кисти и т.д.

В конце эксперимента свои знания улучшили подростки ЭГ (их 265; 312) и подростки КГ (их 272 и 202). Определяя уровень отношения подростков к изучению школьных дисциплин (отношение к искусству) подтверждаем, что опрашиваемые изменили, свое отношение к изучаемым предметам для повышения уровня их мировоззрения.

Респонденты указывали, каких предметов не хватает в школе, по их мнению, вносили свои предложения по их введению, указывали предметы как эстетического, так и других профилей обучения, а также кружков ЭВ в УВО и приводили достаточно взвешенные аргументы (323 респонденты ЭГ и 285 – КГ). «Современный ученик должен быть образованным, всесторонне развитой личностью», считают 83,1% опрошенных ЭГ и 76,3% – КГ; главным в образованности называют культуру и образование 67,4% респондентов ЭГ и 47,4% – КГ; отдают главное место предметам искусства, которые связаны также с историей, языком, литературой 19,3% учащихся ЭГ и 39,5% респондентов КГ, но, при этом, отдают не главное место этим предметам в соответствии 51,8% ЭГ и 48,2% КГ. Испытывают потребность в углублении знаний по искусству, хотят заниматься искусством в УОСО 47,2% учащихся ЭГ и 48,2% респондентов КГ.

Подростки воспринимают личность педагога в образовательном процессе как знатока, специалиста, такого, который может не только научить, с ним интересно, он может погрузить ребенка в свой предмет; проводить уроки живо; объективно, справедливо оценивать знания, умения учащихся; вызвать у учащихся чувство удовлетворения, радости и другое (60,5% опрошенных ЭГ и 48,0% – КГ).

Воспринимая интерьер (экстерьер) (по анкете и дизайн-проекту «Лучшая классная комната»), цветному и светлому фону учебных кабинетов отдают предпочтение 23,0% подростков ЭГ и 22,0% подростков КГ. Они отмечают, что для них является важным оформления учебных кабинетов, что чистота и порядок в них поддерживается, размещение учебного оборудования в кабинетах является рациональным, в кабинетах есть живые комнатные цветы и композиции из них.

«Это помогает в обучение, создает позитивный настрой»: так высказались 53,4% респондентов ЭГ и 22,3% респондентов КГ. Творческими изделиями учителей и учеников украшены кабинеты, в которых они учатся. Активным цветам в интерьере отдают предпочтение 42,8% опрошенных ЭГ и 48,5% опрошенных КГ. В конце эксперимента эти проценты такие – 53,4%, 48,2%, что свидетельствует о стремлении учащихся к активному, сознательному обучению и воспитанию. Итоги уборки учебных кабинетов освещаются на «Экране чистоты» в большинстве учреждений (88,9% – ЭГ, 89,7% – КГ).

Определяя свою позицию относительно значения эстетической среды в образовательном учреждении образования, респонденты ЭГ 70,1% (5 кл.), 71,9% (8 кл.) и КГ 52,4%, считают необходимым создание эстетической среды. Активное участие в создании эстетической среды в учебном заведении принимают подростки ЭГ 40,2% и КГ 41,8%, что свидетельствует о том, что педагоги уделяют большое внимание созданию эстетического среды, проводят беседы, экскурсии и тому подобное.

Метод экспертных судей, оценки которых в основном совпадают с самооценкой подростков, позволил доказать, что имеем разногласия в оценке эрудированности (71,2% – подростки, 52,3% – эксперты). Скорее, это объясняется заниженной оценкой своей работы учителей-предметников. Большинство учителей рассматривают эрудицию как результат школьного обучения. Высокий показатель самооценки эстетической деятельности совпадает с экспертной оценкой. В этом видим результат многолетнего труда всех агентов социализации на всех уровнях (семья, УОСО, УВО, СМИ, общество) в направлении эстетической воспитанности подростков, их стремление изменить мир по законам красоты.

Эстетическая воспитанность, по мнению подростков, должна быть присуща образованному человеку (54,6% положительных ответов), хотя для них это не является главным показателем воспитанности. Формирование только одного параметра эстетической воспитанности показывает средний уровень, соответствующий данным исследователей возрастной психологии И. Кона, Г. Абрамовой, Г. Крайга. Снижение интереса к чтению, отмечено многими предыдущими исследователями, продолжает проявляться (и желание прочесть литературу, кроме программной, и реализация этого желания достаточно малы и в нашем исследовании – соответственно 21,7% и 23,2%).

Анализ образного мышления подростков показывает, что (28,4%) респондентов выбрали ответы с присутствием эстетического штампа. 32,0% подростков выбрали утилитарно направленные ответы, другие – 35,6% продемонстрировали способность к образному мышлению, поэтому современная молодежь имеет те же тенденции развития (в частности эстетического), что и их предшественники. Уровень эмоционально-эстетического восприятия мы определяли с помощью написания стихов, эссе; учитывая при этом умения подростков ощущать цвет, ритм, формы, материал. Наблюдали в рисунках. Косвенно определяли развитость навыков коммуникации, взаимодействия, которые устанавливали по наблюдениям, в беседах.

Для большей вероятности предложенных результатов исследования и доказательства математических подсчетов подаем показатели более обобщенно, сводя показатели указанных критериев эстетической воспитанности подростков до пяти (некоторые объединим, сгруппируем в связи с логическими умозаключениями).

Так, *перцептивно-эмоциональный критерий* фактически характеризуют показатели: эмоционально-эстетическое восприятие; ощущение цвета, ритма, формы, материала, звука, тембра, высоты и т.д.; эмоциональность реагирования; способность сопереживания в эстетической деятельности; выявление интереса к искусству; понимание значения искусства в жизни человека и общества, анализ произведений, оценивание, интерпретация содержания

художественных произведений; выражение собственных чувств, эмоций, мыслей, отношение, эмпатийность восприятия, переживание состояния радости.

Когнитивно-познавательный критерий – наличие интеллектуальных навыков; понимание роли культуры, искусства и средств массовой информации в жизни человека и общества; желание к приобретению знаний, интерес; знания украинских традиций, обычаев и обрядов; знание основных выразительных средств разных видов искусства, основных черт творчества известных художников прошлого и современности; понимание влияния эстетического среды на человека; эстетические ценности – сформированность целостной системы отношений к проявлениям эстетического в природе и искусстве.

Деятельностно-творческий критерий – мотивация к художественно-творческой деятельности, готовность к ней; постоянная готовность к планированию; эстетические мотивы, побуждения к эстетической деятельности; эстетические потребности; навыки импровизации; внедрения новых способов эстетической деятельности; осознанная творческая активность, творческие успехи; развитость навыков взаимодействия, коммуникации; умение участвовать в совместной работе; применение приобретенных знаний, умений в создании художественных образов; осуществление анализа своей и чужой деятельности в стандартных и нестандартных ситуациях.

Результаты вычисления в ЭГ и КГ подаем по количеству респондентов и в процентах в соответствии трех критериев: перцептивно-эмоционального, когнитивно-познавательного и деятельностно-творческого. Показываем результаты исследования на конец эксперимента в трех уровнях: высоком (творческом, динамичном), достаточном (поисково-когнитивном) и недостаточном (репродуктивном).

При проведении контрольного эксперимента нами были использованы методы квалиметрии, какие помогли проследить степень развития эстетично творческих основ в познавательной деятельности подростков. Позволили использовать средства художественно-эстетического творчества для углубления эмоционального «проживания» учащимися знаний по любым дисциплинам, что сказалось на уровне усвоения знаний, умений и навыков учащихся, активизации творческой деятельности, самостоятельности выполнения учениками заданий, сознательном творческом подходе в решении познавательных задач и стремление к творчеству и успеха в экспериментальных и контрольных группах.

Сравнительный анализ позволил сделать следующие выводы: подростки ЭГ имеют более высокие показатели в образовательной деятельности по сравнению с подростками КЭ, поскольку учебно-воспитательная работа в ЭГ была организована и направлена на использование форм и методов взаимодействия учреждений УОСО и УВО в эстетическом воспитании подростков. Это привлекло многих подростков к искусству, интерпретации произведений искусства, выражению собственной оценки, что позволило повысить интегрированный показатель эстетической воспитанности.

Чтобы доказать, что частные показатели обследования учащихся в экспериментальных и контрольных группах статистически не отличаются, было использовано статистический метод χ^2 критерий.

Он вычислялся по формуле 2

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^{c-1} \frac{(n_{1i} P_{2i} - n_{2i} P_{1i})^2}{P_{1i} + P_{2i}} \quad (2)$$

При исчислении учитывается критерий χ^2 критическое (табличная величина критерия при $\alpha = 0,05$ и $\alpha = 0,01$, то есть при вероятности $p = 0,95$ и $p = 0,99$ соответственно) и вычислен по данным эксперимента критерий χ^2 фактическое.

Для подтверждения нулевой гипотезы фактическое значение χ^2 , полученное в результате расчета по формуле, должно быть меньше критического значения χ^2 критерия. Если же фактическое значение χ^2 превышает критическое значение χ^2 , то верной является альтернативная гипотеза.

При $c - 1 = 2$ степенях свободы составляет χ^2 критическое = 9,21 при вероятности допустимой ошибки $\alpha = 0,01$, то есть с вероятностью $p = 99\%$ и χ^2 критическое = 5,99 при вероятности допустимой ошибки $\alpha = 0,05$, то есть с вероятностью $p = 95\%$.

Таким образом, есть основания для вывода, что вычисленные значения χ^2 фактическое для каждого из критериев на начало эксперимента, даже при вероятности допустимой ошибки $\alpha = 0,05$, то есть с вероятностью $p = 95\%$ при $c - 1 = 2$ степенях свободы χ^2 критическое = 5,99, что значительно превышает каждое из определенных фактических значений. Следовательно, можно

утверждать, что частотные показатели результатов обследования участников экспериментальной и контрольной групп на начало эксперимента статистически не отличаются. На формирующем этапе исследования неравное количество участников имеют различные переменные, связанные с предметом исследования, то угрозы внутренней валидности не возникает. Многократные измерения обеспечили точность результатов уровней диагностики в ЭГ на формирующем этапе изменили количественные показатели, уровень эстетической воспитанности увеличился: по чувственно-эмоциональному компоненту (высокий (творческий) – 32,0%, достаточный (поисково-когнитивный) – 50,9%, низкий (репродуктивный) – 17,1%). По информационному компоненту (высокий (творческий) – 40,6%, достаточный (поисково-когнитивный) – 47,9%, низкий (репродуктивный) – 11,6%). По коммуникативному компоненту (высокий – 35,8%, достаточный – 52,0%, 12,2% – низкий уровень). Цифровые данные увеличились на высоком и достаточном уровнях и уменьшились на низком уровне эстетической воспитанности подростков: (высокий (творческий) $\geq$ на 5,9%, достаточный (поисково-когнитивный) $\geq$ на 6,4%, низкий (репродуктивный) уровне $\leq$ на 12,2%); по информационному уровню (высокий (творческий) $\geq$ на 8,4%, достаточный (поисково-когнитивный) $\geq$ на 4,8%, низкий (репродуктивный) уровне $\leq$ на 13,1%). По коммуникативному уровню – высокий (творческий) $\geq$ на 4,3%, достаточный (поисково-когнитивный) $\geq$ на 4,6%, на 10,1% $\leq$ низкий (репродуктивный).

По завершению формирующего этапа исследования было проведено подсчеты по каждому показателю, критерию и получили результаты для всех средних значений. Сравнение данных на конец эксперимента для ЭГ и КГ для каждого из показателей, а также для средних значений по каждому критерию значительно превышает табличное значение χ^2 критического = 9,21 при вероятности допустимой ошибки $\alpha = 0,01$, то есть с вероятностью $p = 99\%$.

Выводы. Анализ результатов исследования позволяет утверждать, что проведенная воспитательная работа в эстетическом воспитании с подростками по разработанной методике и внедренной системе взаимодействия общеобразовательных и внешкольных учебных заведений в эстетическом воспитании подростков является эффективной.

Главная цель экспериментальной работы по созданию системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков достигнута, нею выявлена интеграция реально существующей системы и новых форм взаимодействия. Кроме этого, используем ивент-технологии в сфере образования как технологии впечатлений и составляющие системы социально-педагогической деятельности в учреждениях образования, методы взаимодействия, приемы эстетического воспитания, которые нацеливает подростков на творческую деятельность, способствует акмеуспеху, их творческой самореализации. Усматриваем в таком воздействии культуротворческую, эстетико-воспитательную и социально-педагогическую значимость внедрения системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков.

Анализ, обобщение, интерпретация и обработка результатов исследования позволяют утверждать про целесообразности предложенной системы взаимодействия учреждений общего среднего и внешкольного образования в эстетическом воспитании подростков. Исследование позволяет активизировать необходимость введения форм, методов взаимодействия в практику школы и внешкольных учреждений, поскольку она оказывает положительное влияние на учебно-воспитательный процесс, усвоение учащимися знаний, умений и эстетическую воспитанность подростков, их художественно-творческие достижения.

При таком взаимодействии, заведение внешкольного образования способно решать целый комплекс задач, направленный на эстетическое воспитание подростков. В частности – гуманизацию общего среднего образования в целом, интегрировать ресурсы внешкольного и общего среднего образования, выровнять стартовые возможности эстетического развития подростков, способствовать выбору его дальнейшего жизненного пути, обеспечивая при этом каждому воспитаннику «ситуацию успеха», способствовать самореализации личности ребенка и педагога.

REFERENCES

1. Ghoncharenko, S. U. (1997). *Ukrajinskyj pedagogichnyj slovnyk*. Kyjiv: Lybidj.
2. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The free press.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ТА РОЗУМІННЯ ПРИХОВАНОГО ЗМІСТУ ДІТЬМИ З АУТИЗМОМ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Браницька Марина Михайлівна,

*Аспірант кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1698-8768>*

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7288

ARTICLE INFO

Received 19 October 2020

Accepted 30 November 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

speech comprehension, schoolchildren with autism, primary school age, non-verbal means of communication, subtext, slang expressions, proverb.

ABSTRACT

The article deals with ways of perceiving verbal means of communication, specific of children with autism. The results of the complex psychological-pedagogical diagnostics of the impressive speech, characteristic of the children with Autism Spectrum Disorder (ASD), have been analyzed. One of the effects of the ASD in children is specific development of their communication sphere. We have described the results of investigating the passive vocabulary; understanding of instructions; text comprehension; understanding of the implicit meanings of words, phrases and texts. While doing the research we found out that unlike normally developed pupils, those with ASD had a difficulty in establishing the contact with a researcher. Not being able to conceptualize the environment fully children with ASD have low interest in communication. Considerable problems with socializing of children with ASD are seen in their inability to establish contact with adults and peers. Therefore there is a need of looking for individual approaches to restore communication. The results of the research have shown that children with autism difficulties of switching attention while performing the tasks. Prepositions and personal pronouns cause difficulties as their understanding has not been well-formed. The investigation has shown that pupils with autism understand and use synonyms in their learning process appropriately but antonyms are hard for them to grasp. It has been noticed that homonyms are understood only in a certain context that is caused by a low flexibility of thinking. In case of their correct order and use the positive results become possible.

Citation: Branytska Maryna. (2020) Ways of Acquisition and Comprehension of Implicit Meaning by Primary Schoolchildren with Autism. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7288

Copyright: © 2020 **Branytska Maryna**. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Діти з розладами спектру аутизму (РСА) мають значні порушення комунікації та емоційно-вольової сфери. Це негативно впливає на їх соціалізацію. Вже у немовлячому віці у них спостерігається затримка або сповільненість формування потреби у спілкуванні. Таку специфіку можна спостерігати у період виникнення комплексу поживлення. З віком інтерес до емоційних контактів з рідними та оточуючими не проявляється. Діти з аутизмом намагаються уникати ситуацій, в яких потрібно комунікувати, спілкування набуває одностороннього характеру. Їх небажання взаємодіяти часто є наслідком нерозуміння мовлення та його прихованого змісту, що може спричиняти конфліктні ситуації. Важливо враховувати особливості сприймання інформації дітьми з аутизмом.

У теорії представлені дослідження розуміння мовлення в цілому (F. Bosco, I. Gabbatore та ін.); розуміння прихованого змісту: внутрішній зміст висловлювання (О. Лурія);

взаємозалежність набутих знань та розуміння підтексту (Є. Хомська); сприймання та осмислення прислів'їв (S. Kemper); особливості розуміння фразеологізмів дітьми дошкільного віку (Л. Калмикова, Н. Харченко) та ін. У вітчизняній корекційній педагогіці особливості розуміння мовлення дітьми з аутизмом вивчають Н. Базима, Т. Скрипник, В. Тарасун та ін. Особливості імпресивного мовлення дітей з РСА досліджували, зокрема: М. Барбера описує розвиток розуміння мовлення на основі програми прикладного аналізу поведінки; Л. Нурієва розробила методіку розвитку імпресивного мовлення у дітей з аутизмом.

Загалом опубліковано достатньо результатів досліджень, які висвітлюють специфіку розвитку дітей з аутизмом, особливості їх навчання та виховання. Водночас, недостатньо досліджень проблеми розуміння молодшими школярами з РСА прихованого змісту. Оскільки від урахування специфіки сприймання інформації з навколишнього середовища залежить якість засвоєння знань, вмінь та навичок, виникає потреба вивчення особливостей сприймання прихованого змісту мовлення у різних його формах. З огляду на це, проблема, висвітлена у статті, є досить актуальною.

Метою публікації є опис результатів вивчення особливостей розуміння молодшими школярами з аутизмом прихованого змісту слів, фраз, виразів, тексту. У процесі дослідження розв'язувались такі завдання: встановлення бажання дитини комунікувати з дослідником як незнайомою особою; визначення особливостей сприймання прихованої інформації; порівняння розвитку розуміння підтексту дітьми з РСА з онтогенезом.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети, використали такі методи: емпіричні (спостереження за повсякденною діяльністю та мовленням школярів у процесі навчання та під час спілкування із однолітками; керований констатувальний експеримент); кількісний і якісний контент-аналіз (кількісний використовували для виявлення частоти використання визначених слів та фраз у мовленні, аналіз – для фіксації нетривіальних одиниць мовлення); статистичні методи дослідження; описовий аналіз. У процесі психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини було досліджено розуміння [5]: сленгових слів та виразів; фразеологізмів [3]; прислів'їв та приказок [10]; смислу тексту [8].

Для обстеження розуміння сленгових виразів, називали їх дітям і пропонували пояснити своїми словами за такою інструкцією: «Як ти розумієш такий вислів...?». Якщо виникали труднощі, пропонували розглянути та обрати картинку, яка передає зміст прослуханого виразу. Такий самий спосіб пропонували дітям, які вербально не спілкуються. У роботі використали такі вирази: «Дуй звідси», «Закрий рот», «У класі новий комп (комп'ютер)», «Дуже круто».

Для дослідження розуміння фразеологізмів молодшими школярами, пропонували дітям пояснити їх своїми словами. Якщо учні не могли висловити свою думку за допомогою мовлення, пропонували картинку, які відповідали змісту почутого. Дітям потрібно було уважно розглянути їх та обрати ту ілюстрацію, яка на їх думку найбільше відповідає фразеологізму, зокрема: «Візьми себе у руки», «Бити байдики», «З-під землі дістати».

Щоб дослідити розуміння молодшими школярами прислів'їв та приказок, запропонували прослухати їх і пояснити, як вони зрозуміли. Якщо дітям було важко пояснити, пропонували переглянути ілюстрації та обрати ту, яка на їх думку зображає почуте. У роботі використали такі прислів'я та приказки: «Гостре словечко коле сердечко», «Без труда нема плода», «Ситий по саме горло», «З неба хліб не падає».

Для дослідження сприймання та розуміння дітьми з аутизмом підтексту, запропонували їм прослухати оповідання В. Сухомлинського «Втрачений день». Після чого, учням пропонували дати відповідь на запитання: «Чому батько сказав, що у сина втрачений день?».

Результати дослідження. З урахуванням норм становлення розуміння прихованого змісту фраз та текстів, ми вивчили ті ж напрямки у дітей із РСА. Для підрахування результатів проведеного дослідження орієнтувалися на значеннєвий та смисловий критерії. В основі дослідження учням потрібно пояснити смисл почутого та переказати його доступними синонімічними засобами. Участь взяли 48 молодших школярів з аутизмом, з них: 15 учнів першого класу, 12 – другокласників, 10 учнів третього класу, 11 – четвертого. У процесі дослідження ми пропонували учням молодшого шкільного віку завдання, які були розроблені на основі теоретичних та практичних напрацювань науковців [1, 3, 6, 7]. За результатами виконання відповідних інструкцій, встановлювали особливості розуміння усного мовлення. Отже, опишемо особливості імпресивного мовлення за результатами проведеного дослідження.

Учнів з РСА, від однолітків з нормотиповим розвитком, вирізняли труднощі встановлення контакту з дослідником. 13,4% першокласників з РСА не вдалось встановити контакт одразу, проте учні погодились виконувати завдання зі своїм вчителем або логопедом; 16,6% другокласників, 20% учнів третього класу, 18% школярів четвертого класу з РСА також працювали із своїм учителем. Ще 8,3% третьокласників та 18% учнів четвертого класу з аутизмом взагалі відмовились виконувати завдання; 9% учнів четвертого класу з РСА закривали вуха, відмовлялися слухати та виконувати завдання. 42% молодших школярів з аутизмом виконували завдання у два етапи, через швидке зниження уваги. Враховуючи аналіз літературних джерел, відповідні труднощі встановлення контакту характерні дітям із РСА [1,2,7,9]. З огляду на це, дітям з РСА легше працювати під керівництвом знайомих дорослих. Якщо виникає ситуація знайомства, дітям потрібно більше часу для налагодження контакту.

Ми дослідили розуміння молодшими школярами сленгових слів та виразів. Вони були підібрані з урахуванням віку дітей на основі спостереження та аналізу літературних джерел. За результатами дослідження, 26,8% першокласників з аутизмом правильно пояснили один або два сленгових вирази «У класі новий комп», «Дуже круто». 53,1% учнів сприймають дослівно почуте, «Дуй звідси» вони пояснювали як «Це в мультіку дуєш і летиш», «Дуєш і йдеш», діти просто видували повітря; «Закрий рот» – закривали рот руками; «У класі новий комп» – «Не знаю», «Щось нове, може бути різне, що куплять»; «Дуже круто» – «Мама яйце варить дуже круто, тверде стає, їм», «Були, бачили гору, вона була круто». 20,1% респондентів навіть не спробували пояснити почуте. Зрозуміли прихований зміст одного або двох сленгових виразів 16,6% учнів з аутизмом, які навчаються в другому класі «Дуже круто» пояснили як «Чудово»; «У класі новий комп» – «Купили комп'ютер»; «Закрий рот» зрозуміли як «Замовкни»; «Дуй звідси» – «Йди від мене, ти мішаєш». 58,1% опитаних сприймали пряме значення почутого, ми отримали такі пояснення: «Дуй звідси» – «Вітер дує слухай як «шиши...», «Дути на листя», «Пукати»; «Закрий рот» – «Закрити і махати язичком, чула?», закушували губи, закривали рот руками; «У класі новий комп» – «На яку букву?», «Команда?»; «Дуже круто» – «Небезпечні сходи, можна впасти і голову розбити». 25,3% учнів не мали бажання передати своє розуміння почутого. 20% учнів третього класу з аутизмом спробували пояснити сленгові вирази, почувши «У класі новий комп», сказали «Та комп'ютер купили, що не знаєш?»; «Дуже круто» – «Це отак (показали великий палець вгору)». 60% третьокласників показали на картинках пряме значення почутого, 20% респондентів не виконали завдання взагалі. Прихований зміст деяких почутих сленгових фраз зрозуміли 27% учнів четвертого класу, 55% опитаних сприймають дослівно усе, що чують, ще 18% респондентів не спробували пояснити або показати те, як вони сприймають. Під час виконання цього завдання, отримали від дітей такі відповіді: «Дуй звідси» – «Йди», «Ти надоїв, йди в зал», «Дути дуже сильно»; «Закрий рот» – «Замовкни», «Не говори нікому», «Отак закусити зубами, щоб не відкривати (закусив губу)»; «Дуже круто» – «Отак (показав великий палець вгору)», «Зробити добре завдання, яке дала Валентина Василівна», «Мене мучає спрага». Враховуючи відповіді молодших школярів, можемо узагальнити, що діти орієнтуються на прямий зміст почутого.

Фразеологізми 20,1% учнів першого класу з аутизмом спробували пояснити таким чином: «Візьми себе у руки» – обіймали себе, взяли іграшку в руки, обіймали нас; «Бити байдики» пояснювали як «Хто такі ці байдики, за що їх б'ють», «Він йому дасть і буде больно», били по столу; «З-під землі дістати» – «Копать картошку», «Клад найшов». 26,8% респондентів відмовились виконувати це завдання. 53,1% першокласників з РСА не замислюючись, показували пальцями на зображення. 24,9% учнів другого класу не знали, що сказати «Забувся, не знаю», «Ні», знизували плечима. Картинки не допомогли їм зрозуміти. 49,8% дітей спробували пояснити або показати, як зрозуміли почуте. На фразеологізм «Візьми себе у руки» відреагували жестами: обійняли себе, взяли нас за плечі; «Бити байдики» розуміли як «Битися», «Рубати дрова»; «З-під землі дістати» – «Копати», «Людину хоронять, а вона не померла і їй допомагають вилізти з ями». На картинках вказували на ту, яка зобразила пряме значення почутого. 25,3% опитаних не виконували завдання. Учні з аутизмом, які навчаються в третьому класі, не пояснили нічого зі сказаного, 70% дітей показували зображення, яке відображало пряме значення фразеологізмів, 30% дітей просто водили пальцями по листку. 55% учнів четвертого класу з РСА показували не правильні відповіді, 27% – розуміли переносне значення деяких фразеологізмів, 18% учнів не виконали завдання. Діти пояснювали почуте таким чином: «Візьми себе у руки» – «Не можу»,

«Не плач, плакати не можна, буде голова боліти»; «Бити байдки» – «Лінуватись», «Драка в хлопців», «Дай п'ять»; «З-під землі дістати» – «Знайти в будь-якому місці», «Розкопують труну і роблять впізнання». Дослідження вітчизняних науковців вказують на те, що діти молодшого шкільного віку із нормотиповим розвитком сприймають прихований зміст почутих фразеологізмів [3]. Водночас, учні із РСА мають значні труднощі.

Дослідження розуміння учнями першого класу з аутизмом прислів'їв та приказок [10] підтвердили те, що є труднощі розуміння переносного значення. 67% опитаних скористалися наочним матеріалом і показали зображення, яке характеризувало дослівно почуте. 6,7% респондентів спробували пояснити «Гостре словечко коле сердечко» – «Бабушку колить серце і вона йшла в лікарню»; «Ситий по саме горло» – «Їм, їм, їм, відкриваю рот в горлі видно що їв». 26,3% дітей не виконали завдання. 66,4% другокласників з аутизмом сприймали усе почуте у прямому значенні та обирали відповідні ілюстрації, при цьому коментували «Гостре словечко коле сердечко» – «Серце болить», «В лікарню забирають», «Ніж в серце і в тюрму»; «Без труда немає плода» – «Робиш, робиш, робиш і нічого»; «Ситий по саме горло» – «Їсти не хочеш», «В горлі кістка застрягла», «Їши і рвеш, не можеш їсти». 25,3% учнів сприйняли прихований зміст сказаного «Гостре словечко коле сердечко» – «Коли обзивають, а ти плачеш»; «Без труда немає плода» – «Щоб їсти, треба заробити. Потім купити»; «Ситий по саме горло» – «Не хочу їсти», «Наїлась». 8,3% опитаних не виконали це завдання. 10% третьокласників з аутизмом робили спроби пояснення почутого «Гостре словечко коле сердечко» – «Голка гостра колить палець, кров тускає». 40% опитаних розуміли пряме значення, враховуючи вибір запропонованих зображень, 50% школярів не виконали завдання. 46% дітей з РСА, які навчаються в четвертому класі, використали наочне зображення та вказали на те, яке відображає пряме значення почутого. 36% опитаних зрозуміли одне – два прислів'я та сприйняли їх переносне значення. 18% учнів не виконали завдання. Діти давали таке пояснення «Гостре словечко коле сердечко» – «Кажеш погане слово, людині від нього стає погано», «Ніж гострий, слово хіба гостре? Не бачила»; «Без труда немає плода» – «Те саме не робиш нема що їсти»; «Ситий по саме горло» – «Наївся», «Не хочеш когось слухати, надоб'є вже».

Молодші школярі з аутизмом не зрозуміли прихований зміст оповідання, що показали результати. 67% першокласників з аутизмом розповіли про свої здогадки, що таке втрачений день: «Він є а тут його нема», «Коли загубили», «Нема», «Не знаю», «Він не сказав що таке». 33% опитаних не відповіли. 58,1% другокласників з аутизмом давали відповіді на запитання «Що таке втрачений день?»: «Загубив», «Поклав в карман дирявий і вилетіло», «На яку букву?», «Вони були не з батьком», «Ти думаєш його можна загубити?». 8,3% учнів правильно зрозуміли і пояснили «Він нічого хорошого не зробив для світу, міг в цей день не жити». 33,6% дітей не дали відповіді. 50% третьокласників з аутизмом висловлювали свою думку «Хто загубив, треба знайти, дивись під партю», 50% проігнорували це завдання. 73% учнів четвертого класу сказали, що не знають відповіді на це запитання, 9% зрозуміли, що втрачений день «Нічого полезного не робив». Є. Хомська описувала, що на розуміння підтексту безпосередній вплив має досвід [8]. Водночас, діти із РСА мають обмежені знання про навколишній світ та мають труднощі перенесення опрацьованої інформації у практичну діяльність.

Ми виділили особливості розуміння молодших школярів з аутизмом прихованого змісту, зокрема:

1. Сприймання прямого значення почутого;
2. Потреба візуалізації інформації;
3. Труднощі аналізу сприйнятого тексту;
4. Краще розуміють прості інструкції, водночас, складні – не завжди є доступними;
5. Потребують використання додаткових невербальних засобів комунікації.

Причинами таких особливостей є конкретність мислення дітей з РСА, його інертність, труднощі встановлення причинно-наслідкових зв'язків; швидка емоційна виснажливості. Виникає потреба забезпечити розвивальне середовище, яке допоможе розвивати соціальний інтелект та впливатиме на комунікацію дітей із РСА. Врахування особливостей становлення та розвитку розуміння мовлення дітьми із аутизмом допоможе уникнути труднощів у навчанні та подальшої соціалізації.

За результатами проведеного дослідження, було узагальнено умови успішного навчання дітей з РСА розумінню прихованого змісту, зокрема: врахування індивідуальних особливостей

дітей; стану мовленнєвого розвитку та життєвого досвіду; командна взаємодія учнів, батьків та учителів; чітке структурування; рівень інтелекту; уникання відволікаючих факторів; виключення зайвих ілюстрацій для зосередження уваги.

Висновки. Отже, враховуючи результати виконання усіх завдань, можна зробити висновок про те, що учні з аутизмом молодшого шкільного віку мають низький рівень розуміння прихованого смислу та суттєві проблеми у процесі сприймання підтексту почутого. З'ясовано, що розуміння прихованого змісту в дітей з аутизмом молодшого шкільного віку несформовано, зокрема: їхньому сприйманню є недоступними загальноживані сленгові вирази, фразеологізми, прислів'я, приказки та підтекст. У процесі спілкування з молодшими школярами із РСА потрібно використовувати конкретні слова та фрази. На розуміння прихованого змісту дітьми з аутизмом негативно впливає стереотипність та образність мислення. Діти сприймають зовнішнє оформлення почутого у вигляді образів. Враховуючи зазначену особливість, виникає потреба чіткого формулювання своєї думки задля того, щоб учні правильно сприйняли та зрозуміли інформацію. Дослідження показало, що дітей потрібно навчати розуміти фразеологізми, прислів'я та ін. Недоліки розуміння діти компенсують використанням ехололій, якщо не можуть знайти потрібну відповідь, використовують почуті раніше фрази, що пояснюють механічним запам'ятовуванням. Водночас, перспективою дослідження має стати розробка методів навчання дітей з РСА розуміння підтексту.

REFERENCES

1. Bazyma, N. (2018). Rozvytok movlennia ditei z autyzmom. Kharkiv: Vydavnytstvo «Ranok», VH «Kenhuru» [in Ukrainian].
2. Barbera, M. (2017). Detskyi autyzm y verbalno-povedencheskyi podkhod (The Verbal Behavior Approach): Obuchenye detei s autyzmom y svyazannymi rasstroistvamy. Kiev: Svaroh [in Russian].
3. Kalmykova L., Kharchenko N. Osoblyvosti rozuminnia ditmy doshkilnoho viku perenosnoho znachennia prysliviv ta idiom. Psycholinguistics. Psyholinhvistyka. Psyholynhvistyka. 2018. Vyp. 22(1), C. 149-182. doi.10.31470/2309-1797-2018-24-1-149-182
4. Luriya A. (2013) Osnovy neyropsihologii: ucheb. posobie. Moscow: «Akademiya» [in Russian].
5. Nuryeva, L. (2007) Razvytye rechy u autychnykh detei. Metodicheskiye razrabotky. Moskva: Terevnyf [in Russian].
6. Skrypnyk, T. (2010) Fenomenolohiia autyzmu: Monohrafiia. Kiev: Vydavnytstvo "Feniks" [in Ukrainian].
7. Tarasun, V. (2018) Autolohiia: teoriia i praktyka. Kiev: «Vadeks» [in Ukrainian].
8. Homskaya E. (2005) Neyropsihologiya. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
9. Bosco, F.M., & Gabbatore, I. (2017). Theory of mind in recognizing and recovering communicative failures. Applied Psycholinguistics, 38(1), 57–88. doi.org/10.1017/S0142716416000047
10. Kemper, S. (1981). Comprehension and the interpretation of proverbs. Journal of Psycholinguistic Research, 10, 179–198. doi.org/10.1007/BF01068037

NETWORKING AS A COMPONENT OF FORMING SOCIAL CAPITAL: THE ECONOMIC ASPECT

Halushka Zoia,

Doctor of Economics, Professor, Yriy Fedkovich National University of Chernivtsi, Ukraine, Chernivtsi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0597-5221>

Nafus Inna,

PhD student of the Department of Economic Theory, Management and Administration Yriy Fedkovich National University of Chernivtsi, Ukraine, Chernivtsi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3211-2504>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7289

ARTICLE INFO

Received 22 October 2020

Accepted 05 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

network society, social network, social capital, forms of social capital, accumulation of social capital.

Jel Codes:

D2, D7, H5, L3, M14, C45

ABSTRACT

The article analyzes the nature and economic importance of social networks as one of the components of social capital. It is shown that the economic component of social capital is associated with the ability to obtain certain economic benefits from its use. Mechanisms for the accumulation of social capital contain the involvement in these processes of all its components - trust, norms, values, social networks. The network approach of J. Coleman to substantiation of economic essence of social capital is analyzed. The necessity, possibility and directions of influence of social networks on formation and increase of efficiency of social capital have been proved. The types of social networks and the possibilities of their influence on creation of connecting, horizontally-integrating and vertically integrating social capital are revealed. The rating of social networks and examples of their use to increase the efficiency of functioning of social capital are given. It is proved that networks are formed not chaotically, but purposefully, given the subjective vision of the feasibility of such interaction, and their use can have both positive and negative consequences. The possibility of using social networks to form a service-oriented state is indicated.

Citation: Halushka Zoia, Nafus Inna. (2020) Networking as a Component of Forming Social Capital: The Economic Aspect. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7289

Copyright: © 2020 Halushka Zoia, Nafus Inna. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Raising the problem. Networking approach to the formation of social capital was initiated by American sociologist J. Coleman. In particular, he noted that "... social capital is a collection of real or potential resources that is associated with owning a stable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition, that is, group membership. The latter gives its members resistance in the form of collective capital" [1, p. 102-103]. In economic terms, the following important points of his theory can be noted in terms of substantiation of the essence, structure and sources of social capital formation:

- it is a characteristic of the structure of relationships between actors (individuals, organizations;
- is related to establishing and maintaining relationships between economic entities that give rise to certain actions, and therefore provides for the fulfillment of obligations;
- the more commitments accumulated in a particular community, the higher the level of trust and the higher the level of social capital;

- networks form the structural basis of the social capital, important for transmitting information, improving access to resources, forming rules for economic behavior, creating an image of the organization;

- criteria for assessing the level of social capital are: trust, life satisfaction, social identification, etc.;

- there is a link between different levels of social capital accumulation, which shows the dependence of individual social capital on the level of satisfaction of social needs;

- although social capital is a public good, it requires individual investment;

- social capital is an economic resource.

Generalization of modern approaches to the definition of the essence of social capital makes it possible to distinguish its characteristics, the emergence of which is closely linked to the formation of social networks [2]:

- social capital can be regarded as "... a set of real and potential resources associated with owning a stable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition - in other words, with group membership" [3];

- Social capital is the result of the functioning of social networks of interpersonal interactions on the basis of historically determined cultural values and norms.

- other resources may be invested in social capital in anticipation of future returns on investment;

- to some extent, it can be converted to other forms of capital, because social networks and their attributes - connections, obligations, trust - can provide financial and material benefits;

- it can be applied in different directions because the same social network of individuals can provide them with access to different resources and values;

- Networks, norms and trust - which encourage participants to work together more effectively to achieve common goals;

- Active use of social capital by some members of the network at the expense of others may reduce the amount of social capital reproduced by the social network as a whole.

Modern concepts of social space T. Lukman, P. Berger, J. Moreno, N. Miller and other researchers define social networks as "the concept of information and communication society contribute to the development of the UK, which is a fundamental component of a democratic society and market economy" [4]. Networking helps to establish effective economic relationships between different organizations (institutions) - it is an innovative technology, according to which "... not only is the spread of innovative developments, but also there is a process of dialogue between different institutions and the process of reflecting in them the experience of each other" [5]. The network allows to establish a large number of direct contacts immediately and almost without unnecessary expenses of time, effort and energy and thus facilitates the identification of partners [6]. This is facilitated by the development of media and new types of communication. Yes, modern digitization has led to the rapid spread of online internet communications that can completely offset any geographical barriers to establishing social connections and creating social capital on a global scale.

Social network is defined as a circle of agents (people), where the agents themselves are centers of social networks, and their acquaintances (connections) build network branches, engaging in social relations [7, p.54]. Modern networks form their own "architecture", are made up of a large number of separate entities, interconnected, and based on business agreements, exchange of information and services. This is a relatively new phenomenon in terms of the accumulation of modern forms of social capital as an economic resource, so it is rather fragmented in scientific economic research and needs some clarification.

The *purpose of the article* is to determine the directions of influence of social networks on the formation of connecting, horizontally-integrating and vertically-integrating social capital as an economic resource of participants of these networks.

Methodology. On the basis of generalization and comparison of theoretical concepts of social capital, its economic component is determined. Structural analysis of social capital made it possible to identify some areas of influence of social networks on its formation.

Presenting main material. Modern network society is a type of information society, where a new complex system of interaction between individual citizens, the state and society is formed. Networks have become the most modern projects of interaction in all spheres of economy and public

relations, able to replace the former hierarchical structures. They carry information and knowledge, allow many participants to participate in decision-making, allow for informal relationships, ensure organizational integrity without forming structural divisions, and generate nonlinearity of social and economic development. Networks are composed at different levels of the functioning of the economy. The modern model of a service-oriented state is not imagined without the existence of communication networks providing close interconnection and interaction between public authorities, business structures and citizens. From our point of view, in Ukraine today networks play a decisive role in implementing decentralization processes, forming united territorial communities. It is also difficult to overestimate the importance of business networks, especially for marketing. The most popular networks in Ukraine (according to the 2019 rating) are Facebook, which has 2.2 billion active users per month, as well as: YouTube - 1.9 billion, WhatsApp - 1.5 billion, Messenger - 1.3 billion, WeChat - 1.06 billion, Instagram - 1 billion, QQ - 861 million, Qzone - 632 million, etc.) [8]. These networks are used not only by ordinary citizens, but also by millions of companies that develop and deploy their business platforms, send information to potential partners and customers, make purchases, and more.

Social boundaries include both the actors themselves (network members) and the components of their interaction (social and political interests, power relations, collective action, compatible principles, rules, rules of engagement).

There are several important areas of influence of networking on the formation of IC [9].

- the network facilitates the identification of partners, effectively establishes communications;
- due to information and communication technologies, network barriers are eliminated;
- public networks - form a horizontal structure of communications;
- access to databases of scientific data and information on enterprises and organizations;
- there is a saving on transaction costs;
- networking ensures access, variability and openness of education;
- the Internet provides support for counterparty interaction;
- An interactive principle of political interaction is built on the basis of networks;

The peculiarities of the influence of networks on the formation of social capital can be explained by the fact that:

1) The network structure allows for effective communication and, consequently, for sharing experiences of problem solving in communities, and in addition, responding to the needs of emerging communities in a timely manner. Internet technologies, with adequate freedom and access to a network structure devoid of space and time constraints, allow to establish a considerable number of direct contacts. This helps to solve many socio-economic problems, such as employment problems. Networks provide access to databases of scientific data and information on the activities of enterprises, organizations, institutions, individual scientists, etc. The Internet acts as a single large market with a low entry barrier and a level playing field. Internet technologies make it possible to create and maintain interactive interactions between channel and customer channels - they have become a tool for dialogue with buyers and contractors. Regular buyers are part of the virtual distribution infrastructure, simultaneously the source and destination of communications.

2) Networking is important for joint learning, promotion of various services, etc. For example, in the education system it allows: to distribute resources in the overall task of the activity; rely on the initiative of each individual participant; direct contact of participants with each other; to build various possible ways of movement with the common external purpose; use the shared network resource for the needs of each individual participant. Networking is becoming one of the powerful resources of innovative education, it helps to find precedents, get expertise of their own developments, expand the list of educational services for students, including through the implementation of educational programs in a network form.

3) Networking is nowadays becoming a modern, highly innovative technology that not only disseminates innovative developments. The network allows to establish a large number of direct contacts instantly and almost without unnecessary expenses of time, effort and energy and thus facilitates the identification of partners [6].

4) The network principle is also used to improve the direct management of organizations. The so-called Public Networks - form a horizontal structure of communications. According to researchers, the effectiveness of organizations built on this principle is guaranteed by the low level of employment and rational cost structure [10, p. 86].

5) On the basis of network structures, an interactive principle of political interaction is also being built, which is "... implemented through innovative media technologies through social networks (virtual communities, websites, Internet versions and social media pages of television and radio channels) and interactive programs that make it possible for the public to communicate with politicians, officials, experts" [11, p. 152].

6) Thanks to information and communication technologies, the barriers of space are eliminated in the networks, the ability to move virtual without direct physical activity is created, which in some way reduces the real territorial mobility [12].

7) Existence, observance and restoration of relationships are supported by the means of the social network itself, such as: tangible and intangible resources available to it; Public Opinion; social connections; channels of information exchange.

8) Networks will focus on the accumulation of individual social capital. Yes, in a network, the value of a person's position is determined by the number and quality of their relationship. High levels of connectivity, access and status give individual participants unique power to capitalize on their capabilities through enrichment and the implementation of profitable ideas. This is how superhubs are formed. Connection with them is desirable because such a relationship creates a status that can be used to pursue specific interests. Status - determines a person's place in society, his / her prestige, authority and dominance, influence, power, etc.

The spread of social capital in networks is based on social ties, which characterize the various possibilities of its accumulation and have the following three forms of social capital: a) connecting, b) horizontally-integrating, c) vertically-integrating [13].

Bonding social capital is characterized by a set of strong social ties and the corresponding normative-value system. It forms a relatively closed structure, defines the close nature of the interaction of individuals within its boundaries, characteristic of family-family groups, groups of close friends, closed elite clubs, etc. Strong social ties, trust and commitment within such groups ensure a high level of mutual support and imply the existence of appropriate commitments by members to the group. The role of social networks in forming a cohesive social capital is to maintain the totality of interconnections between network members, which allows us to formulate common goals and provide mutual support in the process of their realization.

- regular customers become part of the virtual distribution infrastructure;
- internet marketing is becoming a tool for counterparty dialogue.

Horizontally-integrating social capital is a set of weak, mainly horizontal ties and corresponding normative-value system, connecting individuals belonging to different particular groups. Weak social bonds are constructed and maintained both on the basis of rational calculation and on the basis of shared interests and joint activities. They are underpinned by the confidence, mutual expectations and sanctions created by the experience of successful engagement of the participants. Such connections can be made between representatives of one social strata of the population, one professional sphere of activity, who have the same mechanisms of functioning (formally established forms of interaction, frames of professional activity, problems, etc.). Networks allow you to maintain awareness within such groups, create platforms for communication while solving similar problems), and are a precondition for professional collaboration.

Vertically-integrating social capital is a set of weak social ties, spanning different levels of social, economic and power hierarchy and underpinned by a normative and value system common to interconnected entities. In particular, it occurs in the corporate sector, where social networks are an instrument of internal communication. Examples are the use of Workplace's corporate communications platform to systematize the work of HR managers and direct them to the overall result, or "talent management" technologies that enable them to formulate, in accordance with the strategic goals of the organization, the qualification criteria for the professionals who are to implement them.

At the macro level, it is believed that vertically integrating social capital, overcoming power barriers, makes institutional resources and benefits more accessible. For social networks, the basis of consolidation of which is vertically-integrating social capital, is also characterized by another type of non-market exchange - exchange within the system "patron - client". In such networks, negative social capital often arises. Unequal access to resources and status differences between members of the social network in the patronage system allow for the exchange of benefits in the form of two counter flows. The first flow is the distribution of resources and other benefits from the patron to the customer. The

second flow is the relocation of some of the subordinates' resources, as well as the provision of services and demonstration of customer loyalty to the patron.

Conclusions. Formation and accumulation of social capital is one of the laws of socialization of the modern economy. The economic component of social capital has to do with the potential to receive some economic benefits from its use. Mechanisms of social capital accumulation imply involvement in these processes of all its components - trust, norms, values, social networks. The role of social networks is in their ability to establish a system of direct, horizontal and vertical communications that are important to enhance the effectiveness of collaborative engagement to address common needs and interests. Networks are created not purposefully, but purposefully, given the subjective vision of the expediency of such interaction. Their use can have both positive and negative consequences.

In our view, the prospects for further development in this area should be linked to the scientific justification of the broader opportunities, perspectives and implications of using different networks to improve their social performance.

REFERENCES

1. Coleman, J. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge MA: Harvard University Press. 1014 p. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=a4Dl8tiX4b8C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summ ary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
2. Ostrom, E. (2000) Social capital: A fad or fundamental concept? // *Social Capital: A Multifaceted Perspective* / ed. by P. Dasgupta, I. Seragilden. Washington, D.C.: The World Bank, P. 172-214.
3. Bourdieu, P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / in Richardson, John G., ed. New York: Greenwood, 1986. P. 241-258.
4. Berger P. Lukman T. Social construction of reality M.: MEDIUM, 1995. 323 c. Retrieved from <https://evolkov.net/soc. psychol/Berger.P.Luckmann.T/>
5. Miller, N. A. (2012) Osvitnyi District: osnovni zavdannya that funktsii. *Narodna Osvita*. №3(18).
6. Castells, M. (2009) *The Power of Identity. Information Age: Economy, Society and Culture*. Blackwell Publishing, 584 p.
7. Didyk, L.A. (2018) Spatial Disposition of Communication Agents on Social Networking. *THE GRANDS*. Volume 21. № 6. SOCIOLOGY p.51-57.
8. The most popular social networks in the world. Retrieved from <https://futurenow.com.ua/21-najpopulyarnishyh-sotsialnyh-merezh-svitu-ta-rejtyngukrayiny/>
9. Roundtable on Network Society: Labor Market, Public Relations, the Role of Trade Unions (Kyiv, APSVT, March 22, 2018). Retrieved from <https://www.socosvita.kiev.ua/node/2053>
10. Shadrin A.E. (1999) Network model of organization. *Information Society*. No. 2. P.86-88. Retrieved from <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/d0b0d7d739149c71c32569e500517ce0>
11. Vilchinskaya I. (2015) Political interactivity. The latest political vocabulary (neologisms, Occasionalism and other innovations). *Encyclopedic Dictionary Directory*. For the title. ed. NM Khomi. L.: New World-2000.
12. Masuda Y. (1981) The Informational Society as Postindustrial Society. *World Future Society*. 165 p. Retrieved from https://books.google.ru/books?id=ynkmIxF1G3AC&pg=PR3&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false
13. Granovetter M. (1983) The Strength of Weak Ties Network Theory. Revisited. *Sociological Theory*. Vol 1. P. 201-233.

STRATEGY OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE NATIONAL PROGRAM OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION «HORTING-PATRIOT»

Borodai Eduard Mykolayovych, getter of the Department of Pedagogical Mastery and Management named after I. Zyzun of Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Poltava, Ukraine

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7290

ARTICLE INFO

Received 27 October 2020

Accepted 08 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

concept, national program, military-patriotic education, Armed Forces of Ukraine, military formations, military service, Fatherland, defense of Ukraine, center for military-patriotic education, subject «Defense of the Fatherland», pre-conscription training, military-patriotic education, physical development.

ABSTRACT

The urgency of the proposed Concept of the national program of military-patriotic education of children and students of Ukraine is due to: the need of the Armed Forces of Ukraine and other military formations to call up for military service citizens with a high level of moral, psychological and physical development; the lack in the state of an effective system of training citizens for military service and defense of the Fatherland, which can in a short time to restructure their activities in accordance with the requirements of the time; lack of a single scientific and methodological center for curriculum development, methods of preparing young people for military service, criteria for assessing military-patriotic education, lack of necessary educational facilities in secondary schools for pre-service training and military-patriotic education: low level of training for secondary schools in the subject «Defense of the Fatherland», which does not fully ensure the quality of teaching this subject. The purpose of the Concept is to create centers for military and patriotic education of children and students in all regions of Ukraine within the national system of training citizens for military service and defense of the Fatherland.

Citation: Borodai E. M. (2020) Strategy of Implementation of the Concept of the National Program of Military-Patriotic Education «Horting-Patriot». *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7290

Copyright: © 2020 Borodai E. M. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. In this difficult time for our society, when in different parts of the country there are manifestations of separatism, military aggression against Ukraine, it is absolutely necessary to strengthen the defense capabilities of the state, which can be built through: national-patriotic education of students at the national level. On the rise of the patriotic spirit of society, at a time when every Ukrainian woke up after a long sleep and defended his homeland, it will be important to create and provide conditions for the development of the National Educational Strategy for student youth «Horting-Patriot».

The priorities of this strategy are: patriotic upbringing from an early age, love for their homeland and their people, involvement of children and youth in physical culture and sports, sports self-development (self-defense skills, protection of family and friends), orienteering, primary care skills, moral stability in emergency situations, acquisition of qualities and understanding of the concepts of «friendship», «team» (teamwork), acquisition of skills in the use of training weapons and ammunition, personal protective equipment, fire training skills, climbing, passing the relevant areas with obstacles.

The purpose of the article is a theoretical substantiation of the National Educational Strategy «Horting-Patriot», a system of training future defenders of Ukraine.

Object of research: general and educational process of the National educational strategy «Horting-Patriot».

Subject of research: the system of training high school students (grades 10-11) - future defenders of Ukraine.

Research results. At present, the issue of educating patriotism and forming the national consciousness of the population of Ukraine, which needs to be addressed at the state level, is becoming more important than ever. Particular attention should be paid to the patriotic education of students, which is currently one of the most important components of national security in Ukraine.

Horting is a promising area of military-patriotic education of youth in Ukraine today, which is becoming the foundation of the national spirit, philosophy and way of life of Ukrainians. This type of Ukrainian martial arts was created in 2008, thanks to the idea of masters, coaches and athletes who were involved in many martial arts represented on our planet and who promoted them.

The idea of *horting* is to form a comprehensive system of self-improvement of the individual, based on physical, moral, ethical and spiritual education, associated with the revival of ancient folk traditions of the Cossacks, passed down from generation to generation.

The education of patriotism during *horting* competitions is based on game technologies, which are one of the unique educational forms, which allows making interesting and exciting work of students. The excitement of the game provides a positive emotional color of standard monotonous activities, activates all mental processes and functions of the child. Another positive aspect of the game is that game technologies promote the use of acquired knowledge and skills in a new situation, so the material learned by students goes through a kind of practice, brings diversity and interest in the educational process.

To confirm this, we have the results of an analysis of a survey of students of secondary schools, which show that students prefer playful and competitive forms of military-patriotic education (national children's and youth military sports game «Horting-Patriot» - 27.8%, competitions in military applications sports - 23.2%, participation in the military sports game «Falcon» («Jura») - 21.4%).

The study of the essence of the National Children's and Youth Military Sports Game «Horting-Patriot» indicates its comprehensive nature as one of the means of patriotic, physical, psychological, mental and moral education of the younger generation, implemented based on cross-cultural approach.

The essence of this game is to reflect in a child-friendly form of social relations of Ukrainian soldiers, theatrical performance of events typical of military training, combat operations. Education of schoolchildren by means of military sports game «Horting-Patriot» is a systematic and purposeful activity of the founders and management of the game, public authorities and public organizations to form in the participants of the game a high patriotic consciousness, loyalty to their homeland, readiness for civic duty to protect the interests of the Motherland. Therefore, the National Educational Strategy «Horting-Patriot» must have a clear systemic basis for its activities, namely:

- highly qualified trainers-teachers, *horting* instructors, who are narrowly engaged in the development of this field;
- annual calendar plan of events of different levels (all-Ukrainian, regional and oblast, city and district, local, school and group games), because only in competitions and struggles the real defenders of the Motherland are hardened and the team fraternal spirit is honed;
- uniform rules of competitions and comprehensive support of mass media at all levels, in all cities and regions of the country;
- good provision and staffing with specialized equipment needed for classes and events, namely: sports equipment, gymnastic mats, wrestling mats, liners, boxing bags, sports mannequins, training weapons, ammunition models, personal protective equipment, first aid kits and more.

When implementing the National Education Strategy «Horting-Patriot» it is necessary to provide students with knowledge at such a level that, if necessary, they become defenders of their homeland, because since childhood they have acquired the qualities of a courageous, strong, principled person who can stand up for himself and not afraid of any obstacles; by means of strategy she has acquired leadership qualities and by her own example can convince the people around her. Training physically strong, morally stable and patriotic citizens from an early age is a strategic goal in the development of our state, especially today, when we have no choice but to become even stronger.

Achieving a specific purpose requires a number of tasks:

- raising the status of military-patriotic education in Ukrainian society in general and in the education system in particular;

- increasing the prestige of military service as a type of civil service and cultivating the attitude to the soldier as a civil servant;
- ensuring the establishment of centers for military and patriotic education of children and students at state, regional and local levels;
- ensuring the education of high patriotic consciousness in students, a sense of loyalty and love for the Motherland, concern for the welfare of their people, readiness to fulfill civic and constitutional obligations to protect national interests, territorial integrity and independence of Ukraine;
- increase and development of educational functions of general educational institutions concerning military-patriotic education of children and student's youth;
- effective use of national traditions taking into account modern world and domestic pedagogical experience and research of psychological and pedagogical science on military-patriotic education;
- ensuring the interaction of the education system with all social institutions to intensify the process of military-patriotic education of children and students;
- ensuring the formation educational, physical, psychological, social, moral and spiritual readiness for military service and encouragement to actively combat separatism, immorality, chauvinism and fascism;
- revival on a new theoretical and technological basis of the system of extracurricular and extracurricular military-patriotic education of children and students;
- promoting the promotion of military sports games such as the national children's military sports game «Horting-Patriot»;
- promoting the development of children's, students', youth and public organizations, centers and sports schools in the national sport of Ukraine - horting in order to develop and strengthen the physical, moral and spiritual health of children and students and the formation of future patriots;
- to create a psychological portrait of a modern defender of the Fatherland;
- to analyze the existing programs of physical and psychological training for students of secondary schools;
- to develop and implement a system of training future defenders of the Fatherland, starting with preschool education with the participation of leading specialists in education and sports;
- to develop a system of work with gifted students, which will contribute to the formation of key competencies of a successful serviceman, an officer of the Armed Forces of Ukraine and law enforcement agencies of the state;
- to create conditions for the comprehensive development of competencies for the defense of the Fatherland in students of secondary schools, both subject and design-technological, social, communicative, as important for further successful self-realization in military units, special units, sports and educational clubs, educational institutions Ukraine, etc.;
- to develop and test a new program on the Internet of the National Educational Strategy «Horting-Patriot» for students of preschool, secondary and out-of-school primary schools, taking into account the requirements of psychological research and age;
- to promote the qualification level of teachers and the preparation of their own pedagogical developments using modern programs of physical and psychological training, computer technology, means of promoting a healthy lifestyle, etc.;
- amendments to the state standards of complete general secondary education to ensure the integration of the subject «Physical Culture» with the subject «Defense of Ukraine» in a single branch «Military-patriotic education and physical culture» in order to improve the quality of military-patriotic education and physical training young people in secondary schools;
- transfer of teaching the subject «Defense of Ukraine» from 10-11 grades to 7-8 grades in order to increase the effectiveness of pre-conscription training and military-patriotic education of student youth.

The implementation of the National Educational Strategy «Horting-Patriot» and the system of military-patriotic education of student youth of Ukraine should be based on the following principles:

- the principle of national orientation, which provides for the formation of national identity, education of love for the native land, the Ukrainian people, respect for its culture, respect, tolerance for the cultures of all peoples inhabiting Ukraine; the ability to preserve their national identity, to be proud of belonging to the Ukrainian people, to participate in the development and protection of their state;

- the principle of humanization of the educational process, which means that the educator focuses on the child as the highest value, takes into account its age and individual characteristics and capabilities, does not force its development, encourages independence, meets the basic needs of the child; develops an individual program of its development, stimulates its conscious attitude to their behavior, activities, patriotic values;

- the *principle of self-activity and self-regulation*, which promotes the development of the pupil's subjective characteristics; forms the ability to be critical and self-critical, to make independent decisions, gradually develops a civic position of the individual, a sense of responsibility for its implementation in actions and deeds;

- the *principle of cross-culturality*, which provides for the integration of Ukrainian culture into the European and world space, the creation of appropriate prerequisites for this; formation of openness, tolerant attitude to children and students to different from national ideas, values, culture, art, beliefs of other peoples; ability to differentiate common and different in different cultures, ability to perceive Ukrainian culture as an integral part of universal culture;

- the *principle of social conformity*, which necessitates the coherence of the content and methods of military-patriotic education to the real social situation in which the educational process is organized;

- the *principle of historical and social memory* is aimed at preserving the spiritual, moral and cultural-historical heritage of Ukrainians and reproduces it in reconstructed and modernized forms and methods of activity;

- the *principle of intergenerational continuity*, which preserves for posterity samples of Ukrainian culture, ethnoculture of the peoples living in Ukraine;

- the *principle of Ukrainian ethnopedagogy*, which is aimed at forming a Cossack-knight, a courageous citizen with a pronounced Ukrainian national consciousness and self-consciousness (Cossack worldview, philosophy, morality, character, ideology).

The concept of the National Educational Strategy «Hortling-Patriot» provides for the passage of several stages of its implementation. Thus, at the *initial stage* it is necessary to agree on the Concept with all interested state executive bodies, to approve the Concept. To envisage the development of the state Program of military-patriotic education and training of youth for military service in the Armed Forces of Ukraine. Together with state authorities, educational institutions and local governments, envisage the development of standard regional programs of military-patriotic education and training of young people for military service, which would take into account the requirements for the regions on the organization of training for military service. In developing these programs, priority should be given to the most acute problems of the state of work on military-patriotic education in secondary, vocational and higher education institutions, typical for the region. These programs should be coordinated with public authorities and local governments. At the first stage, it is necessary to begin work on the development of standards (standard projects) for the placement of visual agitation in secondary and out-of-school educational institutions of Ukraine. Together with the mass media to start the development of military-patriotic programs and the publication of a textbook on world and Ukrainian experience in the organization of military-patriotic education. It is necessary to develop Regulations on centers of military-patriotic education and training for military service, to begin work on the formation of such centers. In the global Internet to develop active work to involve young people in military-patriotic activities using modern Internet technologies and communications.

Carry out work with secondary and out-of-school educational institutions on active involvement of pupils and students in military-patriotic education. Create a press center with the involvement of journalists who specialize in military-patriotic education and pre-conscription training of youth.

At the *second stage* to continue the implementation of measures for military and patriotic education. Based on the results of the implementation of the second stage, the development of pilot projects for the establishment of centers of military-patriotic education and training for military service in all regions of Ukraine is envisaged; association around the centers of military-patriotic education and training for military service of public organizations engaged in military-patriotic education of youth, development of organizational and legal scheme of their interaction; creation on the basis of the centers of military-patriotic education and preparation for military service, the all-Ukrainian network of search detachments; approval together with the departments of education, state authorities and local self-government of the state program of military-patriotic education and training of youth for military service; expansion of centers of military-patriotic education and training of young

people for military service on the global Internet; completion of work on the creation of an all-Ukrainian network of centers for military and patriotic education and training for military service.

At the third stage, the establishment of centers for military and patriotic education and training for military service and the all-Ukrainian system of military and patriotic education of citizens with mass coverage of children and youth is expected to be completed. The main content and sequence of determining the results of the Concept include the following stages:

- drawing up a short plan of analysis of the state of military-patriotic education of children and youth and its results, development of methodical materials and documents for its carrying out, definition of the list of its most important directions, the most significant measures and problems which need to be carefully investigated;

- collecting information on the state of military-patriotic education of children and youth and its results, on the effectiveness of the measures taken, on the participation of both the organizers and various categories of children and youth;

- analysis of the effectiveness of the direct organizers of military-patriotic education, their performance of certain tasks, certain functional responsibilities, etc.;

- analysis and evaluation of the effectiveness of military-patriotic education with different categories, groups of youth. At the same time, both quantitative (number of events, level of coverage of participants, classification of activities by types, etc.) and qualitative indicators (effectiveness of measures, change of situation after their implementation, measures capable of providing the most formative, informational, mobilizing impact) are determined;

- determination of conclusions about the state of military-patriotic education of youth and its assessment, formulation of certain tasks and measures for its further improvement. They reflect: the general assessment of the state of military-patriotic education of children and youth and the achieved results, their comparison with the previous period (better, worse); the level of compliance of the work with the requirements, the problem to be solved, the available opportunities; advanced and lagging behind in the preparation and implementation of major activities; unused opportunities, means, omissions, shortcomings; priorities on which the main efforts should be focused.

The end result of the implementation of the National Educational Strategy «Horting-Patriot» is a positive dynamics of growth of military-patriotic education of youth in the country, growth of educational, physical, psychological, social and moral-spiritual readiness for military service and defense of the Fatherland and active counteracting separatism, immorality, chauvinism and fascism.

Conclusions. Summing up, we can say that the National Children's and Youth Game «Horting Patriot» is a game of brave, agile and friendly, a school of true patriots of Ukraine. Implementation of the strategy of the National Educational Strategy «Horting-Patriot» as an effective means of physical training, national-patriotic education of students, pre-service training is a necessary condition for creating an effective system of military-patriotic education of the younger generation and defense of the Fatherland.

REFERENCES

1. Bekh I. D. (1991). Kontseptsiia vykhovannia osobystosti. Ridna shkola. № 5. S. 40 - 47.
2. Bekh I. D. (1998). Osobystisno zorientovane vykhovannia: nauk.-metod. posib. K.: IZMN. 204 s.
3. Bekh I. D., Chorna K. I. (2014). Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. K. 29 s. Yeromenko E. A. (2014). Khortynh – natsionalnyi vyd sportu Ukrainy: metod. posib. K.: Palyvoda A. V. 1064 s.
4. Elektronnyi fond bazy danykh Ukrainskoi Natsionalnoi Federatsii Khortynhu. Federatsiia tvoiei Batkivshchyny. Deklaratsiia ukrainskoho natsionalnoho vydu sportu khortynh. Informatsiina dovidka: vyd sportu – khortynh [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://horting.org.ua/node/40239>.
5. Saienko N. V. (2014). Pro dosvid i zavdannia patriotychnoho vykhovannia. Visnyk KhDAK. Vyp. 42.

SENSATIONAL UNKNOWN FACTS FROM GEORGIAN DIPLOMACY OF 90-IES OF XVIII CENTURY

Mamuka Natsvaladze,
Sokhumi State University, Tbilisi, Georgia

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijits/30122020/7291

ARTICLE INFO

Received 29 October 2020
Accepted 10 December 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

Erekle the Second,
Agha Mohammad Khan,
the Empire of Austria,
the Russian Empire,
the Kingdom of Kartli and
Kakheti,
Vienna.

ABSTRACT

The Italian translation of Erekle the Second's letter maintained in the archive of Vienna which was published in 1979 by Professor Ilia Tabaghua, reveals a sensational secret. In this letter we found a unique delf unveiling the fact that after the Krtsanisi tragedy suffered in 1795 Erekle the Second addressed Europe. In the course of studies and analyses we came across several delfs in one document that had been considered to be one letter, namely, in the Italian translation of a letter by Erekle the Second; chronologically these delfs turned out to be significantly distant from one other. Further studies conducted on these delfs brought us to the conclusion that in 1795, after the Krtsanisi tragedy, Erekle the Second's ambassadors arrived to Vienna and handed the letter to the Emperor of Austria.

In the Italian translation of a document by Erekle the Second that had been considered by scientists to be one single letter and which is dated with 1782, the fragment saying that "in these days the king's residence in the East was totally destroyed" caused the first suspicion.

We want to especially underline the circumstance that there is no evidence of destruction of any city or a town what could be considered to be the eastern residence of the king, found in the 80-s of the XVIII century. Therefore, there is only one way left – we should accept it that Erekle the Second is speaking about the fact of Agha Mohammad Khan destroying Tbilisi in 1795 – the tragedy that took place 13 years later. It is another fact that in 1782 Erekle the Second had no means to write about the events that would have taken place in 1795.

And thus, we have come to the conclusion that the Italian translation of the letter by Erekle the Second prepared by the chancellery of the Emperor of Austria based upon the letter sent by Erekle, is not a single letter but a compilation of at least two letters written by him. We should give due significance to the fact that the mentioned Italian translation does not contain any specific personalized addressee but is addressed to the Emperor of Austria, not revealing to which of the Emperors it addresses namely. The translation does not contain any concrete date either.

The article provides review of the purposes and goals that the ambassadorial mission of late fall of 1795 sent by the king Erekle to the Emperor of Austria as well as other delfs of the above mentioned letter that cause suspicion and that unambiguously confirm it that certain fragments of the letter are written in 1795 which on its part implies confirmation of the fact that in the late fall of the year 1795 there had place a diplomatic communication between the Austrian Empire and the Kingdom of Kartli and Kakheti.

This latter fact abolishes the view that had been established in historiography up today that Erekle the Second unconventionally turned to Russia after Agha Mohammad Khan brought Tbilisi to earth in 1795.

Citation: Mamuka Natsvaladze. (2020) Sensational Unknown Facts from Georgian Diplomacy of 90-ies of XVIII Century. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijits/30122020/7291

Copyright: © 2020 Mamuka Natsvaladze. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. Italian translation of the letter of Erekle II preserved in the State Archive of Austria (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-Hof-und Staatsarchiv, 1010 Wien, I, Minoritenplatz I) keeps a sensational secret [Tabaghua 1979:105-107]. We have deciphered and studied the letter sent to the Emperor of Austria by the King of Kartli-Kakheti, proving the issue that the King of Kartli-Kakheti contacted Europe after Krtsanisi Tragedy of 1795.

A scientific novelty. This is an unknown fact in historiography, that needs a fundamental review of the history of Georgia of the referred period.

A scientific novelty with a view of source study can be different themes and issues revealed based on the thorough research and analysis of a document, formerly considered to be one letter, in particular, Italian translation of a letter of Erekle II sent to the Emperor of Austria. The themes are significantly different with a chronological point of view. Study of the referred issues made us conclude that after the Krtsanisi Tragedy, Ambassade of Erekle arrived in Vienna and transferred a letter to the Emperor [Natsvaladze 2020a:79; Natsvaladze 2020b:7-8].

Before it, there were two Ambassades - in 1781 Pater Domenico took the messages of Erekle to Vienna, but they could not reach the place of destination, since he passed away in unknown circumstances in Constantinople. Due to the urgency of the case Erekle sends the second Ambassade a year later, in 1782 Patri Mauro Veronelli was commissioned to transfer the message of Erekle to the Emperor of Austria orally [Tamarashvili 1902:402]. This Ambassade also failed - Patri Mauro died in suspicious circumstances in Berdychiv, Poland, but, unlike the first Ambassade, Erekle's correspondence reached its destination [Shvelidze 2014:33-38]

Sources. The referred correspondence of the King of Kartli-Kakheti and related records of Vienna Imperial Court Chancellery are preserved in the materials of Austrian State Archives in different volumes, sorted by country (Russia, Sardinia, Venice, France, Persia), as well as in the archives of Vatican and Venice. Approximately forty letters on the topic of Georgia have been traced, but most of them are available in the form of Italian translation. The referred documents have been found and published by Iliia Tabaghua. The correspondence sent by Erekle was published by the scientist in Georgian and Italian languages [Tanaghua1979:77-185]

Research methods. We rely on the methodological principles of objectivity, historicism, determinism, alternativeness, reconstruction, developed in the theoretical studies by the following scientists: Charles-Victor Langlois, Charles Seignobos; Robin George Collingwood [Collingwood 1993]; Marc Léopold Benjamin Bloch [Bloch 1952]; Peter Lambert and Phillipp Schofield [Lambert, Schofield 2004]; Abrams Lynn [Abrams Lynn 2010]; Brundage Anthony [Brundage 2017]; Gregory Ian, Ell Paul [Gregory Ian, Ell Paul 2008]; Hughes-Warrington [Hughes-Warrington 2007]; Iggers George, Wang Qiang Edward [Iggers, Wang 2013]; Akira Iriye [Iriye 2012]; Kaldellis Anthony [Kaldellis Anthony 2014]; Koselleck Reinhart [Koselleck 2004; Koselleck 2002]; Lukacs John [Lukacs John 2000]; Munro Doug, Reid John [Munro Doug, Reid John 2017]; Quigley Carroll [Quigley Carroll 1979]; Raaflaub Kurt [Raaflaub Kurt 2010].

Research results. The study and analysis of Erekle's letters preserved in the European archives allows us to confirm sending the Ambassade to the Emperor of Austria after the devastation of Tbilisi in 1795 [Natsvaladze 2020a:79; Natsvaladze 2020b:7-8]. Based on the available documentary material, only fragmentary, though conceptual features of the unknown Ambassade can be outlined at this stage. However, finding and obtaining complete information is a matter of future.

The issue of Erekle's relations to Austria was considered by Mikheil Tamarashvili [Tamarashvili 1902], Iliia Tabaghua [Tabaghua 1979], Sargis Kakabadze [Kakabadze 1997], Iase Tsintsadze [Tsintsadze 1960:111-120]. The referred topic was also reviewed by Dimitri Shvelidze [Shvelidze 2014:33-38], Giorgi Kalandia [Kalandia 2017], Mikheil Samsonadze [Samsonadze 1988:230], Vakhtang Peradze [Peradze 2006:89-90]. Nino Doborjginidze [Doborjginidze 2013; Doborjginidze 2019] and Maia Damenia [Damenia 2017] worked in different archives of Rome.

It is noteworthy that until the present moment none of the researchers has referred to the problem raised by us. Accordingly, the Ambassade sent to Austria by Erekle in 1795 is an unknown fact in historiography and the most important novelty.

Correspondence sent by Erekle have different addressees – Emperor of Austria, Kings of Prussia, France and Venice. The letters were brought to Vienna after the death of Patri Mauro Veronelli (sent to Austria) in the city of Berdychiv, Poland.

The Austrian Imperial Court pays special attention to the translation of these letters. It is obvious that Vienna has a thorough understanding of the role of Georgia as a strategic partner in the fight against the Ottoman Empire established as a system model in a form of "Greek Project" by the joint agreement of the Austrian and Russian Emperors in the 80-ies [Ragsdale 1988:95-105]. Furthermore, it is also evident that the Imperial Court of Vienna seeks relations with Georgia for the full implementation of the Greek Project. Therefore, it considers the process of translating the letters sent by Erekle with great diligence and seriousness lasting more than a year.

It is quite an important detail that Wencel Kaunitz, a world-class diplomat whose name is associated with the diplomatic revolution of the Seven-Year-War, took care of translating the letters and presenting them to the Emperor. The rapprochement of Austria and France, being enemies for centuries, is a result of the diplomatic work of Kaunitz [Ivonin 2007:32-44; Monastyreva 2009:157-161].

It is noteworthy, that correspondence (approximately 40 letters) referring to Georgia and preserved in the archives of Vienna, Vatican and Venice [Tabaghua 1979:105-107], actually contain the same topics. In particular:

1. Beyond the problems posed in Erekle's letters there is a mysterious and urgent message of Erekle that Mauro Veronelli must report to Joseph II, the Emperor of Austria during his audience. No information is contained in the letters about the details that should be personally notified to the Emperor of Austria by Mauro Veronelli.

2. Friendly relations with Austria is a traditional desire of the Kings of Georgia, ancestors of Erekle;

3. Erekle requests financial support from Austria for hiring and training 2 regiments in the European manner;

4. Kings of Georgia traditionally have favorable relations with Russia which always helps them. Consequently, Austrian-Georgian relations at the request of Erekle cannot bring dissonance in Russian-Georgian and Russian-Austrian relations.

It is important, that the letter of our interest published by Ilia Tabaghua with a number 22 (hereinafter referred as the Letter No.22), repeats only the first two paragraphs of topics of correspondence sent to Europe by Erekle II. It contains no information regarding the relationship with Russia or funding two regiments.

Furthermore, it contains certain facts and motives not mentioned in other letters. That is why the Letter No.22 rises many questions.

This letter actually differs from other correspondence of Erekle to the extent of its multifaceted content and emotional mood, composed in academic style and in full compliance with diplomatic etiquette, however prevailing of emotions is observed in the Letter No.22.

The most important detail is that unlike previous letters, this letter does not have a personified addressee, it has only a general reference - the Emperor of Austria. It is not specified which Emperor of Austria this message belongs to. It is also noteworthy that the letter of our interest has no date either. The Italian translation of Erekle's letter is preserved in the Archive of Vienna. However, Georgian original has not been found yet.

A variety of content layers is observed in this letter actually failing to coincide the date of writing the latter. The referred circumstance indicates that this Letter No.22 is not a single letter but a compilation of letters sent by Erekle in different times, prepared by the imperial chancellery specifically for the Emperor of Austria to thoroughly understand the problems related to Georgia.

At first glance, defining the date of writing the letter seems simple taking into consideration the well-known fact stated in the letter itself.

Erekle writes: „I sent Patri Domenico, living in Tbilisi, to Your Imperial Royal Majesty last year. He was accompanied by many servants and translators” [Tabaghua 1979:106-107].

It is a confirmed fact that Erekle sent Patri Domenico to the Imperial Court of Vienna in 1781. Consequently, this letter should have been written in 1782 and taken to Vienna by Patri Mauro Veronelli. However, a number of content layers suggest that this is not a single letter, but a compilation of several letters composed at different times, since the facts indicated in it reflect the events happening after 1782.

The letter gives expression that its creation was preconditioned by an important event and the referred event took place after Erekle's first letter had already been written.

Here, the first doubt arises – Why Erekle II needed to send two letters to the same addressee at the same time and within one Ambassade that would notify the Emperor of Austria the same event in different ways. If there was a need of any clarification, why it was not done within the mode of a single correspondence. Moreover, it could be easily done as in 1782 publications were sent from Tbilisi to Europe in Georgian and not their Italian translations.

Following issues rise the doubts in particular:

- a) It is quite simple to date the correspondence sent to the Emperor of Austria; However, it is unclear how the letter contains a fact relating to an event taking place 13 years after it was written.

The following fragment (quotation) of the existing text - “These days East Royal Residence was completely destroyed” - clearly indicates that it refers to the tragedy of 1795. It is obvious that Erekle could not have written anything about it when composing this letter in 1782.

b) The fact that the letter starts with reprimand and reproach towards the Emperor of Austria also raises a question. It is undisputed that no relationship, neither human nor diplomatic, starts with a reprimand or reproach.

c) Erekle referring the Emperor of Austria as “Sultan”. We can firmly state that Erekle would not have called the Emperor of Austria a “Sultan”.

Besides these peculiar points, the letter contains two extremely important fragments not mentioned in the rest of the letters sent to Europe by Erekle.

1. Preparation of alliance agreement “reinforced by oath” with the Austrian Empire. This is a totally new segment in the Georgian History of 80-90-ies of XVIII century. It should be clarified when Erekle might have offered the Emperor of Austria a relationship “reinforced by oath” – in 1782 or in 1795.

2. The letter contains extremely important information about the first Ambassade sent by Erekle in 1781. It should be specifically noted that only this letter of Erekle contains information that Domenico, who was sent to Europe in 1781 did not go there alone and he was accompanied by a numerous retinue (quotation): “I sent Patri Domenico, living in Tbilisi, to Your Imperial Royal Majesty last year. He was accompanied by many servants and translators ...” [Tabaghua 1979:106-107].

Hereinafter, we will review each inappropriate issues separately.

The following fragment (quotation) - “These days East Royal Residence was completely devastated and all great and powerful wild enemies came against us. We lack necessary military weapon. Hand-to-hand fighting will be less helpful for us” - clearly indicates that the correspondence of Erekle II sent to the Emperor of Austria and published by Iliia Tabaghua as the Letter No.22 is not a single letter [Tabaghua 1979:107].

We would like to underline and explain that “complete destruction of East Royal Residence” is the event of a great significance and it would have been reflected in all letters of King Erekle due to its multifaceted importance. This kind of repetition is characteristic of the correspondence of Erekle - the same problem of similar content is repeated in different letters in various modes.

Otherwise, it is surprising that among Erekle’s letters, the referred fact is mentioned only in the Letter No.22. It is of paramount importance to find out the exact city mentioned by Erekle as completely devastated.

The question is whether Erekle meant the fall of Constantinople on May 29, 1453. The massive devastation of the East Royal Residence is contextually much closer to that event. However, taking into consideration that Erekle points to the referred event as “taking place these days” the version related to Constantinople shall be completely ruled out.

For Georgians, the tragedy similar to the scales of Constantinople and mentioned in this letter, shall be dated by the 80-ies of XVIII century.

The fact of ruining the city that can be considered as East Royal Residence is not confirmed in the 80-ies of XVIII century. For this period, only the fact of large-scale devastation of Yerevan is mentioned in the sources initiated by Erekle himself.

Omar Kherkheulidze, chronicler of Erekle II gives following description of the event (quotation): “And in the year 1780 chronology 467 (Byzantine 532-year cycle), Khan of Yerevan Aslan Ali-Khan refused to give tribute... and King Erekle immediately ordered to gather Kartli-Kakheti army as well as the army of several thousands of Lezgians and went in August of the same year and stopped in the village of Shirabat, that is far from Yerevan about two house shell and the army started ruining Yerevan and no building was left apart from Yerevan and Etchmiadzin“ [Kherkheulidze 1989:69-70].

Naturally a question arises - to what extent a completely devastated Yerevan can be considered as “East Royal Residence”. This version shall be completely ruled out. On the one hand, Yerevan was not considered as “East Royal Residence” and on the other hand such large-scale punishment of this city was initiated by Erekle himself. Therefore the King of Kartli-Kakheti would neither have reproached anyone for ruining that city and nor have mentioned the referred fact in the letter sent to the Emperor of Austria. Moreover, Erekle would not have paid special attention to it.

We might also assume the version that Erekle is striving to draw a sharp tragic picture for Europe in order to give more argumentation and motivation for the realization of the idea of alliance. It should be noted that the tactics of this kind was sometimes used by the Kings of Georgia, especially Teimuraz I. However, this version and the manipulation of this type shall be also ruled out from Erekle’s side, since his thinking style and attitudes towards a foreign country were based on highly deliberate relationships and real arguments.

Besides, geostrategic importance of Georgia and interest towards the latter is so great that not understating it by the European states and not using the benevolence of Erekle and Georgian Royal Kingdoms clearly means refusing a really successful project.

There is one more factor – during Erekle's time there was a large flow of Catholic missionaries in Georgia, that was an information agency transmitting real information to Europe. With such a properly maintained information infrastructure, it is obvious that Erekle would not have ventured on such an adventure, for the simple reason that he did not need it at all.

In this respect, we think to completely rule out the possibility that Erekle might mean the events of Yerevan while referring to the complete devastation of the "East Royal Residence" or that he might dramatize non-existent event.

This conclusion turns everything upside down. It is obvious that in the letter of 1782 Erekle could not have written anything about the events taking place 13 years later. Therefore, we should come to a conclusion that the referred fragment existing in the Italian text could not be Erekle's letter written in 1782. That is a fragment of a later letter and should possibly mean the devastation of Tbilisi by Agha Mahmad-Khan in 1795.

It is also clear that "Devastation of the East Royal Residence" and the events of 1795, were quite painful for Erekle. Therefore, we must look for the origins of this letter, characterized with exaggerated emotional context, in Erekle's mood depressed psychologically.

In order to find the explanation of this letter the only solution is to admit that this fragment was not written in 1782. It was written 13 years later when the East Royal Residence, Tbilisi, was devastated really and completely. On the whole this different layer proves that we refer not to a single letter, but to a compilation of at least three several letters written at different times, created by the Chancellery of the Austrian Imperial Court for the Emperor.

The existence of this compilation letter containing a fragment of 1795, is unequivocal proof that Erekle should have sent the third Ambassade to the Austrian Imperial Court.

Naturally, the question arises – what was the aim of a compilation document? We should explain that Austria was ruled in 1795 by a completely different emperor - Franz II, nephew of Joseph II, who was less familiar with the previous history of the issue. In order to make the new emperor of Austria understand the events well, according to the existing bureaucratic practice, the imperial chancellery prepared a kind of compilation material, containing information on previous Austrian-Georgian relationships and description of the events of 1795 as well.

Accordingly, Letter No.22 obtained and published by Iliia Tabaghua is in fact a compilation of different letters. Our opinion is supported by the fact that the letter bears neither specific identity of the Austrian Emperor nor the date.

The existence of the letter as a compilation document composed of various correspondences is confirmed by another interesting point – Erekle calls the Emperor of Austria a "Sultan" in one section of a letter. This inaccuracy obviously comes from copying and we rule out the possibility of making such inaccuracy due to the importance of Ambassade and Erekle's special attitude towards the event.

Erekle addresses the Emperor of Austria: „My Merciful and Perspicacious Sultan“. Similar text is contained in the Italian original - „Mio Clementissimo, osservandissimo Soldano“ [Tabaghua 1979:139]. We categorically rule out that one Christian ruler can call another Christian ruler a Sultan. This error might have been made by the compiler, though it cannot reduce the purpose of the compilation of letter. However, it also preserved the issues of the unknown letter addressed to an alien Muslim Ruler currently unfamiliar to us.

One more trace is also observed in the beginning of the letter, that contains a rather strange contextual and emotional layer (quotation): «In our agreement it is important for your servant to show sincerity, for no service from the side of your servant to the Imperial Service of Your Majesty will achieve its result, nor will it show distant defensive loyalty under the pretext of opposite arguments... May it never happen that our friendly mood and aspiration turn into a serious misunderstanding upon passing the time that will hamper our missioner performing the duties of a 'Messenger'» [Tabaghua 1979:105-106].

The obvious tone of reprimand towards the Emperor in the beginning of Erekle's letter is rather strange. Erekle clearly underlines the factor of loyalty. Obviously, something is happening from the part of the Austrian Royal Court, or the missionaries, or any other fact stipulating to raise this issue.

The psychological sub-text of this point can be used as confirmation that the referred letter could not have been the first one sent by Erekle to the Emperor of Austria. The reason is quite simple, it is impossible to initiate relationship between to countries or rulers with reprimand and reproach.

Such situations are ruled out even in simple human relationships. Moreover, no one starts relations with reprimands and reproaches on a diplomatic fields.

Erekle II is an exceptionally reserved politician. Therefore, within the frameworks of his deliberate and highly unemotional diplomatic relations, coming out from the interests of his nation, the clear reprimand not even an emotional tone observed in the letter sent to the Emperor of Austria is rather noticeable and quite strange.

This strange sub-text should obviously have some preconditions. It is interesting, what happened or became known to Erekle that caused the indignation of the latter and could not hide his emotions in the letter?

If we accept the fact that the letter was written in 1782, and it is a single, whole letter and not compilation, the question will remain unanswered, since Mauro Veronelli had not started travelling towards Vienna and there would have been no news moreover regarding the relationship of Austria and King of Kartli-Kakheti referring to the loyalty to certain principles. This relationship is not an established fact and naturally, it is impossible to measure it with any component at that stage.

Actually, it is incredible for every person to start relations in terms of such a reprimanding tone. This fact confirms once again that the referred fragment is not from the letter of 1782 and it is a part of the one reflecting the events of 1795 that should have been inserted by the compiler into the document prepared for the Emperor from the letter of the third Ambassade.

Complex study of Erekle's letters, international political situation and relationship with Russia made us conclude that during the period 1782-1795 Erekle sent one more Ambassade to the Imperial Court of Austria, where a "Persian Project" of Erekle should have been reviewed together with the "Greek Project". Herein, we cannot rule out that this emotional letter results from Erekle's negative mood towards Russia due to multiple Anti-Georgian performances. We mean certain facts: Attempt to liquidate Erekle II through Totleben and then oust of Erekle from the throne of Kartli-Kakheti by Captain Lvov [De Gray de Foie 1985:35-59] the insulting attitude of the Russian Imperial Court towards the ostensible ally, the official ambassador of Kartli-Kakheti [Buleishvili 1987:60-63], followed by the cascade of similar political adventures – assassinations of Prince Levan [Tukhashvili 1983; Jambakut-Orbeliani 1914:14-18; Berdzenishvili 1973:255-262] and then of the Ambassadors sent to the Emperor of Austria [Tabaghua 1979:79-126; Kalandia 2017:11-14; Peradze 2006:84-89] rise of various adventurers at the Royal Court of Kartli-Kakheti, [Shvelidze 2012:108-112; Gelashvili 2002:130-138; Guruli 2015:33-35] poisoning of the future king-Giorgi, [Natsvaladze 01.05.2017:15] concluding the Treaty of Georgievsk [Guruli 2013a:23-33; Paitchadze 1983:62-65; Macharadze 2013:109-120; Papashvili 2003:307-310] than violation of the referred treaty [Guruli 2013 b:18-20; Lobzhanidze 1989:235-237]... The crown of this cascade of intrigues is the devastation of Tbilisi in 1795 by Agha Mahmad-Khan [Metreveli 2018:90-92; Potto 1891:1-2; Muskhelishvili 2012:379-382; Tsintsadze 1969:170-175], accordingly, Erekle has no desire to develop relations with Austria in a similar manner.

These are the sentiments of a heartbroken person who has been disappointed and actually faced the shortage of loyalty. This letter is a good example of the moral and psychological tensions that Erekle has to endure the traditional Russian anti-Georgian policy, the one he analyzes and knows in details.

It is not surprising, those psychological pessimistic sentiments were intensified after Russia failed to meet its obligations undertaken by the Treaty of Georgievsk. However, another question arises here - what does the Austrian emperor have to do if Russia does not fulfill its obligations? To what extent does this give grounds for Erekle to reprimand the Imperial Court of Vienna instead of Russia?

We think, there might have been some relations between Vienna and Tbilisi on the background of systematic ignorance of Georgian interests from the side of Russia. It is also obvious that within the common interests of the three states, Vienna could make some influence on St. Petersburg in favor of Georgia. With this reprimand, Erekle calls for Austrian Royal Court to take more active action, especially since it is obvious that the three states have concurrent goals and aspirations towards the Ottoman Empire, at least based on the official version [Arneth 1869:211-220; Griffiths 2013:357-365].

Conducted review of the fragment of the document we are interested in and presented arguments are further proof that the letter sent to the Emperor of Austria is a compilation, it reflects the psychological moods and sentiments of the events taking place in 1795 and could not have been written 1782 accordingly.

Letter No.22 contains one more issue proving its compilatory format. Erekle clearly understands that relations with the Austrian Empire should not be one-time, but "reinforced by oath."

It is obvious that Erekle prefers an alliance agreement “reinforced by oath” that can be the basis for further relations and therefore certain proposals of the alliance agreement shall be notified orally to the Emperor of Austria by Mauro Veronelli, ambassador of Erekle. The King of Kartli-Kakheti writes: “We have two motives in this section: the first is the request of Christianity; the second, if you deem it appropriate, it is necessary to make an oath to encourage our polite appearance in your highest residence for ever” [Tabaghua 1979:105-106].

However, there is another detail – as the Letter No.22 is a compilation of letters written by Erekle in different times, the possibility that Erekle might have offered Austria to establish relations “reinforced by an oath” cannot be ruled out. The real grounds for such decision existed in 1781-82 and later in 1795 as well. We think, the third Ambassade of Erekle to Vienna Imperial Court was prepared for that purpose.

It is a fact that issue of allied relations with Georgia remains actual for Austria trying to activate the available trump card of the "Holy Roman Empire". This bilateral interest is still obvious in spite of the Treaty of Georgievsk concluded between Erekle and Russia. This can be the explanation of the fact that Imperial Cour of Vienna holds a German translation of the Treaty of Georgievsk [Tabaghua 1979:158-171]. Accordingly, during the subsequent period, the vector of political interests of Austria and Georgia should have been crossed clearly due to their identical directions, especially after the tragedy of 1795.

Herein, not a minor detail at all – in the letter Erekle underlines that his ancestors, Georgian kings, also aspired to relations with Austria, therefore his desire to have relations with the Imperial Court of Vienna is the fulfillment of their desires.

“In the past, our forefathers were eager and desirous to reach the glorious court of my enlightened and merciful Patron with a cherished request and make their wish come true, but they could find neither time nor occasion to do it because of a powerful Muslim Sect. And now, with help and support, we have found our own strength and will to express the desire and request of our forefathers...” [Tabaghua 1979:106].

Conclusions. Thus, based on the documentary primary sources and above mentioned analysis, the Italian translation of the letter sent to the Emperor of Austria by Erekle unambiguously proves following statements:

1. Erekle II sends Ambassade to the Emperor of Austria after the invasion of Agha Mahmad-Khan in 1795.
2. Unlike secret goals of the previous Ambassade, goals of this Ambassade is absolutely open and unambiguous - to take an oath and long-term, business relationships with Austrian and Holy Roman Empire.
3. The opinion that Erekle II was obsessed with the idea that the only way to save Georgia was through Russia is absolutely ruled out by the fact of Ambassade 1795.
4. Erekle strives to make his kingdom part of European politics independently, after Russia violates the terms of the treaty and fails to fulfill the undertaken obligations.
5. In 70-80-ies of the XVIII century Erekle tries to strengthen relations with Austria within the framework of the current "Greek Project", since its political interests are rather closer with the Georgian ones.
6. The actuality of Christian globalization model as a prevention of security from the Muslim environment is highlighted in the letter. According to Erekle’s version it could be fulfilled through joint implementation of Greek and Persian projects. Concluding the sworn agreement with the Emperor of Austria might have served that purpose.
7. The Imperial Court of Austria is especially interested in this relationship. Accordingly, Erekle's proposals are reviewed through the compilation material prepared by the Chancellery of the Imperial Court.
8. Emperor of Austria, being the Holy Roman Emperor as well, strives to utilize the reserves of actually unfunctional political segment “The Holy Roman Empire”, therefore Erekle’s proposal is important for him as well.
9. Another novelty in historiography is also observed – Besides the unknown Ambassade of 1795, after 1782 Erekle should have sent one more Ambassade to Austria before the invasion of Agha Mahmad-Khan.

REFERENCES

1. Arneth 1869 - Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel, hrsg. von Alfred, Ritter von Arneth, Wien, 1869 s 446
2. Abrams Lynn 2010 – Abrams Lynn. Oral History Theory, London: Routledge, 2010. 224 p.
3. Berdzenishvili 1973 - Berdzenishvili, N. Death of Levan Batonishvili. Issues of Georgian history 6. Nikoloz Berdzenishvili. Tbilisi 1973. pp 452-474
4. Buleishvili 1987 – Buleishvili, M. Kartli-Kakheti Embassy to Russia in 1772-1774 headed by Catholicos Anton and Leon Batonishvili (Royal Prince). Issues of the History of Religion and Atheism in Georgia. USSR Science Academy of Georgia; Simon Janashia Museum of Georgia Tbilisi, 1987. p. 50-74
5. Brundage 2017 – Brundage Anthony. Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing, 6th Edition. Wiley-Blackwell, 2017. 168 p.
6. Bloch 1952 - Bloch M., Apologie pour l'histoire ou métier d'historien. Librairie Armand Colin, Paris, 2e édition, 1952, 112 pages.
7. Collingwood 1993 – Collingwood R. G., The Idea of History. Rev. ed., edited and with a new introduction by J. van der Dussen, Clarendon Press, Oxford, 1993. 510 p.
8. Damenian 2017 - Damenian m. Description of the first volume Archives of Propaganda Fide. Cadmus 9, 2017 195-211
9. De Grailly De Fois 1985 - De Grailly De Fois - About Georgia, translated from French, foreword, notes and tables and bibliography by Jumber Odisheli, “Metsniereba” (“Science”), Tbilisi, 1985, p. 109
10. Dobarjginidze 2013 - N. Dobarjginidze, For Reconstruction of the Historical Memory, compilation of works: “Zurab Kiknadze-80“, Tbilisi, 2013 pp 234-257
11. Dobarjginidze 2019 - Dobarjginidze N. European Projection of Erekle II and His Kingdom. Cultural traces of Georgians in Germany, Tbilisi, Ilia State University, 2019. p. 166-218
12. Gelashvili 2002 - Traveling Through Georgia. Jacob Reineggs; Translation from German, introduction and bibliography by Gia Gelashvili. „Artanuji“ publishing, Tbilisi, 2002; p. 333
13. Gregory Ian, Ell Paul 2008 – Gregory Ian N., Ell Paul S. Historical GIS: Technologies, Methodologies, and Scholarship, Cambridge University Press, 2008. 240 p.
14. Guruli 2015 - Guruli V. Shady Enterprise of General Gottlob Tottleben in Georgia, My World, Foundation of Study of Strategies and International Relations of Georgia. Tbilisi, 2015, October. pp. 32-39.
15. Guruli 2013 A - Guruli V. Treaty of Georgievsk (1783) Tbilisi: “Universal”, 2013. p. 56 Guruli 2013 B - Guruli, V. Treaty of Georgievsk: Under the “Protection” by the Empire: from the Very Beginning the Russian Empire Was Determined Not to Fulfill the Terms of the Agreement, „Istoriani“: a historical-educational journal. Tbilisi, 2013. July, N7(31), pp. 17-22
16. Griffiths 2013 - Griffiths David M. Did Ekaterina the Great Have the «Greek Project» Ekaterina the Great and Her World: articles of various years. David Griffiths; M.: “Novoe Literaturnoe Obozrenie” 2013. pp 349-368
17. Hughes-Warrington 2007 – Hughes-Warrington M. Fifty Key Thinkers on History, London: Routledge, 2007, 480 p.
18. Ivonin 2007 - Ivonin Y. Wenzel Anton Kaunitz. History questions. 2007. No. 4. S. 27-50.
19. Iggers, Wang 2013 – Iggers George G., Wang Q. Edward (authors), Mukherjee Supriya (contributor). A Global History of Modern Historiography, Routledge, 2013. 448 p.
20. Iriye 2012 – Iriye A. Global and Transnational History: The Past, Present, and Future, New York: Palgrave Pivot. 2012. 96 p.
21. Jambakur-Orbeliani 2014 - Jambakur-Orbeliani, A. Lezgins Coming out of Dagestan and Other Stories, Al. Jambakur-Orbeliani, patronymic Vakhtang, published by Sargis Kakabadze according to the autograph protected in the Society Spreading Literacy. Tbilisi, 1914, p. 23
22. Kakabadze 1997 - Kakabadze S. History of Georgian People, 1783-1921. Tbilisi, Neker 1997. p. 276
23. Kalandia 2017 - King Erekle in the English and Irish Press, the information was collected, introduction and comments were provided by Giorgi Kalandia 2017 332 p
24. Kherkheulidze O. Reign of Erekle II. The text was prepared for publication with the research, dictionary and bibliography by Lela Mikiashvili. Tbilisi, Metsniereba, 1989. p.128
25. Kaldellis Anthony 2014 – Kaldellis Anthony. A New Herodotos. Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman Empire, the Fall of Byzantium, and the Emergence of the West, Dumbarton Oaks, 2014. 324 p.
26. Koselleck 2004 – Koselleck Reinhart. Futures Past: On the Semantics of Historical Time, Columbia University Press, 2004. 336 p.
27. Koselleck 2002 – Koselleck R. The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts, Palo Alto: Stanford University Press, 2002, 384 p.
28. Lukacs John 2000 – Lukacs John. Student’s Guide to the Study of History, ISI Books, 2000. 53 p.
29. Lobzhanidze 1989 - Lobzhanidze, G. A Study from the History of Legal Relations between Russia and Georgia: [The Legal Status of the Treaty of Georgievsk and Making Georgia a Non-sovereign State, Unilateral Violation of the Agreement by Russia] “Gantiadi”. Kutaisi, 1989. N6, pp.232-237
30. Langlois, Seignobos 1992 - Charles-Victor Langlois, Charles Seignobos, Introduction aux études historiques. Editions Kimé, Paris, 1992, 284 p

31. Lambert, Schofield 2004 - Lambert P. and Schofield P. Making History: An introduction to the history and practices of a discipline. Routledge, 2004 - 310 pages
32. Macharadze 2013 - Macharadze, V. Three Treasures of the Treaty of Georgievsk: Scientific-Public Journal. Tbilisi, 2013. March, N1(7), pp. 100-137
33. Munro Doug, Reid John 2017 – Munro Doug, Reid John G. (eds.). Clio’s Lives: Biographies and Autobiographies of Historians, Acton: ANU Press, 2017. 330 p.
34. Metreveli 2018 - Metreveli, R. Agha Mohammad Khan’s Ultimatum to King Erekle the II, Matsne = “Izvestia” = Proceedings / Georgian National Academy of Science. Tbilisi, 2018. N 2. The series of history, archeology, ethnology and the history of arts, pp. 88-97
35. Muskhelishvili 2012 - Muskhelishvili, D. Agha Mohammad Khan Attacking Georgia: The History of Georgia: From the Ancient Times to 2009 / D. Muskhelishvili, M. Samsonadze, A. Daushvili; editor: D. Muskhelishvili. Tbilisi, 2012. pp. 375-385
36. Monastireva 2009 - Monastireva L.Y. Kaunitz's reforms in the diplomatic service in Austria in the second half of the 18th century. Bulletin of the Smolensk State University. 2009. No. 4 (8). p 153-162.
37. Natsvaladze 2020a - Natsvaladze M. Unknown Details of the 1795 Ambassadorial Mission of Georgia to Europe 15th International Silk Road Virtual Conference. Book of Abstracts, October 09-10, 2020, Tbilisi, Georgia. 103 p
38. Natsvaladze 2020b - Natsvaladze M. Unknown sensational episodes of Irakli II's foreign policy. "Resonance" 08/31/2020, pp. 7-8
39. Natsvaladze 01.05.2017 - Natsvaladze M. Was Giorgi the Twelfth Poisoned as per the Order of the Emperor’s Royal Court of Russia, “Rezonansi”, May 1, 2017. p 15
40. Paichadze 1983 - Treaty of Georgievsk: 1783 Agreement on Eastern Georgia Entering Under Protection of Russia. the text was prepared for publication, the introduction and comments were provided by Giorgi Paichadze; Tbilisi: “Metsniereba”, 1983, p. 150.
41. Papashvili 2003 - Papashvili, M. Treaty of Georgievsk, This is Georgia, author and editor Akaki Bregadze. Tbilisi, 2003. pp. 305-313
42. Peradze 2006 - Peradze V. From the History of Relations of Erekle the II with Austria, Historical Verticals. Tbilisi, 2006. N1(10), pp. 82-91
43. Potto 1891 - Potto, V. A. Georgia and Its Historical Past: (Russians Entering Tbilisi in 1783 – Agha Mohammad Khan). Translation by P. Karbelashvili [P. Tskhiviloeli]. Iveria, 1891.-26 June, N133, pp.1-2
44. Quigley Carroll 1979 – Quigley Carroll. The evolution of civilizations. An introduction to historical analysis, Publisher: Liberty Fund Inc.; 2nd edition (August 1, 1979). 428 pages
45. Raaflaub Kurt 2010 – Raaflaub Kurt A. (ed.) Thinking, Recording, and Writing History in the Ancient World, Wiley-Blackwell, 2010. 440 p.
46. Ragsdale 1988 - Ragsdale H. Evaluating the traditions of Russian aggression: Catherine II and the Greek Project, Slavonic and East European Review. L., 1988. Vol. 66. N 1; pp. 91-117
47. Samsonadze 1988 - Samsonadze M. The problem of the unification of Georgia and foreign orientation in the XVIII century. Tbilisi, Soviet Georgia, 1988, p.318.
48. Shvelidze 2014 – Patronage and conquest of Georgia by Russia, Tbilisi, Meridiani, 2014. p. 154
49. Shvelidze 2012 - Shvelidze D. General Totleben in Georgia. Pro Georgia. Journal of Kartvelological studies. Center for east european studies- oriental institute-university of Warsaw. Warsaw T. 22, 2012. s. 107-117.
50. Tamarashvili 1902 – Tamarashvili M., History of Catholicism among Georgians with the introduction and explanations of real documents from the XIII century to the XX century. Tbilisi, published by the author, 1902, p. 844.
51. Tabaghua 1979 - Tabaghua I., Georgia at the International Arena in the Second Half of the XVIII Century, Tbilisi 1979 183 p
52. Tsintsadze 1960 - Tsintsadze I., Protective Treaty of 1783: Materials for the history of Russian-Georgian relations, Tbilisi: Sabchota Sakartvelo, 1960 p. 304
53. Tsintsadze 1969 - Tsintsadze, I. Agha Mohammad Khan Attacking Georgia (1795). Tbilisi: “Sabchota Sakartvelo” publishing, 1969. P. 277.

CONSTITUTIONALIZING ROLE OF TERMS OF SERVICE OF SOCIAL MEDIA PLATFORMS AND PROPOSED SOCIAL MEDIA USER BILLS OF RIGHTS

Nino Shengelia, PhD Candidate (Faculty of Law) at Tbilisi State University, Georgia,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-6047>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7292

ARTICLE INFO

Received 24 October 2020

Accepted 11 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

Digital Constitutionalism,
Platform Liability,
Social Media,
Bill of Rights,
Digital Rights,
Internet Bill of Rights,
Terms of Use.

ABSTRACT

Multiple challenges and risks to democratic values and fundamental human rights emerge from the constitutionalization processes of social media platforms. This article submits that more consideration has to be put on how private governance of social media platforms should be transparent, consensual, relatively stable in its application and how it should be enforced fairly. The values presented by the rule of law as well as traditional democratic principles of a sovereign state should inform the debate around contested relationship between the users and social media platforms. Digital constitutionalism is a concept that explains waves of constitutional counteractions as a result of a fast pace development of digital technologies. Digital constitutionalism is regarded as the idea that considers the constitutionalism of the digital society. This article focuses on examining constitutional tone of existing terms of service of a world leading social media platform Facebook and reviews potential value that digital Bills of Rights, initiated by various non-governmental organizations and individuals, may hold in shaping human rights' compliant governance framework for social media platforms in the years to come. From the terms of service and bills of rights, it is based to show that Facebook is ready to show a peculiar configuration. At present, social media bills of rights and terms of service play the constitutionalizing roles. Nevertheless, it is not the aim of the current author to exhaust the topic, but rather to provide potential answers to the matters examined.

Citation: Nino Shengelia. (2020) Constitutionalizing Role of Terms of Service of Social Media Platforms and Proposed Social Media User Bills of Rights. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7292

Copyright: © 2020 Nino Shengelia. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Introduction. Communication helps convey meanings associated with cultures, creating content for human interactions to take place. The digital world has enabled the creation of new media in the information society framework that has helped bring about fundamental rights to the field of communication. The process of communication determines, to a more significant extent, how socialization plays out (Kauppi, 2018). Humans are accompanied by communication from the start of their existence until their end, and communication determines every human's community, social interactions, knowledge and culture (Batorski & Grzywińska, 2017). Moreover, it has undergone various forms of evolution since its inception. Communication has shifted from oral interactions between two or more individuals to written interactions between hundreds of individuals. Notably, Celeste (2019) notes that the emergence of the industrial revolution equally led to the emergence of new social media methods that has likewise led to a change in today's constitutional system in what has come to be termed as the digital revolution. The author adds that the evolution of digital technologies has changed human lives to the extent that humans have come to live partly in the digital world. Written works paved a way through which communication evolved into printing. During the

nineteenth century, communication shifted towards more visual means, which further facilitated the development of the photography industry to emerge. The subsequent century allowed industries such as television, radio and film to develop. This shifted us to the current new era where communication has switched to digital forms, and the Internet is an example of this development.

According to the above description, the evolution of communication is one of human history's most significant transformations. Due to these technical advancements, the inherent capability of humans has increased. In modern times, humans immerse themselves in newer situations, which bring about unaddressed questions. During this process, especially in a democratic society, human rights enforce a set of requirements that have to be satisfied (Drymiotou, 2015). It should be noted that while the current author utilizes the term "fundamental rights" instead of "human rights" (the former being a term familiar to constitutionalism, while the latter is common to international regulation), both terms and concepts are referred to as synonyms. The current paper aims at approaching some of the most relevant components which elaborate on the fundamental rights and newer communication form convergence. Moreover, it is not the aim of the current author to exhaust the topic, but rather to provide potential answers.

Methodology. Research methodology for this article includes review and analysis of the existing literature that contributed to the development of global constitutionalism as one of the layers of Multilevel Constitutionalism (Pernice, 2018). Literature review undertaken includes review of legislation, social media terms of use, digital bills of rights and other international instruments, scientific journal articles and books. The main part of the literature review included peer-reviewed journal articles reporting the results of a qualitative or mixed methods research study in the fields where digital constitutionalism plays a central role.

During the pre-research phase, key words and databases were selected in order to find most relevant literature. This area of law is interdisciplinary in nature as it embodies work from constitutionalists, legal theorists, philosophers, economists, digital professionals and journalists.

Law is a social science, so it is not empirical in nature. Instead the research has been of qualitative nature. Furthermore, principles and concepts of public international law and private international law have been analyzed as well as vertical and horizontal application of human rights and terms of service of social media platforms.

The Stage of the Digital World.

Currently, the world has changed; it has become a digital world, an information society. This transformation is spearheaded by the network that connects every device around the world; the Internet. From the perspective of communication, this all connecting network is merely another stage in its evolution (a process introduced in the earlier paragraphs). Cyberspace allows humans to move away from working with physical elements to virtual space's intangible paradigms. It allows information to be processed and delivered at lesser costs and with fewer challenges, and it further decreases the volume of storage required. Regardless, the Internet has allowed for communication to step into new paradigms (Castells, 2001).

Digital technologies and Janus, the Roman myth, are very similar. On the other hand, it demonstrates a considerable amount of ambiguity, and contradictions currently promise a global village's positive and hopeful future. This makes it much more challenging to analyze the digital age in a meaningful way. In this relation, in its positive components, humans currently have various ways to construct and create newer means of communication, the direction of civil training and education, leisure activities, or potentially renewing democracy.

Their further evolution is likely to bring about considerable societal changes, bringing about what many consider to be the Fourth Industrial Revolution (Schwab, 2017). The society of information has propagated interdependent procedures (also known as globalization) (Beck, 2015). This has shaped the situation where modern communication is created. Despite a considerable number of economic problems that globalization faces, it is vital to consider that communication phenomena entails relevant ideological and cultural implications. This has several semantic and structural consequences, and the process of globalizing has transcended the economic discipline and moved toward theoretical frameworks where academics seek an explanation (Steger, 2017).

The Public Sphere and Social Media.

The public sphere functions as an intermediary arrangement between the functional and lifeworld systems, private sectors, and political systems (Abbasi, 2017). Here, political and social events are commented on, observed, and selected according to their relevance in terms of society (Hunsaker and Hargittai, 2018). The most frequently associated idea with Jürgen Habermas' works (1991) is that of a

highly-functional public sphere being condition of potential for a democratic polity. Habermas' connection between professional journalism, mass-media, free press, and the nexus between liberal constitutionalism and democratic accountability, is also a prominent theme in between facts and norms.

However, the early works of Habermas dwelled less into teleology. One of his well-known works, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, provided an elaboration of how developments in media technology and media business had changed civic society. Moreover, the way it had changed the coffee house's liberal culture of the age of enlightenment to a mediatized public sphere characterized by mass-media such as broadcasting and newspaper (Hunsaker and Hargittai, 2018). From his works, one can comprehend that the public sphere's structure is malleable and not fixed. It is created by media that people within the public sphere, utilize for communication and that any public sphere transformation has considerable ramifications on the political world.

The new types of media can be used for newer political campaigns. Still, any new media type alters public debate structures and allows for newer forms of politics to come about. Habermas (1991), in his book, demonstrates the changes induced by the mass-media upsurge as being highly ambivalent: broadcasting, newspapers, and the radio allowed contemporary mass democracies alongside fascism. A considerable number of current academics have utilized Habermas' theoretical frameworks for the digital age context have debated that social media's growth will encourage the public sphere to structurally transform or contribute to the public sphere's fragmentation (Dahlberg, 2007).

Several studies have assessed social media politics and have made attempts at demonstrating how, social media, because of the financial interests and technological architecture behind it, rewards particular forms of speech and silences others, dividing and creating audiences; hence, gradually changing how contemporary people communicate not only on public issues but private issues as well. However, social media's particular effects on politics are challenging to pinpoint due to the controversy among scientists in the social discipline regarding the influence of filter bubbles and the phenomena itself (Qin, 2015), (Tsesis, 2017).

In addition to the above, ten years ago, the co-founder of Facebook, Mark Zuckerberg, had compared his website to a well-populated nation (Grimmelmann, 2008). Currently, this type of association is not valid: the website, according to Statista 3 (2020), had over 2.5 billion active users per month by the second quarter of 2019, which is well above that of the world's most populated nation's 1.43 billion (Worldometer, 2020). Nonetheless, these statistics further reinforce Facebook as a massive country: an entity with its population; users, territory, platform, and legislation; Terms of Service and Community Standards. Stemming from Zuckerberg's view discussed above, one realizes a rhetoric tone in the manner used to refer to the company's service terms. From a legal perspective, these terms act as a contractual agreement between private entities. However, one can view it as Zuckerberg presenting the terms as a fundamental law that universally protects the rights of its users.

From Zuckerberg's aforementioned words, it can easily be inferred that the Facebook founder uses a rhetoric tone while talking about the social media platform terms and conditions of use. If this is to be analyzed from the legal viewpoint, the terms and conditions set for use on the platform are equally a contract between the platform users (private players). Yet, on the other hand, it appears apparent that the Facebook chief executive user intends to convey these principles as basic laws that universally protect the platform's users rights all over the globe (Celeste, 2018). Precisely, a person would get an inner feeling through reading Facebook's terms and conditions or to be exact Facebook Terms of Service (Facebook, 2020). Apparently, the platform's Community Standards lays out the ten commandments of rights and freedoms. It terms Facebook's Community Standards a deed where the phrase 'you' that is to say the user is moreover substituted with more general expressions such as 'People' (Facebook, 2020). The current author, through the term "constitutional tone," refers to the jargon utilized in traditional constitutional documentation and adoption of specific configurations that articulate contents regarding the duties, rights, and principles.

Furthermore, the uncharacteristic combination of the terms and conditions that are governing the constitutional sphere and social media is barely a secluded event. On the contrary, this trend has been apparent in several emerging law decrees on the platform that have come to be widely known as "What next for the Social Network Users' Bill of Rights?" (Pincus, 2011), "The Bill of Privacy Rights for Social Network Users" (Opsalh, 2020) and "The Bill of Rights for Social Network Users" (Sterling, 2020). The stipulations stated herein have no binding legal significance as they are merely an output of non-governmental organizations and individuals. On the contrary, their content seeks to express several rights and obligations to users of social media platforms in a manner that expresses the traditional constitutional frameworks.

On the other hand, their contents articulate, to the users of social media, a set of rights and, for platforms of social media, set of obligations in a manner echoing traditional instruments of the constitution. Under this phenomenon's light, one may consider, cynically, adoption of what the current author refers to as a constitutional tone through these articles is simply legal talisman (Joseph, 2012); a method for legitimizing social media governance's arbitrariness, or a mere marketing instrument, benefits from common preconceptions associated with the concept of constitution.

The Terms of Service of Facebook.

From a necessary observation of the service terms of popular platforms of social media (for example, Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, and more), it is possible to identify a particular configuration, Terms of Service of Facebook. The company is the only social networking platform that refers to its service terms documentation as "Statement of Rights and Responsibilities," a term that reflects the dimension of national constitutionalism where every citizen's responsibilities and rights are established. According to the Statement; itself, the company had derived it from its own Community Standards (Facebook, 2020).

The company's Ten Commandments or Community Standards are highly detailed. They include a set of individual rights to set controls of privacy, own their information, possess instruments that access and share information, and not be eliminated from the website. Users can have free access to the website, have their responsibilities and rights documented in an individual document, and have responsibilities and rights consistent with the company's Community Standards. Build reputation and trust, access and share information, and connect online. Least said Facebook's Community Standards express its terms and conditions as 'you' or 'we' in terms of the analyzed social networks. At the same time, as expected, the Legal Terms addresses in a general way 'the People' or 'Every Person' in a way that specific norms were set for all people on the universe, notwithstanding the use of Facebook as a means to convey information.

The company attempted to push for democracy on its medium in 2009 when it announced that its users would be able to vote on their preferred terms of service. During this time, the Statement provided that if over seven thousand users commented on a change proposed, it would be put to the vote, where users have the option to choose alternatives (Robertson, 2018). This vote was to be binding if over thirty percent of the website's active users participated. Facebook terms, contrasting with other social media platforms, do not seem to be a simple contract between parties in private. It is possible to view willingness of the company to offer its terms a more constitutional tone.

Social Media User Bill of Rights.

In their work, Redeker, Gill and Gasser (2018) classified four documents looking toward established, for social media platforms, a bill of rights. These four included "What next for the Social Network Users' Bill of Rights?" (Pincus, 2011), "A bill of Rights for Users of the Social Web" and "Bill of Rights for Social Network users" by Ello (Sterling, 2020), and the "Bill of Privacy Rights for Social Network Users" (Opsahl, 2020). These articles possess not an ounce of value in regards to being legally binding. Instead, they were published as guidelines by non-governmental organizations or individuals within the last decade. Like the Terms of Service and Community Standards of Facebook, these articles utilize jargon associated with the dimension of the constitution; for example, all four are titled "Bill of Rights" (Redeker, Gill, and Gasser, 2018). The rights that these types of documentation articulate are generally aligned thematically with what Davies (2014) had described as being freedoms of the user. In 2014, Davies empirically analyzed various users' bill of rights proposals and derived, from them, ten principles, each of which was articulated into various rights and freedoms. Finally, on a substantive level, these articles, while offering users a set of rights and liberties, also enforce a set of obligations on private social media network-hosting companies. Facebook Terms of Service and Facebook Community Standards as well as the social media user bills of rights discussed herein embrace a constitutional tone.

New Mechanisms of Constitutionalisation.

The constitutionalisation notion for the context of the current paper is a term used to designate the processes of identification, emergence, and creation of elements that are similar to the constitution within a legal order (Peters & Pierre, 2006). This concept has been utilized in various legal disciplines with specific focus raised of recent in fields of international law and European Union law (Klabbers, Peters and Ulfstein, 2009). The constitution notion reflects the 1789 French Civic and Human Rights Declaration's Article 16. This states that a society that does not make provisions to guarantee power separation and rights does not have a Constitution (Le Conseil Constitutionnel, 1789). Hence, based

on the former explanation, the notion of the constitution can be defined by two critical functions: (1) Power balancing; and (2) Human rights protection.

The Advent of Social Media as a Genesis of Constitutional Counteractions.

Global constitutionalism is a composite series of theoretical strands that orbit an essential concept (Klabbers, Peters, and Ulfstein, 2009). This concept is a narrative of a constitutional nature made up of values, for example, power balancing, the rule of law, fundamental rights protection, and a set of mechanisms or institutions to aid these values can be identified beyond national dimensions such as at international level (Leite Gonçalves and Costa, 2015). Initially, the theory was created to reinterpret individual organizations' treaties as their constitutions, such as the World Trade Organization or the European Union (Noesselt, 2016). Interestingly, the theory is adopted to elaborate on specific Internet-related phenomenon. Drymiotou (2019) had debated that the Internet is a system where modern privatization and globalization processes challenge constitutional frameworks centered on the state. Subsequently, constitutionalization's alternative processes have increased through self-regulating private actors (Příbáň, 2016).

Furthermore, new constitutionalization types would not be successful if they had not re-specified and generalized norms of the constitution that originate from state-centered dimensions by taking the new multinational social environment's peculiarities into account (Schneiderman, 2016). On the other hand, it is worth highlighting that the lack of a standardized human rights' framework does not currently guarantee satisfying outcomes regarding individual rights enforcement and decision-maker accountability. Santaniello, Palladino, Catone, and Diana (2018) contend that current international issues necessitate international regulatory frameworks. In this relation, the Internet has observed both as its infrastructure empowers, through increased decision-making transparency, the international community and offers various chances for participation in a democratic way. In this manner, governance of the Internet provides a ripe environment where new norm-building and non-governmental processes can be evaluated to utilize them in the future.

Moreover, the rights of users to social media use have been furthered to the point that these have been made a constitutional right. Because of this, Teubner (2003) remarks that a group of certain fraction of people opposed to globalization has taken a step to filing a lawsuit against several internet providers. Leading to this cause is the fact that several host providers have always given service providers the chance to design websites, which over the years has had tangles of private collective actions, and state attorney as some of the websites presented information about the Nazi propaganda and child pornography. The first decree in this movement was first propagated about the decision of the Paris Tribunal de Grande Instance, Order of 20th November 2000, that ordered Yahoo Inc to prohibit the access of French social media users to the sale of Nazi items (Electronic Business Law Reports, 2001). The last gust occurred following the regulation of public-private co-regulation that excludes providers from any responsibility whenever they cooperate with government institutions. In the event of this, the constitutional laws allow providers to bar the different types of websites that they consider to bear a high risk of civil or criminal action. Generally, constitutionalization with regards to the rules and regulations that govern social media use and consumption has taken precedence in today's digital age.

Redeker, Gill, and Gasser (2018) submit the debate that the international law provided traditional individual-rights framework is no longer sufficient when dealing with current systemic issues such as international surveillance. In particular, this approach has shortcomings that fail at capturing contemporary fundamental rights' threats, threats that are not restricted to the association between state and individual actors. Contemporary international issues associated with global communication systems may necessitate a constitutional response that transcends legal-subjectivist and statist reductionism.

In a quick observation of this scholarship, it is evident that there are particular recurring themes in the Internet ecosystems from a worldwide constitution viewpoint. The Internet's global dimension necessitates regulatory solutions that transcend the state-centered dimension; individual fundamental right protection against private actor threats; individual empowerment and other actors' powers are limited. Furthermore, social media is no longer a fundamental rights' enabler, particularly enabling the freedom of expression (Tsisis, 2017) but it is also a medium utilized by states, individuals and private organizations to threaten said rights and commit unlawful actions (Tushnet, 2017).

Terms of Service and Bills of Rights as an Expression of Compensatory Constitutionalism.

The counteraction of constitutionalism made in a state-centered paradigm is comprised of adapting legal texts that belong to one of the legal source pyramid's echelons. It is comprised of an association between citizens and states and attempts to control through enforcement of state

jurisdiction and social media organizations. An example of this instrument may be the 2017 German Network Enforcement Act, which aims at improving social network law enforcement (Schmitz and Berndt, 2018). The NetzDG, under specific deadlines, enforces organizations in the social media professionals to eliminate unlawful content from their platforms (Schmitz and Berndt, 2018).

Conversely, the environment of social media has three primary characteristics; primarily its international dimension, the increase of private organizations as new dominant powers aside from states, and the existence of private actors intimidating individual rights. Developed at a state level, constitutional instruments do not possess an international application scope and focus on the association between citizens and states. In similar situations, constitutionalization's compensatory processes may increase beyond states as a response to the shortcomings of mechanisms of the constitution that is state-centered. In this context, there will not be any works that belong to the norms of traditional hierarchy. The association between actors, such as private organizations and citizens, should be then considered. This mechanism would reach global levels and not depend on apparatuses of nation-states.

Fundamental Human Rights and Eroding Constitutionalism.

The experiment that Facebook had conducted including notions on democracy on its website demonstrates the disassociation between legal realities and social values. In law, service terms are contracting documentation that establishes a primary customer transaction: users agree to be bound by the conditions and terms of the website to attain access to it. The legal connection between users and providers is that of customers and firm, not citizens and sovereign state. In legal regards, it is not logical to speak of rights in customer transactions should they not be bargained for explicitly.

Service term documents are constitutional documentation that is essential on how shared social environments are governed as well as constituted. Service term documentations offer their operators a considerable amount of power. These documents, for corporate, large platforms, in particular, are written in a manner that aims at safeguarding the platform providers' commercial interests. In the United States, constitutional rights language does not have any application in the private paradigm. The law of the constitution applies mainly to the actions of public organizations and state actors where the state itself is involved directly.

This means that, where they apply, the rights of the constitution, such as freedom of association and speech, the right to take part in democratic processes, and due process requirements are enforced. These do not apply to private actors and are only applicable to state actors. While particular academics such as Shaw (2014), Shefa (2018), and Fiedler and Meyer (2015) have made suggestions to the rules of the constitution apply to quasi-public for a platform, legislation has not been developed in such a manner. This has led to users possessing a minimum amount of legal redress in regards to complaints regarding how the platform, or platforms, is/are governed. Users of online platforms are viewed as clients who accept private network participation terms voluntarily. The legal response that creates worries for users regarding how platforms are governed is that "If you don't like it, leave" (Fried, 2002) (Suzor, 2018).

The organizations operating these platforms place a tremendous effort to avoid being seen as accountable to third parties for what users do. They accomplish this by reducing the extent to which they are viewed as regulating viewers and demonstrating themselves as entirely nonaligned, as conversation facilitators and content carriers, these organizations look to avoid the implication of being accountable for how their systems are deployed and designed.

Platforms intervene as user mediation systems cannot be neutral in any manner (Suzor, 2018). Accordingly, the terms of service contract documents have to perform double duties. The first duty is that users have the reserved rights to control how the platform operates and its use. The second duty is to question how the platform exercises its behavior controlling powers for other ends. This dualism can be sustained only when these organizations are entirely within the private sphere. The duality depends on the proclamation of a basic distinction: While social media platforms possess the legal right and technical ability to regulate how the systems are utilized, they are not burdened with legal or moral accountability. This distinction operates on the notion that social media users are rational and entirely autonomous actors within a liberal market (Fisk, 2016).

How individual rights are safeguarded within the online world's confines has become an increasingly international concern (Suzor, 2018) (Suzor, N., Van Geelen, and Myers West, 2018). According to an article published by the Guardian, Berners-Lee called for "Magna Carta for the Web" to safeguard individual rights, with the campaign being taken up by the "Web We Want" initiative. This initiative uses those that came before and builds on them, namely the principles of the Global Network Initiative (2012) and the Charter of Human Rights and Principles on the Internet (2014).

Most other campaigns and declarations from supranational entities, groups of civil society, and nation-states reflect these calls that are inherently grouped amongst liberal and classic priorities.

Generally, these initiatives are aimed against state actor interference, such as the demands of several governments to disclose and gather information regarding users' activities, block or remove access to information prohibited, and engineer technologies and networks in a manner that facilitate law enforcement and surveillance. In contrast, pressure for improved governance is generally least visible and mostly dispersed on intermediaries' internal self-governance practices. This leads intermediaries to become more secretive regarding their practice of content regulation and how their service terms are enforced.

Primarily, these have focused on privacy rights and freedom of expression (Suzor, 2018). The users who care about how their content is regulated, dissimilar to powerful local governments and lobby groups, do not possess an influence on the platforms they use as well as the platform's policies (Santaniello, 2018). In constitutional theory and law, there is a division between private and public, which becomes problematic when one realizes that regulation is not only the duty of the state (Seifert, 2003). The regulations of online environments and how these regulations are enforced have a considerable impact on their user's human rights (Bache, Bartle and Flinders 2016). Recognizing this fact has led to several outcries for newer ways of thinking about digital platform governance and a better comprehension of how online governance and constitutional rights converge (Joerges, Sand, and Teubner, 2004). Thus, there is a need to understand better how, once governance is decentralized, the constitution's rights and values can be safeguarded.

Conclusions. In conclusion, the possibility of justifying and imagining an increase in constitutionalization processes offers plausibility of the notions that the documents above seek to act as constitutionalization mechanisms on social media platforms, thus adopting a constitutional tone. They discussed the private sphere and how social media users and their rights to free speech and expression may be violated.

Furthermore, despite the warm feelings with which Facebook has been welcomed in the society for having enhanced the universality of humans, without the proper terms and conditions, Facebook would have been a detestable place for all of us. Thanks to that several terms and conditions for both service providers and the users can be put in place to govern how people use social media which has come with the ability to prevent civil crime as well as the exposure of children to pornographic content. The conceptualization of social media has been a long-awaited thing given the primacy of crimes that users have executed on its platforms both as social and criminal crimes. With such discussions around digital bills of rights in place, social media shows a potential to be a social and justified place for its users.

REFERENCES

1. Abbasi, S. G. (2017). "Internet as A Public Space for Freedom of Expression: Myth or Reality," *SSRN Electronic Journal. Elsevier BV*, Retrieved from <https://doi.org/10.2139/ssrn.3064175>
2. Abu Al-Haija, Q., Mao, Q., & Al Nasr, K. (2019). "Forecasting the Number of Monthly Active Facebook and Twitter Worldwide Users Using ARMA Model". *Journal of Computer Science*, 15(4), 499–510. Retrieved from <https://doi.org/10.3844/jcssp.2019.499.510>
3. Bache, I., Bartle, I. and Flinders, M., (2016). Multi-level Governance. In Ansell, C., & Torfing, J. (Eds.). *Handbook on Theories of Governance* (pp. 486–499). Edward Elgar Publishing.
4. Batorski, D., & Grzywińska, I. (2017). "Three dimensions of the public sphere on Facebook". *Information, Communication & Society*, 21(3), 356–374. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/1369118x.2017.1281329>
5. Beck, U. (2015). *What Is Globalization?* John Wiley & Sons.
6. Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the internet, business, and Society (Clarendon Lectures in Management Studies)*. Oxford University Press.
7. Celeste, E. (2018). "Terms of service and bills of rights: new mechanisms of constitutionalization in the social media environment?" *International Review of Law, Computers & Technology*, 33(2), 122–138. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13600869.2018.1475898>
8. Celeste, E. (2019). "Digital constitutionalism: a new systematic theorization". *International Review of Law, Computers & Technology*, 33(1), 76–99. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>
9. Dahlberg, L. (2007). "Rethinking the fragmentation of the cyberpublic: from consensus to contestation". *New Media & Society*, 9(5), 827–847. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1461444807081228>
10. Davies, T. (2014). "Digital Rights and Freedoms: A Framework for Surveying Users and Analyzing Policies". *Lecture Notes in Computer Science*, 428–443. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-319-13734-6_31
11. Drymiotou, E. (2015). "Preliminary Thoughts on Malfunction and Concentric Circles; A Theory of Judicial Review in Human Rights Adjudication". *SSRN* Retrieved from <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2568427>

12. Drymiotou, E. (2019). *Human Rights, Constitutional Law and Belonging: The Right to Equal Belonging in a Democratic Society (Routledge Research in Human Rights Law)* (1st ed.). Routledge.
13. Durazo Herrmann, J. (2016). "Media and subnational democracy: the case of Bahia, Brazil". *Democratization*, 24(1), 81–99. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/13510347.2015.1101453>
14. Facebook (2020). *Facebook Terms of Service*. Retrieved from <https://www.facebook.com/legal/terms>.
15. Facebook (2020). *Facebook Community Standards*. Retrieved from <https://www.facebook.com/communitystandards/>
16. Fiedler, A. and Meyer, M., (2015). "A quasi-public sphere: Letters to the editor in the German Democratic Republic". *Javnost-The Public*, 22(2), pp.181-195.
17. Fischer-Lescano, A. (2016). "Struggles for a global Internet constitution: protecting global communication structures against surveillance measures". *Global Constitutionalism*, 5(2), 145–172. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/s204538171600006x>
18. Fisk, N. W. (2016). *Framing Internet Safety: The Governance of Youth Online (From The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning)* (1st ed.). The MIT Press.
19. Floridi, L. (2016). "On Human Dignity as a Foundation for the Right to Privacy". *Philosophy & Technology*, 29(4), 307–312. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s13347-016-0220-8>
20. Fried, B. H. (2002). "If You Don't Like It, Leave It: The Problem of Exit in Social Contractarian Arguments". *SSRN Electronic Journal*, 40–70. Retrieved from <https://doi.org/10.2139/ssrn.296584>
21. Global Network Initiative (2012). *Protecting and Advancing Freedom of Expression and Privacy in Information and Communication Technologies*. Retrieved from <https://globalnetworkinitiative.org/wp-content/uploads/2016/10/GNI-Annual-Report-2012.pdf>
22. Grimmelmann, J. (2008). "Saving Facebook". NYLS Legal Studies Research Paper No. 08/09-7, *Iowa Law Review*, Vol. 94, p. 1137. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1262822>
23. Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society (Studies in Contemporary German Social Thought)* (Sixth Printing ed.). The MIT Press.
24. Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2018). "A review of Internet use among older adults". *New Media & Society*, 20(10), 3937–3954. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1461444818787348>
25. Internet Rights and Principles Coalition. (2014). *The Charter of Human Rights and Principles on the Internet*. Internet Governance Forum. Retrieved from <http://internetrightsandprinciples.org/site/charter/>
26. Joerges, C., Sand, I., Teubner, G., & Collins, H. (2004). *Transnational Governance and Constitutionalism (International Studies in the Theory of Private Law)*. Hart Publishing.
27. Joseph, S. (2011). "Social Media, Human Rights and Political Change". *SSRN Electronic Journal*, 145–146. Retrieved from <https://doi.org/10.2139/ssrn.1856880>
28. Kauppi, N. (2018). *Democracy, social resources and political power in the European Union*. Amsterdam University Press.
29. Klabbbers, J., Peters, A., & Ulfstein, G. (2009). *The Constitutionalization of International Law*. (1st ed.). Oxford University Press.
30. League Against Racism and Antisemitism (LICRA), French Union of Jewish Students, v Yahoo! Inc. (USA), Yahoo France, Tribunal de Grande Instance de Paris (The County Court of Paris), Interim Court Order, (Tribunal de Grande Instance de Paris (The County Court of Paris). November 20, 2000. *Electronic Business Law Reports*, (2001), 1(3) 110-120.
31. Le Conseil Constitutionnel. (1789, August 26). *Declaration of Human and Civic Rights of 26th of August 1789*. Retrieved from https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf
32. Leite Gonçalves, G., & Costa, S. (2015). "The global constitutionalization of human rights: Overcoming contemporary injustices or juridifying old asymmetries?" *Current Sociology*, 64(2), 311–331. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0011392115614791>
33. Mancini, F. (2000). *Democracy and Constitutionalism in the European Union*. Van Haren Publishing.
34. Moore, A. (2012). "Facebook and the Liberal Arts". *The Journal of General Education*, 61(3), 264. Retrieved from <https://doi.org/10.5325/jgeneeduc.61.3.0264>
35. Nazarov, M. (2018). "Modern media landscape: diversity and fragmentation". *Социологические Исследования*, 8, 54–64. Retrieved from <https://doi.org/10.31857/s013216250000762-1>
36. Noesselt, N. (2016). "Contested global order(s): Rising powers and the re-legitimation of global constitutionalization". *International Journal of Constitutional Law*, 14(3), 639–656. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/icon/mow038>
37. Opsahl, K. (2019, May 10). *A Bill of Privacy Rights for Social Network Users*. Electronic Frontier Foundation. Retrieved from <https://www.eff.org/deeplinks/2010/05/bill-privacy-rights-social-network-users>
38. Pernice, I. (2018). "Risk management in the digital constellation – a constitutional perspective (part II)". *IDP Revista de Internet Derecho y Política*, 27, 84–94. Retrieved from <https://doi.org/10.7238/idp.v0i27.3125>
39. Peters, A. (2015). "Constitutional Fragments on the Interaction of Constitutionalization and Fragmentation in International Law". *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://doi.org/10.2139/ssrn.2591370>
40. Peters, G. and Pierre, J. (2006, June 22). *Handbook of Public Policy*. SAGE Publications Ltd. Retrieved from https://sk.sagepub.com/reference/hdbk_pubpolicy
41. Pincus, J. (2011). *Liminal States embracing apparent contradictions, diversity and change: What Next for The Social Network Users' Bill of Rights?* Talesfromthe.Net. Retrieved from <http://www.talesfromthe.net/jon/?p=2596>

42. Přibáň, J. (2016). The Concept of Law in Global Societal Constitutionalism in Cowan, D and Wincott, D. (Eds.). *Exploring the 'Legal' in Socio-Legal Studies* pp. 57-79. Palgrave Macmillan, London.
43. Qin, J. (2015). "Hero on Twitter, Traitor on News". *The International Journal of Press/Politics*, 20(2), 166–184. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1940161214566709>
44. Redeker, D., Gill, L., & Gasser, U. (2018). "Towards digital constitutionalism? Mapping attempts to craft an Internet Bill of Rights". *International Communication Gazette*, 80(4), 302–319. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1748048518757121>
45. Robertson, A. (2018, April 5). *Facebook used to be a democracy — but nobody voted*. The Verge. Retrieved from <https://www.theverge.com/2018/4/5/17176834/mark-zuckerberg-facebook-democracy-governance-vote-failure>
46. Santaniello, M., Palladino, N., Catone, M. C., & Diana, P. (2018). "The language of digital constitutionalism and the role of national parliaments". *International Communication Gazette*, 80(4), 320–336. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1748048518757138>
47. Schmitz, S., & Berndt, C. (2018). "The German Act on Improving Law Enforcement on Social Networks (NetzDG): A Blunt Sword?" *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://doi.org/10.2139/ssrn.3306964>
48. Schneiderman, D. (2016). On Suffering and Societal Constitutionalism: At the Border of International Investment Arbitration and Human Rights in Kahana, T. & Scolnicov, A. (Eds.), *Boundaries of State, Boundaries of Rights: Human Rights, Private Actors, and Positive Obligations* (pp. I-Ii.). Cambridge University Press, Cambridge.
49. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution* (Illustrated ed.). Currency.
50. Seifert, J.W., (2003 January). *A primer on e-government: Sectors, stages, opportunities, and challenges of online governance*. Library of Congress Washington DC Congressional Research Service.
51. Shaw, A. (2014). "The Internet Is Full of Jerks, Because the World Is Full of Jerks: What Feminist Theory Teaches Us About the Internet". *Communication and Critical/Cultural Studies*, 11(3), 273–277. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14791420.2014.926245>
52. Shefa, M.C. (2018). "First Amendment 2.0: Revisiting Marsh and the Quasi-Public Forum in the Age of Social Media". *Harvard University Law Review*, 41, p.159.
53. Statista., 2019a. Number of monthly active Facebook users worldwide as of the 2nd quarter of 2019 (in millions). Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>
54. Steger, M. B. (2017). *Globalization: A Very Short Introduction (Very Short Introductions)* (4th ed.). Oxford University Press.
55. Sterling, B. (2020, November 18). *The Ello bill of rights for social network users*. Wired. Retrieved from <https://www.wired.com/beyond-the-beyond/2015/07/ello-bill-rights-social-network-users/>
56. Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press.
57. Suzor, N. (2018). "Digital Constitutionalism: Using the Rule of Law to Evaluate the Legitimacy of Governance by Platforms". *Social Media + Society*, 4(3), 205630511878781. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/2056305118787812>
58. Suzor, N., Van Geelen, T., & Myers West, S. (2018). "Evaluating the legitimacy of platform governance: A review of research and a shared research agenda". *International Communication Gazette*, 80(4), 385–400. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/1748048518757142>
59. Teubner, G. (2003). "Societal Constitutionalism: Alternatives to State-centred Constitutional Theory". *Storrs Lectures 2003/04 Yale Law School*. Retrieved from https://www.jura.uni-frankfurt.de/42852793/societal_constitutionalism.pdf
60. Tsesis, A. (2017). "Terrorist Speech on Social Media". 70 *Vanderbilt Law Review* 651. Retrieved from <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol70/iss2/4>
61. Tushnet, M. (2017). "The Possibility of Illiberal Constitutionalism". *Florida Law Review*, Vol.69 Iss. 6, Art. 1 pp.1367-1384. Retrieved from <https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1389&context=flr>
62. Worldometer (2020). Countries in the World by Population (2020). *United Nations Population Division*. Retrieved from <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ДВОРЯН БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Захарова Оксана Володимирівна,

фахівець кафедри суднових енергетичних установок і систем, Дунайського інституту
Національного Університету «Одеська морська академія», м. Ізмаїл, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9959-2699>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7293

ARTICLE INFO

Received 20 October 2020

Accepted 12 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

Bessarabian governorate,
the First World War,
economic situation, nobles,
landowners, officials,
army men.

ABSTRACT

After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire, a noble class of the representatives of local elite was formed on its territory. Due to the deteriorating economic situation of the upper class of the Bessarabian governorate during the First World War, only 590 people participated in the political and economic life of the governorate and the country. The reason for this was the decrease in the number of land ownership among the nobility of the governorate. In the early twentieth century, the land plots that belonged to the landlords were the symbol of prosperity for them, and they gave the opportunity to the hereditary nobles to participate in the deputy nobility meetings and the election of members of the town council to the County Zemstvo Assembly. During the First World War the Bessarabian governorate nobles played a social role not only of the landlords, officials and the army men, but also teachers, doctors and engineers. Therefore, their incomes were different, in accordance with the established salaries.

The purpose of the article is to study the economic condition of the Bessarabian governorate nobles, depending on their activities. Using a comparative method, it became known that the share of nobles land ownership in the Bessarabian governorate during the First World War was declining, which led to the mastering of new professions for the nobility of the Russian Empire. The most affluent were high-ranking officials, such as ministers and deputies of the State Duma, as well as the governor and senior officers. The least well-off in terms of income were the landlords with land ownership of up to 100 acres, representatives of the professions inherent in the intellectuals.

Citation: Zakharova Oksana. (2020) Economic Situation of the Bessarabian Governorate Nobles During the First World War. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7293

Copyright: © 2020 Zakharova Oksana. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Економічне становище дворян на початку ХХ ст. все більше продовжувало погіршуватися, а кількість помісних дворян зменшувалася з року в рік по всіх адміністративно-територіальних одиницях Російської імперії. Історично склалося так, що за дворянами Російської імперії закріплювалося дві соціальні ролі – роль слуги держави і роль поміщика [2, с. 113]. Напередодні Першої світової війни поміщики становили 20 – 30% всіх нобілів Російської імперії [20, с. 58]. Всі останні представники вищого стану займалися чиновницькою, військовою службою, а також працювали лікарями, інженерами та вчителями.

На цю тему написано велику кількість наукових праць по всіх губерніях Російської імперії у різний період часу. Дослідженнями економічного розвитку Бессарабської губернії, здійснюване дворянами на початку ХХ ст., займалися Циганенко Л. Ф. та Морозан В. В. Однак, питання економічного положення вищого стану Бессарабської губернії напередодні і під час Першої світової війни досі залишається малодослідженим.

Матеріали та методи. За допомогою статистичного методу та порівняльного аналізу за матеріалами дворянської каси взаємодопомоги Бессарабської губернії стало відомо, що зменшення земельної приватної власності у дворянському стані відбувалося і на території Бессарабської губернії напередодні та під час Першої світової війни. Адрес календарі на 1914 р. та 1916 р. дали можливість встановити кількість дворян, котрі займалися державною чиновницькою та військовою службою, а також займали посади лікарів і вчителів та інженерів у земських організаціях.

Отримані результати. Основним показником благополуччя у представників вищого стану Російської імперії на початку ХХ ст. залишалася приватна земельна власність. За триліття 1902 – 1904 рр. кількість землі, котра належала дворянам Бессарабської губернії, зменшилася у їх володінні на 23 446 дес., протягом 1905 – 1907 рр. – ще на 9 462 дес. З 1908 р. по 1911 р. кількість землі у власності дворян Бессарабської губернії зменшилася ще на 80 930 дес. [10]. З 1910 р. в Ізмаїльському повіті вже не було помісних спадкових дворян, котрі користувалися виборчими правами і могли взяти участь у дворянських депутатських зборах у 1912 р. [9]

Процес зменшення дворянської земельної власності на території Бессарабської губернії продовжувався під час Першої світової війни. У дворян протягом 1913 – 1916 рр. кількість землі зменшилася ще на 32 047 дес. Однак, протягом 1914 – 1916 рр. у деяких повітах губернії відбувалося збільшення частки дворянського землеволодіння: у Сорокському повіті на 3 741 дес., в Акерманському – на 2 881 дес., в Оргіївському повіті – на 1 487 дес. [9, арк. 4].

Заборгованість поміщицьких господарств і закляння маєтків були однією з основних рис поміщицького господарства на поч. ХХ ст. У 1909 р. Дворянським земельним банком Бессарабської губернії було видано 44 суди загальною кількістю у 5 052 600 руб., а у 1910 р. – 68 кредитів на 7 504 600 руб. [12, с.36]. Згідно цих даних видно, що кількість кредитів та їх загальний грошовий розмір за рік збільшився на 2 452 000 руб. З кожним роком дворянський банк видавав все більшу кількість кредитів, у зв'язку з великою заборгованістю дворянських маєтків. Дворяни закладали свої земельні ділянки у дворянському земельному банку по всіх повітах Бессарабської губернії (Табл. 1) [12, с. 36].

Таблиця 1. Заборгованість по земельній власності дворян Бессарабської губернії по повітах у 1910 р.

Назва повіту	Станом на 1 січня 1911 р.		
	Кількість виданих кредитів	Кількість землі, дес.	Сума заборгованості дворянському земельному банку, руб.
Акерманський	18	15 999	1 009 215, 77
Бендерський	32	41 900	2 563 236, 33
Бельцький	155	127 957	11 494 143, 80
Ізмаїльський	11	16 185	1 115 354, 65
Кишинівський	91	51 443	4 824 075, 43
Оргіївський	139	75 470	7 117 169, 47
Сорокський	161	113 422	11 609 049, 15
Хотинський	173	104 186	10 741 172, 19
Загальна кількість	780	546 562	50 472 416, 79

Закладені 546 562 дес. землі становили 33% всієї землі у Бессарабській губернії, котра знаходилася у приватній власності. Із 3 834 824 дес. землі у Бессарабській губернії, придатної для сільськогосподарської та аграрної діяльності 1 400 000 дес. або 36% було закладено у 1910 р. у земельному дворянському, селянському поземельному банку, у земському банку Херсонської губернії, Бессарабсько-Таврійському земельному банку та у інших приватних банках. Поміщицькі землеволодіння із загальної кількості закладеної землі становили 70%, а сума заборгованості становила половину вартості землі [12, с. 36].

Поміщики Бессарабської губернії, починаючи з 1908 р. все частіше брали кредити для модернізації своїх господарств, фабрик і заводів, здійснюючи закупки різних механізмів, машин, дорогих саджанців і насіння. Для закупки необхідних інструментів та матеріалів, поміщики у Бессарабській губернії брали соло-вексельні займи, які передбачали виплату їх кредитору встановлену суму грошей у встановлений строк.

Отримання кредитів по соло-вексельних операціях проводилися при закладанні під заставу власних маєтків, що свідчило про відсутність гарантій у тому, що поміщик зможе налагодити роботу свого підприємства і збільшити його грошовий оберт, зробивши його рентабельним [11, с. 368]. На початку ХХ ст. дворяни Бессарабської губернії все частіше брали кредити не тільки у дворянському земельному банку, а у всіх банках, де були вигідніші умови для його отримання. Не став винятком Кишинівське відділення державного банку. Починаючи з 1908 р. і по кінець 1914 р. кількість виданих кредитів і їх сума збільшувалася. У 1908 р. було видано 42 кредити на суму 374 тис. руб, а за 1914 р. – 163 позики загальна сума, яких становила 3 350 000 руб. Всього за 6 років було видано 468 кредитів сумою у 8 684 000 руб. [11, с. 367].

Точну кількість доходів і економічний стан дворян під час Першої світової війни підрахувати важко, але можливо встановити приблизний їх економічний стан. За статистичними даними перепису земельної власності 1905 р. кількість дворян, які мали земельні ділянки у Російській імперії становила 107 242 особи. З них 33 205 дворян, що складало 31%, володіли маєтками розміром менше 20 дес. [20, с. 93]. У Бессарабській губернії на цей час таких земельних володінь було 181, що становить 13% від загальної кількості губернських приватних дворянських земельних володінь губернії. Власників маєтків від 20 до 100 десятин було 298, що становить 21% дворян Бессарабської губернії. Звідси видно, що 34% дворян були мілкопомісними і кількість їх прибутків була замалою. У 1915 р. кількість було 83 дворянські землеволодіння розміром до 100 дес. Їх кількість складала 13,1% від загальної кількості дворянських землеволодінь під час Першої світової війни [1]. До середньопомісних дворян відносилися поміщики із розміром земельних ділянок від 100 до 1 000 десятин. Загальна кількість дворянських землеволодінь середнього розміру в 1905 р. становила 225 земельних ділянок [7]. У 1915 р. була 421 земельна ділянка такого розміру [1]. Крупнопомісних володінь у 1905 р. від 1 000 дес. і більше було 250 [8]. У 1915 р. таких володінь було 128 [1].

Загальноприйнята середня дохідність з десятини землі у Російській імперії на початку ХХ ст. становила 6%. Середня вартість 1 десятини землі у країні на початку ХХ ст. складала 79 руб. [20, с. 94], але за даними каси взаємодопомоги Бессарабської губернії 670 597 дес. землі з 1914 р. по 1916 р., котрі були у приватній дворянській власності, були оцінені у 16 527 646 руб. Виходить, що 1 десятина землі у губернії коштувала 24,64 руб. [10].

У Російській імперії тільки великі дворянські володіння розміром у кілька тисяч десятин при правильному їх використанні давали прибуток 10 000 руб. за рік. Прибуток середньопомісного дворянства становив 1 000-2 500 руб. за рік. Маєтки розміром від 1 000 дес. приносили прибуток приблизно від 5 000 руб. [20, с. 94]. На території Бессарабської губернії таких господарств у 1905 р. було 250 [7], у 1915 р. – 128 дворянських землеволодінь, котрі належали 45 поміщикам Бессарабської губернії [1].

У Бессарабській губернії з кінця ХІХ ст. переважало сільське господарство. Під аграрним виробництвом знаходилася $1\frac{1}{2}$ десятин землі, що становило 50% всієї земельної площі губернії [11, с. 354]. Ці землі відводилися для вирощування зернових культур. Головною зерновою культурою була кукурудза. На думку губернатора причиною цього була її висока врожайність і невелика потреба в упряжній худобі для обробітку земельних ділянок. Вирощували також тут зернові культури сорту арнаутка та сандомирка, які користувалися великим попитом [11, с. 354; 19, с. 257]

Серед крупних поміщиків, які займалися вирощуванням хлібу був міністр просвіти Кассо Л. А., який входив до складу бессарабського дворянства. Також цим видом діяльності займалися наступні дворяни краю: К. Неметц, грошовий оберт якого становив 50 тис. руб. за рік., М. Крупенський, К. Казимир, О. Кузьмінська, М. Мутафогло, Катаржи, Негруш, Ануш, Єрмолинська, Мурузі, Мальська [11, с. 356].

За заготівлю хліба в Бессарабській губернії під час Першої світової війни відповідала «Організація Гербел» – гофмейстер С.Н.Гербель став уповноваженим Міністерства землеробства в губерніях Одеського військового округу. Середні заготівельні ціни з урожаю 1914 р. в Бессарабській губернії були наступними: ячмінь – 0,76 руб. за пуд; овес – 0,97; кукурудза – 0,74; жито – 1,00; пшениця – 1,25; горох – 1,28; пшеничне борошно – 1,50; житне борошно – 1,15; висівки – 0,62 руб. за пуд [13, с. 160].

Ще були дворяни, які займалися промисловим виробництвом у Бессарабській губернії. Тут займалися вирощуванням фруктів у промислових масштабах, виготовленням вапна, гіпсу і солі [19, с. 257].

Загальна кількість підприємств, які належали представникам дворянського стану у Російській імперії, до 1903 р. становила 2 436 підприємств, а в 1914 р. – 1 687 підприємств. Причиною цього було банкрутство дворян, які не змогли повністю пристосуватися до капіталістичного ведення промислового виробництва, через брак коштів або відсутність знань у сферах, якими вони займалися [19, с. 271].

Активно у Бессарабській губернії розвивалася борошномельна справа. Вже на межі століть кількість млинів зменшувалася. У 1900 р. їх було у губернії 8500, а вже у 1904 р. 6863 одиниці. У цей же час кількість виробленого борошна збільшилася на 3 тис. четвртин за добу і у 1904 р. вже становила 48 тис. четвртин за робочий день. На початок 1906 р. всі млини Бессарабської губернії виробляли до 10 млн. пудів борошна. З них кишинівські виробництва давали 1/3 всієї продукції. Борошно використовували для внутрішніх потреб губернії та для постачання у інші регіони країни. Більша кількість її постачалася в Царство Польське. Найменшу кількість борошна поставляли в Одесу для експортних поставок. Цей товар власники продавали лише за готівку, хоча кредитувалися вони під дублікати у місцевих кредитних закладах. Ці заклади давали під заставу для млинів суди до 90% вартості товару. Однак на думку управляючого кишинівського відділення Державного банку, отримані кредити не задовольняли повністю потреби власників борошномелень в оборотних коштах, тому вони брали ще соло-вексельні кредити [11, с. 354].

У 1915 р. парові млини мало 38 дворян Бельцького повіту. Їх вартість становила від 1 500 руб. до 7 500 руб. Серед них були наступні дворяни Бессарабської губернії: Ануш Х. Г., Чухурян І. М., Вішнікова Н. П. [1, с. 287, 290; 15].

З 1890 р. у Бессарабській губернії займалися виноробством та садівництвом. У ці роки місцеві виробництва давали вже 8-10 млн. відер вина. Ця галузь зазнала кризи у 1902 р., коли із-за епідемії філоксери було заражено 60% виноградників. Найбільше тоді постраждали виноградники Кишинівського та Оргіївського повіту, які були найпродуктивнішими. Після встановлення монополії на вино у 1894 р. прибутки місцевих виробників значно зменшилися. До введення обмежень у Подільській губернії там нараховувалося декілька сотень закладів, у яких продавали бессарабське вино, а після введених обмежень їх було не більше трьох десятків [12, с. 354].

Значні збитки зазнали виробники вина через його підробку на території Бессарабської губернії. На 46 чергових земських зборах була зроблена доповідь по філоксерному відділенню, з якої стало відомо, що у Бессарабській губернії з 1906 р. була широко розповсюджена підробка вина, яка наносила значні збитки Російській імперії. Тому стала діяти комісія по знешкодженню виробництва підробного вина. Губернська управа восени 1908 р. визнала необхідним відкрити раду губернської управи із голів повітових управ тих районів, де було найбільше розповсюджено виноградарство, із залученням губернських гласних, власників виноградників та фахівців з виноробства. Наради відбулися 13 і 19 червня 1908 р., їх результатом стало впровадження заходів щодо боротьби із підробкою вина у губернії. З 14 червня 1908 р. і до кінця 1908 р. управа витратила 5 тис. руб. 32 коп. на роботу комісії у боротьбі з підробкою вина. Далі управа була повинна звзвити свою діяльність щодо фальсифікації вина, у зв'язку з обмеженням її у коштах. У 1909 р. було введено посади агентів для боротьби з фальсифікацією вина. Протягом наступних років повітові земства поступово свої асигнування значно скоротили, а з установою комітетів виноградарства та виноробства, зовсім припинили виділяти на це кошти [5, с. 9-17].

Наприкінці 1910 р. винокурне виробництво було головною галуззю обробної промисловості Бессарабської губернії. З липня 1909 р. по липень 1910 р. у губернії працювало 20 винокурних заводів. З них 17 заводів належало до сільськогосподарського типу, а 3 – до промислового. Заводи знаходилися у Кишинівському, Бельцькому, Оргіївському та Хотинському повітах [12, с. 41].

Серед найкрупніших виноробів Бессарабської губернії був міністр просвіти Державної Думи Кассо, князь Г. І. Манук-Бей та інші дворяни землевласники – Г. В. Леонард, К. А. Мімі, Казимір, Понсе, В. Ф. Томулець, Г. І. Крісті, М. Л. Дерожинський [11, с. 355; 15].

Нашадки Г. І. Крісті ще у 1910 р. продали всі свої винні магазини у Петербурзі, Москві та Києві, підвали у Кишиніві та все виробництво разом із маєтком і землею за 800 тис. руб. [11, с. 355].

У 1915 р. у Бельцькому повіті винокурний завод мала дворянка Кишинська Є. К., котрий було оцінено у 9 000 руб. [1, с. 291]

Винокурна промисловість зазнала найтяжчого удару в результаті закону, введеного з ініціативи Миколи II, від 22 серпня 1914 р. «Про заборону продажу горілки на всій території імперії» [14, с. 381]. Це пояснювалося боротьбою із пияцтвом у Російській імперії. Верхівка влади вважала, що найбільша кількість хворих дітей народжувалася серед соціально незахищених суспільних станів, такого як селянство через пияцтво їх батьків. Це також було причиною дев'ятої поведінки селян вечором після роботи, більшість яких знаходилася у цей час у питейних закладах. З 3 029 винокурних заводів в 1913 р. залишалися чинними в 1915 р. 2 326, а в 1916 р. – 618. Виробництво спирту скоротилося зі 124 млн. відер у 1914 р. до 55 млн. відер в 1915 р. і до 10 млн. відер у 1916 р. по імперії. Це означає, що велика кількість господарств, які займалися виробництвом вина та спирту закрилися [14, с. 382].

Низькі ціни на зернові товари, труднощі у виноробстві до початку війни змусили місцевих землевласників зайнятися вирощуванням абрикосів, які успішно реалізовувалися у внутрішніх губерніях Російської імперії та експортувалися до багатьох країн Європи. Бессарабським поміщикам довелося докласти багато зусиль для того, щоб садівництво набуло промислових масштабів. У пореформлені роки на території губернії не було високопродуктивних розплідників або учбових закладів для підготовки фахівців цієї галузі, що сильно уповільнювало її розвиток. На початку ХХ ст. розвиток цієї галузі отримали господарства лише крупних землевласників, а дрібні господарства, які не збанкрутіли залишалися до початку війни на низькому рівні розвитку. Під фруктові сади у губернії було відведено близько 30 тис. дес. землі, які давали у середньому за рік виробництва 500 тис. пудів сушених фруктів. Продуктивність 1 дес. землі у Бессарабській губернії становила лише 16 – 17 пудів. Найбільшим промисловим виробником фруктів був М. Л. Дерожинський, який займався ще виноробством. У його власності перебувало 1 100 десятин землі. З них виноградники займали 70 дес., а фруктові сади – 210 дес. У нього також був фруктово-горілчаній завод, фруктово-хімічне підприємство по переробці винно-кам'яної кислоти, велика сушка американського виробництва. Він був одним із засновників промислового виробництва вина у 1860 р. Також він один з перших почав займатися консервацією фруктів у Російській імперії. Він був постачальником чорносливу у Петербург, Москву, Київ, Одесу та інші великі міста [11, с. 355].

Був також сад у особистого дворянина Гейденрейха П. М. у Бендерському повіті, котрий у 1915 р. було оцінено у 2 055 руб. [1, с. 313].

Бессарабська губернія разом з Донською областю та Туркестаном служила постачальником сушених фруктів під час війни. Бессарабія давала цей продукт західним фронтам. Ціна сушених фруктів у 1916 р. була наступною: груша – 10,5 руб. за пуд; яблука – 12 руб. за пуд; абрикоси – 18 руб. за пуд; вишня – 22 руб. за пуд; чорнослив – 26 руб. за пуд; родзинки – 35 руб. за пуд; алича – 13 руб. за пуд; слива – 23,5 руб. за пуд [13, с. 160].

Наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. у Бессарабській губернії дворяни займалися також промисловим виробництвом цегли, вапна і гіпсу. Цегляні заводи мали наступні дворяни: Дическул, Дерожинський в Оргіївському повіті, Олександрович у Бендерському повіті, Манук-Бей та Пурчел у Кишинівському повіті, Казимир у Хотинському повіті. Найбільшим серед них було виробництво Пурчела. Гіпсово-алебастровий завод був у Ромашкана у Хотинському повіті. У Феодосію була майстерня по виробництву вапна в Оргіївському повіті [18, с. 275], а також він отримував кошти ще від податкових зборів мешканців містечка Теленешти, власником якого він був. Податків він отримував у кількості 20 тис. руб. за користування водою з річки Прут, за виїзд у підводі у святкові дні та за увіз і вивіз товарів і продуктів. (Циган с. 272). Пурчел був спадковим дворянином, але його не було у списках тих, хто мав право брати участь у дворянських губернських зборах 1914 р., які були присвячені початку війни. На цих дворянських зборах мали право бути присутніми Феодосію, Дическул і Казимір [15], що говорить про успішність їх виробництва.

До початку ХХ ст. частка спадкових дворян в офіцерському корпусі російської армії становила лише 37% [20, с. 69]. Серед дворян Бессарабської губернії під час Першої світової війни були військові, котрі виконували свій прямий обов'язок перед вітчизною і царем. Серед них під час Першої світової війни були: генерал від артилерії, командуючий військами

Київського військового округу – Іванов М. І.; генерал-майор – Накко Б. Н., полковники – Белен-де-Балю В. І., Верещака К. Ф., Осмоловський Л. Д., Яновський М. К.; підполковники – командуючи відділом 22-ї прикордонної Ізмаїльської бригади Панютін В. М. [17, с. 159], Маньковський Ц. Ф., Афанасьєв М. С., Горе П. Г., Сізарьов С. С., Гусаков Ф. С.; штабс-капітани – Іванов П. І., котрий завідував дивізіонним обозом 14-ї піхотної дивізії [17, с. 168] та начальник кулеметної команди 54-ї піхотного Мінського його величності царя болгарського полку Іванов Л. В. [17, с. 170], поручик – Яновський С. В., підпоручик запасу Вирапаєв В. О. [18, с. 8, 17]. Також серед дворян Бессарабської губернії були ротмістри: Феона І. М., Добровольський Г. Є., Попа М. І., Стоянов В. М., Лішин М. М., Андріанов Г. В., Сахаров К. В. [17, с. 165-166], Степанов М. К. [17, с. 167]; штабс-ротмістр – начальник полкової кінно-кулеметної команди 8-го Уланського вознесенського полку Аврамов П. М. [17, с. 167].

Характеризуючи стан дворян офіцерів, ми будемо користуватися даними за період 1909 – 1914 рр. Нас цікавить чи відповідало матеріальне становище цієї частини стану становищу середнього класу, чий рівень доходів перевищував суму 1 000 руб. на рік.

Офіційно місячний оклад повних генералів з 1 січня 1909 р. становив 2 940 руб., генерал-майорів – 2 004 руб, полковників – 1 563 руб., підполковників – 1 344 руб., капітанів та штабс-капітанів – 1 380 руб., поручиків – 960 руб., підпоручиків – 840 руб. [20, с. 107].

В залежності від займаної посади офіцерам здійснювалася видача столових грошей [20, с. 114]. Командири бригад і полків отримували 2 700 руб. Командиром 22-ї прикордонної Ізмаїльської бригади був Накко Б. Н. [17, с. 159]. Під час Першої світової війни командиром 14-го стілового полка був В. І. Белен-де-Балю [4, с. 144].

Офіцери, а також обер-офіцери, якщо і не бідували, то найчастіше перебували в скрутному становищі. Витрати обер-офіцера були такі: Квартира коштувала 15 руб., обід і вечеря були варті 12 руб. Чай, цукор, тютюн, прання білизни коштувало 10 руб. На обмундирування витрачалося ще 10 руб. Відрахування в батальйони склали 10 – 15 руб., платня денщика становила 3 рубля, а всього 60 – 65 руб. На кишенькові витрати, розваги залишалося 11 – 16 руб. на місяць, тобто майже стільки, скільки витрачав юнкер на свої побічні потреби. Якщо додати літні табірні гроші, то кишеньковий бюджет становив 20 руб. Тут відсутні витрати на сніданок. Не враховано витрати на перукарню, лазню, на візників, на бібліотеку, на вино та інші дрібні витрати. До вище наведених витрат треба ще додати, що офіцер купував обмундирування і спорядження за свій власний рахунок. Щорічно витрати на придбання форменого одягу становили понад 100 руб. [3].

Із заробітної плати військових направлялися на утримання шпиталю, закупівлі медикаментів, в пенсійний капітал та для надбавки до пенсії, в інвалідний капітал. Також офіцери отримували гроші на проїзд до нового місця служби і під час відряджень, на наймання квартири, на утримання стайнь, на оплату опалення та освітлення квартир [20, с. 108].

Деякі дворяни у ХІХ – на початку ХХ ст. опановували професії, котрі обирали представники інтелігенції і ставали лікарями, вчителями, а іноді і пролетарями, люмпенами та музикантами.

Серед дворян Бессарабської губернії були лікарі. Іванов М. С. був старшим лікарем Кишинівського міського лазарету під час Першої світової війни. Заробітна плата у військових лікарів коливалася від 1 000 руб. до 3 400 руб на рік залежно від стажу роботи [20, с. 111]. Любомудров П. В. був лікарем кавалерійської дивізії. Дивізійні лікарі отримували жалування у 1 200 руб. Земський лікар заробляв лише 1 500 руб. за рік. [20, с. 108]. Серед них були Іванов М. С. [18, с. 8], Кара Д. А. [18, с. 20], Врублевська О. І. [18, с. 20], Варзарь І. Е. [18, с. 21], Жураковський М. К. [18, с. 26].

Дворяни на інших державних посадах, кількість на яких була не менше 30% у Російській імперії, також не мали високих прибутків. До початку Першої світової війни інженер на державних заводах отримував 2 000 руб. на рік, а інженер на приватних заводах – 3 000 руб. [20, с. 109]. Інженером серед бессарабських дворян був Сінадіно В. О. [18, с. 120].

Депутати Державної думи отримували 4 200 руб. [20, с. 111]. Серед депутатів ІV Державної Думи з дворян Бессарабської губернії був Пуришкевич [16, с. 347].

Найвищий стабільний прибуток отримували крупні чиновники. На посаді міністра за рік можна було заробити 20 тис. рублів. Серед міністрів був представник Бессарабського дворянства – міністр просвіти Кассо Л. А. (а-к 1916 с. 182) Губернатор за рік міг офіційно

заробити від 9 600 руб. до 12 600 руб. Губернатором Бессарабської губернії у 1914 р. був Гільхен М. Е. [17, с. 182], а у 1916 р. – М. М. Воронович [18, с.99].

Були серед дворян Бессарабської губернії і вчителі. За даними адрес-календаря Бессарабської губернії 1916 р. встановлено, що спадкова дворянка Ботезат О. П. була вчителькою російської мови та історії жіночої гімназії, котра була заснована баронесою Ю. Л. фон-Гекінг [18, с. 103]. Її родичка Ботезат О. В. була вчителькою танців та викладачем гімнастики Жіночої гімназії товариства розповсюдження середньої освіти у м. Кишинів. Ця гімназія була заснована княгинєю Н. Г. Дадлані [18, с. 105]. Ще одна представниця цього стану – Лішина А. М. була вчителькою російської мови земської Бессарабської жіночої гімназії [18, с. 103].

Заробітна плата вчителів різних мов була низькою. У 1916 р. вона становила 900 руб. перші 5 років, за умови наявності у них вищої освіти. Вчитель зі стажем 20 років отримував оклад у 2 500 руб. Вчителі підготовчих класів та без вищої освіти починали з окладу лише у 750 руб. Через 20 років їх прибуток становив 1 550 руб. [6].

Обговорення. Частка представників дворянства, що брали активну участь у підприємницькій діяльності у Російській імперії була значною, але вона не охоплювала більшу частину стану. Історично традиційна для дворян зайнятість на державній військовій та на цивільній службі залишалася поширеним явищем в дворянському середовищі. Наприкінці ХІХ ст. для більшості дворян традиційний вид служби залишався єдиним засобом існування. Однак, в цій галузі дворянство втрачало поступово свою монополію.

Висновки. Земельна власність була вагомим показником добробуту дворян на початку ХХ ст. Процес зменшення приватної земельної власності, яка належала вищому стану Бессарабської губернії, під час Першої світової війни показував погіршення економічного становища дворян. З 1905 р. по 1916 р. кількість дворянських землеволодінь скоротилася на 795 угідь або на 13,4% дес. від загальної кількості землі у губернії.

Найбільші прибутки серед поміщиків отримували дворяни-землевласники, які мали власні господарства розміром у кілька тисяч десятин із типом ведення господарства капіталістичного зразка. Їх доходи становили від 10 000 до 1 000 руб. за рік. Хоча у цій галузі відбулася значна кількість змін із початком війни, вона приносила прибуток у тому випадку, якщо поміщик мав власне господарство і займався його модернізацією, а не просто здавав землеволодіння в оренду.

Бессарабська губернія більшість часу була тиловою частиною театру військових дій під час Першої світової війни і надавала значну кількість фуражу та фруктів для російської армії. Таким чином ця галузь розвивалася навіть під час війни і надала власникам господарств такі прибутки, що подекуди частина з них змогла викупити свої маєтки із застав і купувати додаткові земельні ділянки. Наявність власних господарств була дуже важливим елементом прибутків дворян разом із вмінням їх вести.

Найбільших збитків зазнали виробники вина та горілки. У 1914 р. царський уряд заборонив продаж спирту вина й горілчаних напоїв. Це у свою чергу негативно позначилося не тільки на дохідній частині державного бюджету і на фінансуванні війни, а й і на економічному становищі Бессарабської губернії і дворян.

На державні службі найвищий прибуток отримували міністри Державної думи та депутати, а також губернатори і генерали. Якщо враховувати ще крупних землевласників, кількість котрих серед дворян у губернії була 114 осіб, то можна зробити висновок, що лише 20% дворян Бессарабської губернії під час Першої світової війни могли мати доходи 10 000 – 20 000 руб. за рік. Середньопомісних дворян у губернії було 338 осіб, або 57%. Їх прибутки за рік коливалися від 1 000 до 2 500 руб., що можна вважати середнім рівнем заробітку у губернії. Мілкопомісні поміщики становили 9% вищого стану Бессарабської губернії. Кількість дворян Бессарабської губернії серед військових, не враховуючи генералів, становила 23 особи або 4%. Кількість лікарів становила 6 осіб, з них лише один був військовим лікарем. Їх заробіток коливався від 1 000 до 1 560 руб., що показує низький рівень доходів. До цієї групи можна також віднести дрібних поміщиків, котрих у губернії було 52 особи та вчителів, загальна кількість котрих становить 5,3%. Це говорить про те, що 14,3% дворян Бессарабської губернії мали низький рівень прибутків.

REFERENCES

1. Bacalov S., Gherasim C., Guțu M, «et al» (2014). Elita Basarabiei: social-politică și economică a sec. XIX–începutul sec.XX. Kishinev. 353 p.
2. Barinova E. P. (2008). Rossiyskoe dvoryanstvo v nachale XX veka. Ekonomicheskii status i sotsikul'turnyy oblik [Russian nobility in the early twentieth century. Economic status and socio-cultural appearance]. Moscow: ROSSPEN. 351 p.
3. Zayonchkovskiy P.A. (1998). Russkiy ofiterskiy korpus nakanune Pervoy mirovoy voyny [Russian officer corps just before the First World War]// Stat'i, publikatsii i vospominaniya o nem. Moscow: ROSSPEN. P. 24-69.
4. Gorbunov E.&Gorbunov K. V. (2016) Vykhodtsy iz Frantsii Belen-de-Ballyu. Nikolaevskaya vetv'[Natives of France Balen de Balue. Nikolaev branch]. Naukoviy visnik MNU im. V. O. Sukhomlins'kogo: Istorichni nauki. 5. P. 142-150
5. Doklady, 1915 – Doklady 46 ocherednogo gubernskogo zemskogo sobraniya po filoksernomu otdeleniyu [Reports of the 46th regular provincial zemstvo meeting on the phylloxera branch]. Kishinev: Drug, 1915. 24 p.
6. Zarplaty uchiteley do 1917g. Livejournal [Zarplaty uchiteley do 1917g. Livejournal]. Livejournal. Retrieved from <https://historical-fact.livejournal.com/81091.html#>
7. Zolotarev (1905) Statistika zemlevladieniya Bessarabskoy gubernii [The land tenure statistics of the Bessarabian province]. Sankt-Peterburg: Statisticheskii komitet. 54 p.
8. Karelin A. P. (1979). Dvoryanstvo v poreformennoy Rossii 1861-1904 gg. Sostav, chislennost', korporativnye organizatsii [Nobility in post-reform Russia 1861-1904. Composition, number, corporate organizations]. Moscow: Nauka. 304 p.
9. Natsional'nyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova]. (1910). F. 2 Kantselyariya bessarabskogo gubernatora. Op. 1. D. 9059: Delo po vtoromu stolu kantselyarii bessarabskogo gubernatora o sobranii chrezvychaynykh gubernskikh dvoryanskikh sobranii v Kishineve 12 marta 1910 g. [The case on the second table of the Bessarabian governor office on the meeting of the extraordinary provincial noble assemblies in Chisinau on March 12, 1910]. 12 p.
10. Natsional'nyy arkhiv Respubliki Moldova [National Archives of the Republic of Moldova]. (1913). F. 89. Op. I. D. 24 (1913). Perepiska s gubernskim predvoditelem dvoryanstva Rossii o deyatel'nosti kassy vzaimopomoshchi Bessarabskogo dvoryanstva [Correspondence with the provincial leader of the Russian nobility about the activities of the mutual aid fund of the Bessarabian nobility]. 39 l.
11. Morozan V. V. (2014). Delovaya zhizn' na yuge Rossii v XIX-nachale XX veka. [Business life in the south of Russia in the XIX – early XX century]. St. Petersburg: Dmitry Bulanin. 616 p.
12. Obzor Bessarabsko gubernii za 1910 god [Review of the Bessarabian governorate for 1910]. Izdanie Bessarabskogo gubernskogo statisticheskogo komiteta [Publication of the Bessarabian governorate statistical committee]. 195 p.
13. Os'kin M.V. (2016). Bessarabiya v 1916 – nachale 1917 g.: blizhayshiy tyl yuzhnogo fasa Vostochnogo fronta [Bessarabia in 1916 – early 1917: immediate rear of the Eastern Front southern face]// Rusin. №2 (44). P.158-170
14. Rent O. P., Serdyuk O. V., Shevchenko V. V. (2015). Ekonomichne stanovishche v pidrosiys'kiy Ukraïni [Economic situation in sub-Russian Ukraine]/ Velika viyna 1914-1918 rr. i Ukraïna: u dvokh knigakh. – kniga 1: Istorichni narisi/ V. A. Smolii, G. V. Bortnyak ta in.; za red. O. P. Reenta. K.: Klio. P. 378 -408.
15. Rossiyskoe dvoryanstvo. Bessarabskaya guberniya [Russian nobility. Bessarabian province]. Retrieved from <http://goldarms.narod.ru/moldavia.htm>
16. Smirnov A. F. (2010). Gosudarstvennaya Duma Rossiyskoy imperii 1906-1917 gg.: Istoriko-pravovoy ocherk [State Duma of the Russian Empire 1906 – 1917. Historical and legal sketch]. Moscow: Kniga i bizness. 624 p.
17. Topero V. A. (1914) Ilyustrirovanny adres-kalendar' Bessarabskoy gubernii 1914 g [Illustrated address-calendar of the Bessarabian province in 1914]. Bessarabian province statistical committee. 536 p.
18. Topero V. A. (1916) Ilyustrirovanny adres-kalendar' Bessarabskoy gubernii 1916 g [Illustrated address-calendar of the Bessarabian province in 1916]. Bessarabian province statistical committee. 538 p.
19. Tsiganenko L. F. (2009) Dvoryanstvo pivdnyia Ukraïni (druga polovina XVIII st. - 1917 r.). [Nobility of the south of Ukraine (second half of the XVIII century - 1917)]. Izmail. 284 p.
20. Yudin E. E. (2000) Russkoe dvoryanstvo nakanune i v period Pervoy mirovoy voyny: problemy sotsial'nogo razvitiya i politicheskoy deyatel'nosti sosloviya: dis. kand. ist. nauk: 07.00.02 [Russian nobility on the eve of and during the First World War: problems of social development and political activity of the estate] (Candidate's thesis). Moscow. 256 p.

ІНДИВІДУАЛЬНО ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РІВНІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Кириленко Таїса Сергіївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9079-9722>

Чанчиков Ілля Костянтинович, аспірант факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4023-8622>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7294

ARTICLE INFO

Received 26 October 2020

Accepted 12 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

hardiness, personality, integral individuality, willpower, temperament, character traits, emotional sphere of self – composition, cluster analysis, analysis of variance.

ABSTRACT

The article is devoted to the study of hardiness as a systemic concept and to expand the understanding of the features of individual manifestations of personality vitality. The concept of hardiness, developed by S. Muddy, includes three parameters: inclusion, control, risk-taking. In our study, individual manifestations of the vitality of the individual were identified by the characteristics of willpower, temperament, character traits, emotional sphere and self-esteem. The study is based on the concept of personality as an integral individual V.S. Merlin. In concept personality has certain levels: individual properties, individual mental properties, personal properties and the general level of integral individuality. According to these levels, individual personality traits were selected to determine the manifestations of hardiness. On the basis of cluster and analysis of variance, three levels of vitality are distinguished and individual personality traits are found accordingly. The obtained data allowed to describe the individual features of hardiness personalities: type of temperament, willpower, features of the emotional sphere, self-attitude and the most developed positive character traits.

Citation: Kyrylenko T. S., Chanchykov I. K. (2020) Individual Psychological Features of the Levels of Hardiness of the Individuality. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7294

Copyright: © 2020 Kyrylenko T. S., Chanchykov I. K. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. Вивчення життєстійкості в працях як зарубіжних так і вітчизняних вчених пов'язується з такими поняттями як стресостійкість, подолання життєвих криз, тощо. Класичне визначення життєстійкості, її складових та характеристик представлено в роботах С. Мадді. Він виділяє три складових життєстійкості: включеність, контроль, прийняття ризику. Саме вони, з точки зору С. Мадді визначають здатність людини справлятися з життєвими труднощами та активно проживати життя.

Проте на нашу думку, як компоненти, так і характеристики життєстійкості можуть бути розширені, що може визначати певні типологічні прояви життєстійкості особистості. Це може сприяти більш ефективному використанню концепції життєстійкості у тренінгах та психотерапевтичній роботі.

Аналіз останніх джерел і публікацій. На сьогодні, в роботах психологів зазначається не лише розуміння життєстійкості, а й пропонується необхідність системного розгляду та вчинкового підходу. Наприклад, за Л. Александровою (Александрова Л.А., 2005) життєстійкість лежить в основі самореалізації та адаптації особистості. Це здатність яка дозволяє проявляти стійкість у житті та не збитися з правильного шляху.

А. Фомина (Фомінова А.Н., 2012) розширює поняття життєстійкості зазначаючи, що обсяг поняття життєстійкість складають: психологічний феномен, ресурс, особистісна

властивість, інтегральна здатність, риса особистості, психологічна властивість, динамічний процес, інтегральне особистісне утворення. Також А. Фомінова відзначає важливість системного розгляду життєстійкості, яке складається з психофізіологічного, соціально-психологічного та особистісно-смыслового рівнів психіки людини, які проявляються в певних ситуаціях як єдиний комплекс, що сприяє саморегуляції та адаптації особистості до нових умов.

Життєстійкість проявляється в індивідуальних особливостях і у вчинках особистості. На думку Т. Титаренко (Титаренко Т. М., 2009), життєстійкість «проступає» у таких індивідуальних особливостях, рисах характеру, як: активність, цілеспрямованість, сміливість, загартованість, витримка тощо. Т. Титаренко зауважує, що особистісна життєстійкість проявляється у вчинках, які свідомо здійснюються на основі вчасно зроблених життєвих виборів. Згідно із Т. Титаренко, слабка, нерішуча, інфантильна людина ніколи не буде здатною до справжніх самостійних вчинків, що якісно змінюють її життя. У появі розладів суттєвим чинником є не стільки сила впливу травмуючого чинника на психіку людини, скільки її психологічна пружність, тобто здатність подолати цю травму та повернутися до попереднього образу життя.

В працях Вібе (Wiebe D.J. 1991) досліджувалось життєстійкість і здатність подолання стресу. Досліджувані з високими показниками життєстійкості продемонстрували фрустраційну толерантність та реагували на складні завдання більш позитивно чим досліджувані з низькою життєстійкістю.

Олреде і Сміт (Allred K.D. & Smith T.W., 1989) досліджували людей з різним рівнем життєстійкості та їх реакцією на загрозу. Вони припускали, що особи з високою життєстійкістю є більш стійкими до стресу, завдяки своєму адаптивному когнітивному стилю і наявності зниженого рівня фізіологічного збудження. Оцінювалися когнітивні і фізіологічні реакції чоловіків з високим і низьким ступенем вираженості якості життєстійкості на завдання з високим і низьким ступенем загрози. Як і передбачалося, досліджувані з високим ступенем вираженості життєстійкості давали більше позитивних самозвітів і менше негативних, ніж ті, хто мав низький рівень життєстійкості в умовах високого рівня загрози.

Водночас, в дослідженнях відзначається недостатня узгодженість в характеристиках життєстійкості та недостатня увага до індивідуальних проявів життєстійкості особистості.

Мета статті. Виявити та описати індивідуальні особливості вираженості життєстійкості особистості.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження спирається на концепцію В.С. Мерліна про інтегральну індивідуальність. Особистість, на думку В.С. Мерліна має ієрархічну інтегральну структуру, у якій усі рівні взаємопов'язані. В.С. Мерлін виділив такі рівні:

- систему індивідуальних властивостей організму, її підсистемами є: а) біохімічні, б) загальносоматичні, в) нейродинамічні властивості;
- систему індивідуальних психічних властивостей організму, підсистемами якої виступають: а) психодинамічні властивості, б) психічні властивості особистості;
- систему соціально-психологічних індивідуальних властивостей; до її підсистем відносяться соціальні ролі: а) в соціальній групі, б) в соціально-історичних спільнотах.

Індивідуальні особливості, які були вибрані для вимірювання, відібрані відповідно до рівнів особистості, які виділяв В.С. Мерлін.

На рівні індивідуальних властивостей досліджувався темперамент за допомогою «Особистісного опитувальника Айзенка».

На рівні індивідуальних психічних властивостей досліджувалась емоційна сфера за допомогою методики «Шкала диференційних емоцій» К. Ізарда та сила волі за допомогою тесту «Самооцінки сили волі» М.М. Обозова.

На особистісному рівні досліджувались риси характеру та цінності за допомогою методики «Цінності у дії» (VIA: Values in actions).

І на рівні інтегральної індивідуальності досліджувалось самоствавлення за допомогою «Опитувальника самоствавлення» В.В. Століна та С.Р. Пантелеєва.

Життєстійкість досліджувалась за допомогою тесту життєстійкості (Д.О. Леонтьєв, Е.І. Расказова).

У дослідженні взяло участь 147 досліджуваних. З них 29 чоловіків і 118 жінок. По віку: до 20 років – 4, 21-40 – 103, 41-60 – 38 та старше 61 року – 2 досліджуваних.

Далі досліджувані були розподілені за рівнем життєстійкості за допомогою кластерного аналізу, методу К-середніх. Він дозволив виділити фіксовану кількість груп – 3: з низьким, середнім та високим рівнем життєстійкості.

Отримані результати представлені в наступних таблицях

Таблиця 1. Середні показники параметрів життєстійкості кожного кластера

	Кластер		
	1	2	3
Включеність	39,13	18,52	28,66
Контроль	33,89	16,24	27,29
Прийняття ризику	18,47	9,48	13,82

Як бачимо з таблиці 1, 1 кластер – досліджувані з високими показниками життєстійкості, 2 кластер – досліджувані з низькими показниками і 3 кластер – досліджувані з середніми показниками життєстійкості.

Після проведення дисперсійного аналізу трьох компонентів життєстійкості, ми виявили, що всі три параметри життєстійкості у кластерах значимо відрізняються один від одного. Це значить, що рішення про виділення трьох кластерів було доцільним.

Таблиця 2. Кількість досліджуваних у кластерах

Кластер	Кількість
1	53
2	29
3	65
Всього	147

З таблиці 2 видно, що найбільше учасників з середнім рівнем життєстійкості, найменше – з низьким рівнем. Також достатня кількість учасників з високим рівнем життєстійкості.

За результатами дослідження темпераменту з використання однофакторного дисперсійного аналізу, ми отримали статистично значимий результат ($p < 0,01$). Тому можемо інтерпретувати отримані дані.

Таблиця 3. Середні показники темпераменту по групам

	Висока життєстійкість	Середня життєстійкість	Низька життєстійкість
Екстраверсія	14,58	11,72	9,68
Нейротизм	11,58	14,35	16,31

Загалом всі групи розрізняються за рівнем вираженості проявів темпераменту.

Група з високою життєстійкістю має більші показники екстраверсії ($M=14,58$) та менші показники нейротизму ($M=11,58$). Досліджувані цієї групи мають переважно сангвінічний характер, тобто вони активні, позитивні, діяльнісні та готові працювати.

Група з середніми показниками життєстійкості має менші значення екстраверсії ($M=11,72$) і більші показники нейротизму ($M=14,35$). До цієї групи входять представники всіх чотирьох темпераментів: як сангвініки і флегматики, так холерики та меланхоліки. Головне вони відзначаються нижчою активністю та меншою стабільністю емоційної сфери.

Група з низькою життєстійкістю має найнижчий показник екстраверсії ($M=9,68$) і найбільші показники нейротизму ($M=16,31$). В цю групу досліджуваних будуть входити більше людей з меланхолічним та холеричним темпераментом. Також досліджувані цієї групи відзначаються емоційністю та імпульсивністю.

За результатами дослідження емоційної сфери з використання однофакторного дисперсійного аналізу, ми отримали статистично незначимий результат по показнику «Індекс позитивних емоцій» ($p > 0,05$), тому цей показник далі не аналізується. Інші два показники мають статистично значимий результат ($p < 0,05$).

Таблиця 4. Середні показники емоційної сфери по групам

	Висока життєстійкість	Середня життєстійкість	Низька життєстійкість
Індекс негативних емоцій	20,83	23,01	27,65
Індекс тривожних розладів	16,09	19,06	23,58

Група з високими показниками життєстійкості має менші середні показники індексу негативних емоцій ($M=20,83$) і менші показники індексу тривожних розладів ($M=16,09$).

Група з середньою життєстійкістю має більші показники індексу негативних емоцій (M=23,01) і більші показники індексу тривожних розладів (M=19,06).

Група з низькими показниками життєстійкості має найбільші показники індексу негативних емоцій (M=27,65) і найбільші показники індексу тривожних розладів (M=23,58).

За результатами дослідження сили волі з використання однофакторного дисперсійного аналізу, ми отримали статистично значимий результат ($p < 0,01$).

Таблиця 5. Середні показники сили волі по групах

	Висока життєстійкість	Середня життєстійкість	Низька життєстійкість
Сила волі	21,07	19,53	17,48

Група з високою життєстійкістю має найбільші показники сили волі (M=21,07).

Група з середньою життєстійкістю має менші значення сили волі (M=19,53).

Група з низькою життєстійкістю має найнижчий показник сили волі (M=17,48).

За результатами дослідження самоставлення з використання однофакторного дисперсійного аналізу, ми отримали статистично значимий результат по всім показникам ($p < 0,05$).

Таблиця 6. Середні показники самоставлення по групах

	Висока життєстійкість	Середня життєстійкість	Низька життєстійкість
Глобальне самоставлення S	89,4	77,74	48,49
Самоповага	85,19	68,31	31,86
Аутосимпатія	76,33	62,67	50,31
Очікуване відношення від інших	67,85	57,94	35,08

Група з високими показниками життєстійкості має найбільші показники позитивного самоставлення, як шкала глобального самоставлення S (M=89,4), так і самоповага (M=85,19), і аутосимпатія (M=76,33) знаходяться на високому рівні. Тобто відношення до себе досліджуваних цієї групи дуже позитивне. Також відзначаються високі показники очікуваного відношення від інших (M=67,85).

Група з середньою життєстійкістю має більш середні показники самоставлення S (M=89,4), самоповаги (M=85,19), і аутосимпатії (M=76,33). Загалом це позитивне самоставлення, але воно нижче чим у першій групі.

Група з низькою життєстійкістю має низькі показники самоставлення: самоставлення S (M=48,49), самоповага (M=31,86), аутосимпатія (M=50,31). Очікуване відношення від інших також знаходиться на низькому рівні (M=35,08).

За результатами дослідження рис характеру з використання однофакторного дисперсійного аналізу, ми отримали статистично незначимий результат ($p > 0,05$) по показникам «Чесність», «Обачливість», «Скромність», «Розуміння прекрасного» тому ці показники далі не аналізуються. Інші показники мають статистично значимий результат ($p < 0,05$).

Таблиця 7. Середні показники позитивних рис характеру по групах

	Висока життєстійкість	Середня життєстійкість	Низька життєстійкість
Креативність	38,22	34,93	32,06
Любов до пізнання	41,88	37,63	33,55
Допитливість	42,33	38,46	33,34
Відкритість новому досвіду	40,83	38,87	36,24
Усвідомлення перспективи	39,01	36,67	34,03
Хоробрість	36,88	34,89	31,58
Наполегливість	37,00	34,40	27,96
Ентузіазм	38,98	35,84	29,79
Соціальний інтелект	39,94	36,09	34,00
Доброзичливість	40,41	38,01	35,55
Любов	37,18	35,95	31,65
Об'єктивність і справедливість	38,20	37,69	34,82
Лідерство	36,62	35,40	32,24
Громадянськість та кооперація	34,32	34,27	25,86
Здатність пробачати проступки	32,13	33,18	29,93
Саморегуляція	34,13	32,90	27,62
Вдячність	40,15	38,44	34,75
Надія та оптимізм	39,45	37,26	30,00
Почуття гумору	39,94	37,41	32,51
Духовність	34,22	32,84	26,65

Найбільше пов'язаними із життєстійкістю виявились такі риси як допитливість, любов до пізнання, відкритість новому досвіду та вдячність. Ці риси набрали найбільше балів у кожній групі з різними рівнями життєстійкості. Допитливість, любов до пізнання, відкритість новому досвіду – входять до складу універсальної цінності «Мудрість», що є показником когнітивних можливостей людини, які виявляються у її активному прагненні до здобування знань і їх застосування у професійній діяльності. Саме рівень вираженості цієї цінності у різних групах з різною життєстійкістю, набрав більше всього балів.

Найменше набирали балів такі риси як здатність пробачати проступки та духовність.

У групі з високою життєстійкістю спостерігаються високі показники «Допитливості» (M=41,88), «Любові до пізнання» (M=42,33), «Відкритість новому досвіду» (M=40,83), а також такої позитивної риси особистості як «Вдячність» (M=40,15).

У групі з середніми показниками життєстійкості такі риси характеру як «Допитливість» (M=38,46), «Любов до пізнання» (M=37,63), «Відкритість новому досвіду» (M=38,87), та «Вдячність» (M=38,44) мають середні значення.

Група з низькою життєстійкістю має низькі показники «Допитливості» (M=33,34), «Любові до пізнання» (M=33,55), «Відкритість новому досвіду» (M=36,24) та позитивної риси «Вдячність» (M=30,00).

Таким чином, кластерний аналіз результатів дозволив нам виділити три групи з різним рівнем життєстійкості.

Група з високим рівнем життєстійкості характеризується:

- вираженою екстраверсія і низьким рівнем нейротизму (сангвініки, флегматики);
- сильною волею;
- низькі показники рівню негативних емоцій та розладів;
- високим рівнем позитивного самоствалення та самоінтересу;
- розвиненими позитивними рисами, особливо такими як допитливість, любов до пізнання, відкритість новому досвіду та вдячність.

Група із середнім рівнем життєстійкості характеризується:

- менш вираженою екстраверсія і середнім рівнем нейротизму (флегматики, холерики, меланхоліки);
- менш сильною волею;
- більш помітними показниками рівня негативних емоцій та тривожних розладів;
- достатньо високим рівнем позитивного самоствалення та самоінтересу;
- розвиненими позитивними рисами характеру.

Група з дефіцитом життєстійкості характеризується:

- слабо вираженою екстраверсією і високим рівнем нейротизму (меланхоліки, холерики);
- середнім рівнем сили волі;
- достатньо високими показниками негативних емоцій та тривожних розладів;
- низьким рівнем самоствалення та самоінтересу;
- слабо розвиненими позитивними рисами характеру.

Узагальнюючи отримані результати, слід відмітити, що високий рівень життєстійкості можна розглядати як позитивно-діяльнісний її прояв за темпераментом, низькою тривожністю, високою силою волі, позитивного самоствалення та високою вираженістю позитивних рис характеру: допитливості, любові до пізнання, відкритості, вдячності.

Середній рівень життєстійкості проявляється в низькій стабільності, виразній тривожності, невисокій силі волі, проте в позитивному самостваленні і позитивних цінностях, як рисах характеру.

Низький рівень життєстійкості проявляється в імпульсивності, високій тривожності, у відсутності сили волі, невираженому самостваленні, хоча також з проявами позитивних рис характеру.

Висновки. На основі кластерного та дисперсійного аналізу виокремлено три рівні вираженості життєстійкості особистості: високий середній, низький.

На кожному рівні життєстійкість представлено особливості темпераменту, тривожності, сили волі, самоствалення, позитивних цінностей особистості, які можуть розглядатись собою як прояви типових форм життєстійкості особистості: позитивно-діялісна форма з високим рівнем життєстійкості; низько стабільна, тривожна форма з середнім рівнем життєстійкості, та імпульсивно-тривожна форма прояву життєстійкості особистості при низькому рівні її вираженості.

Перспективу дослідження вбачаємо у побудові окремих профілів життєстійкості з конкретними показниками з метою розробки психологічних програм зростання життєстійкості особистості.

REFERENCES

1. Aleksandrova, L. A. (2005). K osmysleniiu poniatia "zhiznestoikost lichnosti" v kontekste problematiki psikhologii sposobnostei. In *Psikhologiya sposobnostei: Sovremennoe sostoianie i perspektivy issledovaniia* (pp. 16-21). [To understanding the concept of "personality hardiness" in the context of the problematics of psychology of abilities. *The Psychology of Ability: Current State and Research Prospects: Proceedings of a Scientific Conference on Memory V. N. Druzhinin*, IP RAN, 19–20 sentiabria 2005 g. Moskva: Institut psikhologii RAN, 2005. C. 16–22.
2. Tytarenko, T. M., & Larina, T. O. (2009). *Zhyttiistiikist osobystosti: sotsialna neobkhdnist ta bezpeka. [Personality hardiness: social need and safety]* / T. M. Tytarenko, T. O. Larina. — K.: Marych, 2009. — 76 s.
3. Fominova, A. N. (2012). *Zhiznestoikost lichnosti: monografiia*. MPGU, Prometei. Moskva. [Personality hardiness]. URL: <http://www.fpp-mpsu.ru/uploads/all/all-h5bSrV5uy1.pdf>
4. Wiebe, D. J. (1991). Hardiness and stress moderation: A test of proposed mechanisms. *Journal of personality and social psychology*, 60(1), 89.
5. Allred, K. D., & Smith, T. W. (1989). The hardy personality: Cognitive and physiological responses to evaluative threat. *Journal of personality and social psychology*, 56(2), 257.

FICTIONALITY IN A POSTMODERN NOVELS (BASED ON THE CREATIVITY OF JASPER FFORDE)

Abdullayeva Yegane Atamoglan,

PhD assistant professor, Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7295

ARTICLE INFO

Received 30 October 2020

Accepted 13 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

fictionality, postmodern novel,
Jasper Fforde,
“Thursday Next”,
parody and fictional play.

ABSTRACT

In “The Postmodern Condition”, F. T. Lyotard argues that the logos is a myth with the concept of “sunset of metanarrative” and that the world can only be understood as a fictional story. Postmodernist aesthetics refers to this concept and puts forward the idea that the fictitiousness of a character in a literary work fictionalizes its state and the events in which he participates. In this regard, in the context of the literary work, real space and characters are fictitious. Fictionality realizes in different ways, and we can see this in the analysis of British writer Jasper Fforde’s novels “Thursday Next”.

Citation: Abdullayeva Ye. A. (2020) Fictionality in a Postmodern Novels (Based on the Creativity of Jasper Fforde). *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7295

Copyright: © 2020 Abdullayeva Ye. A. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Problem statement. The aesthetics of postmodernism unequivocally accepts the experiences of previous literary cultures, “reworking” existing literary texts with ironic quotations, parody and fictional play. Ironically, it tries to re-understand existing forms, and comically creates new interpretations of them. For this reason, postmodernist prose in literary criticism perceives quotations, simulations, and traditional literature as a space between parody and “recreating” fiction and reality.

On the other hand, it should be noted that in postmodernist prose fiction acts as the language of metaphor. In such novels, metaphor becomes the language of aesthetics and socio-cultural reality, serving the reader’s communication in the author’s story.

The aesthetics of postmodernism created a special and new type of interpretation, fiction [5]. What distinguishes the postmodernist narrative from the narratives of other pre-existing artistic systems is that it reworks known texts into a textual space between fiction and reality. This was due to the fact that postmodernist literature, bypassing seriousness, preferred irony and satire, claiming the emergence of a new type of investigation between fiction and reality. For this reason, fiction is an important technique in postmodernist novels.

Postmodernist literature could escape the seriousness and responsibility of what is being said by taking advantage of irony and satire in the space of fiction. This was due to the idea that postmodernist aesthetics did not have the appropriate form and content to describe reality and that is why postmodernist writers were not ambitious in describing reality. In this regard, postmodernist writers resorted to postmodernist fiction and parody, and fictionality was realized by fictional play.

The modern British postmodernist novel, especially Jasper Fforde’s series of novels “Thursday Next”, can be seen as the most interesting examples of postmodernist novels, the author’s acceptance of the use of fiction and fictionality.

Presenting main material. Modern British writer Jasper Fforde was born on January 11, 1961 in London and spent his childhood and youth in his grandfather’s native Wales. In this regard, the author’s strange-sounding surname Fforde was written according to the rules of the Wall alphabet (a

British group of Celtic languages). From a young age, Jasper Fforde wrote short stories and reworked the tales he read as a child. Later, he added a detective story to children's fairy tales and created new ones. These writings led to the emergence of one of his first literary characters, Thursday Next. According to the writer, his mother played a major role in naming the image Thursday Next. He recalls that his mother often used the word "next Thursday" changing the places of the words. On the other hand, many critics see the phrase as an allusion to Gilbert Chesterton's "The Man Who Was Thursday".

In his work written in the genre of historical fantasy, the author used numerous allusions, metaphors and subtle humor to present a hero named Thursday Next to literature. This character, as the protagonist of the author's series of novels, participates from book to book and creates the series "Thursday Next". The series, written in different years, includes the novels such as "The Eyre Affair" (2001), "Lost in a Good Book" (2002), "The Well of Lost Plots" (2003), "Something Rotten" (2004), "First Among Sequels" (2007), "One of Our Thursday is Missing" (2011) and "The Woman Who Died a Lot" (2012).

Based on the plot of Charlotte Bronte's novel "Jane Eyre", "The Eyre Affair" is about the abduction of the protagonist Jane Eyre and the detective plot that follows the incident. The book is one of the best-selling detective stories in the detective genre in the New York Times, and has won the sympathy of readers since its writing.

The events take place in Wales, and the dogma, which is already part of Britain, is the birthplace of the socialist republic. Russia, meanwhile, has not given up its imperial interests, and the Crimean War has been going on for years. Airships move in the air, short-distance trains run on the ground. The lack of skilled police in the state communications agency has led to an increase in criminal cases. In the magical-fantastic time, vampires and monsters roam and live with humans. Speaking of narrator Thursday Next, the explorer talks about classic English writers, who stand guard over the works of those authors: "Words were his life and his love—he never seemed happier than when he was on the trail of a counterfeit Coleridge or a fake Fielding. It was under Boswell that we arrested the gang who were stealing and selling Samuel Johnson first editions; on another occasion we uncovered an attempt to authenticate a flagrantly unrealistic version of Shakespeare's lost work, *Gardenia*" [4;3].

Thursday Next talks about Shakespeare's family, describes him and other famous writers of English literature, Hershel, where the Bronte sisters also lived, and says that he fought hard enough to protect this place: Such huge numbers of people had created enormous security problems; no one was taking any chances since a deranged individual had broken into Chawton, threatening to destroy all Jane Austen's letters unless his frankly dull and uneven Austen biography was published... In Dublin the following year an organised gang attempted to hold Jonathan Swift's papers to ransom. A protracted siege developed which ended with two of the extortionists shot dead and the destruction of several original political pamphlets and an early draft of *Gulliver's Travels*"[4;15].

As you can see, the magical-fantasy world also includes characters from classical literature, which further enriches the writer's fantasy world. Schoolchildren collect postcards with pictures of the literary heroes of Fielding, Dickens, and Thackeray, and "Shakespeare issue" takes on a new dimension in the literary community - years of controversy result in war.

Thursday Next works in the literary crime department, and unlike his peers, he can also travel to the pages of books. On one of his next trips, she faces the Book World, which is controlled by the Fiction Organization.

Becoming a member of the Great Library, Thursday Next prevents Jane Eyre's fairy-tale heroine Acheron Hades's (Hades - the god of the realm of the dead in Greek mythology, Acheron or Stinks - the name of the river that carries the spirits to the realm of the dead, embodies the terrorist in the work) deeds, the end of the world several times, then marries, frees her husband from the spell of magic, becomes a mother of three children and eventually becomes the hero of her book. Her father is an advocate for Book World, her uncle is the inventor of Mycroft, and her grandmother is an elderly woman nicknamed Pickwick, who once worked at the Great Library.

Apparently, Casper Fforde "transfers" the heroes of the classic novel to his work, making "promotions" that will be of interest to the reader. Among her heroes are the characters from Emily Bronte's novel "Wuthering Heights". Members of the "Catherine's Party" want to kill the protagonist Heathcliff, and the plot continues around his persecution. In *Wuthering Heights*, it is known that Catherine is Heathcliff's childhood friend and beloved. Catherine marries not him, but another childhood friend, Edgar Linton, and Edgar and Heathcliff hate each other so much that pregnant

Catherine becomes physically and mentally ill, loses her mind, and eventually dies. Emily Bronte's book takes on a new dimension in Casper Fforde's novel, and the members of the "Catherine Party" vow to take revenge on Heathcliff.

The other character in the play is Godo, the invisible protagonist of Samuel Beckett's play "Waiting for Godot", who is in a state of eternal waiting. The staff of the Great Library waits for Godot throughout the work, hoping for his arrival, but they can't see him until the end.

In the world of the novel created by the author, a special Chronoguard department travels in the time machine to the future as well as the past, scientists resurrect extinct animals, and Thursday Next can fall into the reality described in the books. The writer achieves this with the help of fantastic descriptions and unusual prose, and the author's use of sarcasm, ridicule and satire, which are forms of expression of artistic laughter, plays a special role in revealing the images.

The author's novel "The Well of Lost Plots" [3] is based on the metaphor of the "world library" by Jorge Luis Borges. Referring to Jorge Luis Borges's story "The Library of Babel", J. Fforde creates a world of art called BookWorld, which combines classic works, as in the hypertext of the great Argentine writer. The texts created by J. Fforde do not realize life, as in classical works, but the space of texts, in other words, J. Derrida's concept of "the world as a text".

The complex narrative structure disrupts the linear development of events and, in place of allusion, reminiscence, and within the plot, transforms the text of the new plot into a postmodernist narrative type. As a result of the erasure of memory, Thursday Next loses her memory, forgets the death of her brother, and in this connection the known event in his dreams changes several times and turns into different endings. This part of the novel is reminiscent of Milorad Pavic's "Dictionary of the Khazars", in which the protagonist sees first the death of his wife and as the same episode is repeated, the relatives become alien soldiers and the soldier dies, seeing his brother's death again Thursday Next is now convinced that his wife is alive. The author emphasizes that in the plots of the dream, as in the story of Jorge Luis Borges "The Garden of Forking Paths", different plot lines take place, and all the events are relative. Apparently, the writer "switches" to the plot line of Milorad Pavic and Jorge Luis Borges and uses it.

Then new narrators come to the work and they tell each other the history of L.N. Tolstoy's "Anna Karenina". Thursday Next listens to them with a headset, and when the writer arrives, he creates a special type of text for readers - comments and references, thus blurring the line between reality and the text, between the main text and the comments.

The work ends in an unusual way, and the author thanks Emily Bronte's protagonist Heathcliff for her participation in the novel.

As can be seen, the text is based on the principle of play with reality and opens the way for the plot of a new novel from the contact of real events with the heroes of the book. Book World is home to Dante's Beatrice, Emily Bronte's Heathcliff and Catherine, Charles Dickens's Miss Havisham and Falstaff, and Thursday Next, when she enters the novel written in the book, she lives up to the text. Like women in real life, she misses going to work, getting on the bus, watching movies, because the classics do not reflect the lifestyle of modern woman. However, as she moves from book to book, she meets and interacts with the characters of famous works. Wuthering Heights is revived in the novel by Jasper Fforde, the protagonist of the novel, and realizes the postmodernist saying that "the world is a text" [2].

The real protagonist Thursday Next also analyzes the events of both "The Well of Lost Plots" and the novel written within the novel, and these analyzes sound so convincing that the distance between the book the reader reads and the book written on its pages disappears. The world of books is like reality, and reality is losing its weight and turning into fiction.

The titles of the chapters also informs about the complex plot line of the work. While the "Minotaur" is a journey into Greek mythology and a description of the world of mythical heroes, "Captain Nemo" portrays the novel of Jules Verne, and the events on the "Nautilus" submarine are "transferred" to the modern era, thus stepping with Next. Captain Nemo's books "Twenty Thousand Leagues Under the Sea" and "The Mysterious Island" take on a new meaning in Jasper Fforde's work, focusing on the problems of the modern world.

The journey into the world of books also compares the reader with the protagonists of John Fawles's "The Magus", Evelyn Waugh's "Decline and Fall", "Vile Bodies", and "Sword of Honor".

In the books, the heroes of the world ask readers' questions and answer them on the spot. Well-known book characters express the problems of the modern world, on the one hand, they voice the pains of the time, and on the other hand, they remind the plot of the fairy tale by leaving their book

period. Thus, the dual situation creates a paradox; the reader both faces the current problems of his time, and travels to the world of fairy tales, sees that he is in contact with the pages of the book. Jasper Fforde's new type of prose also informs him of the irony of postmodern aesthetics, "provoking" the reader to take a sarcastic approach to himself and the events around him.

On the other hand, Jasper Fforde speaks not only about the current problems of the world, but also about its incomprehensible "face". Thus, the idea of "the book is life" is realized by the writer in a unique way, reminiscent of the transition from books to books in the collection of short stories "The Book of Sand" by J.L. Borges. (The protagonist of J.L. Borges's "The Book of Sand" turns the Bible into a magic book and hides it in the pages of "One Thousand and One Nights").

The peculiarity of Jasper Fforde's work embodies the fictionality of postmodernists who take advantage of the principles of fiction and reality. In the work, a group of characters trying to escape the terrible disease that befell Florence is reminiscent of the plot line of Boccaccio's "The Decameron". The reader's new journey to the pages of "The Decameron" is replaced by Kafka's novel "The Trial". The escape plan of one of the heroes results in a lawsuit against him, and this lawsuit "sends" the reader to Kafka's well-known work.

The characters from L.N. Tolstoy's "Anna Karenina", Mark Twain's "The Adventures of Huckleberry Finn", and Thomas Hardy's "Tess of the d'Urbervilles" make the work even more interesting, linking different plot lines based on the reader's intellect.

The fact that the work "walks" between popular literature and intellectual literature indicates that it is addressed to both types of readers. While Jasper Fforde makes popular literature a laughing stock, he hopes to create a new type of reader by turning to intellectual novels. He says this in one of his interviews: "The inspiration comes from everywhere, from what I grew up with. There's so much silliness and nonsense in the world that we regard as normal working procedure. The satirical point of the view may be to counterpoint that. The way we look at classics has been hijacked by the intelligentsia - Shakespeare is highbrow and seen as something clever people do, which isn't right at all. I basically pull inspiration from everywhere ... I'm interested in lots of stuff"[1].

Conclusions. Jasper Fforde's works are generally regarded by literary critics as a complex type of narrative. Such an approach is understandable, because the author resorted to numerous allusions, reminiscences and word plays, creating the text within the boundaries of reality and fiction. This message to the intellectual reader is also related to the clear ending of the text. Such an approach leads to numerous interpretations of the reader, reveals not one, but several plot lines of the work, encourages to look at the known texts from a new perspective.

Apparently, Jasper Fforde succeeded in creating a new type of narrative, the postmodernist novel, on the frontiers of fiction and reality, using fictionality, a postmodernist artistic technique, in the "Thursday Next" series of novels.

REFERENCES

1. An interview with Jasper Fforde https://www.bookbrowse.com/author_-interviews/full/index.cfm/author_number/737/jasper-fforde
2. Derrida J. Of grammatology. John Hopkins University Press. Baltimore and London. 1997, 365 p.
3. Fforde J. The Well of Lost Plots. Penguin Books, 2004, 375 p.
4. Fforde J. The Eyre Affair. Penguin Books, 2003, 400 p.
5. Iser W. The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response. John Hopkins University Press. Baltimore and London. 1980. 239 p.
6. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. University Of Minnesota Press, 1984, 144 p.
7. Head D. The Cambridge Introduction to Modern British Fiction. 1950—2000 Cambridge: University Press, 2002, 307 p.

ВИВЧЕННЯ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРУ З ДОПОМОГОЮ ОБРАЗІВ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 10-11 КЛАСАХ

Орищенко І. М.,

аспірант кафедри мовно-літературної освіти та культури мови, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7296

ARTICLE INFO

Received 30 October 2020

Accepted 14 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

education, the images of natural elements, teacher, student, stylistic features of the literary works, style, methodological system.

ABSTRACT

The article is devoted to the problem of studying of the style features of the literary works with the help of images of the natural elements during the lessons of Ukrainian literature in 10-11 grades. In this paper, a new method of studying of the style features is presented. The author of the article defines the aim and basic methodological principles of the research. The aim of the study is to create a theoretical and methodological system that will explore the main stylistic characteristics of the work with the help of images of water, fire, air and earth. The main goal of this research is to analyze the nature of the links between the images of natural elements and stylistic features of a literary work and to develop a methodological system that would allow exploring different levels of the work of art effectively. The images of natural elements play a vital role in studying different levels of the literary works. Previous studies indicate the insignificant role of images of water, fire, air and earth to reveal the stylistic features of the artistic text. However, to the author's best knowledge, very few publications are available in the literature that discuss the problem of studying of the style features of the literary works with the help of images of the natural elements. The remainder of the paper is organized into three sections. Section I describes theoretical level of studying the stylistic characteristics of the work through the images of natural elements. Section II analyses features of the reception of images of natural elements by students during the initial reading of the work. Practical results are presented in Section III.

Citation: Orishchenko Inna. (2020) Study of the Style Features of the Literary Works with the Help of Images of Natural Elements During the Lessons of Ukrainian Literature in 10-11 Grades. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7296

Copyright: © 2020 Orishchenko Inna. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Урок української літератури є дуже особливим, оскільки він вимагає залучення розумових та емоційних форм мислення від старшокласника. На відміну від інших навчальних предметів, які відтворюють реальні факти та застосовують логічні моделі для вирішення наукової проблеми, література створює дійсність з допомогою чуттєвих образів. Кожен художній елемент чи деталь наповнюється певною ідеєю, саме тому основне завдання учителя полягає у створенні таких навчальних моделей та залучення методів, прийомів та стратегій, які б допомогли учню досягнути авторську картину світу, репрезентовану у творі, а також усвідомити ідейну глибину твору. Літературний твір є динамічним утворенням, яке оживає у свідомості під впливом фантазії. «Мистецтво не терпить мертвих форм, холодних, абстрактних, не пройнятих почуттями ідей» [7, с. 139], - зауважує Є. Пасічник. Художній твір повинен спонукати учня до роздумів про власний життєвий шлях, до переосмислення його теперішнього, минулого та майбутнього буття у Всесвіті. Ще однією особливістю уроку української літератури є його виховний потенціал: крім

набуття теоретичних знань та практичних навичок їх застосування, учитель повинен формувати з старшокласника самодостатню особистість з самостійними моделями мислення та чіткими моральними орієнтирами.

Аналіз художніх творів повинен висвітлювати усю багатогранність твору у єдності його змісту та форми, розуму та почуття, розкривати різні художні рівні тексту (стильові, жанрові, мовні). Текст є завжди вписаним у певний контекст, позначений впливом певного стилю, жанру чи філософської думки. Старшокласники мають усвідомити, що кожен твір існує не ізольовано, самостійно, а є частиною певної системи, тобто стилю, вбирає його основні риси та світоглядні установки. Образи води, вогню, повітря та землі є змістовим ядром, яке ввбирало у себе базові характеристики певного стилю та допомагають глибше осягнути його стиль та неповторність.

Матеріали та методи. Методологічну основу нашого дослідження складають філософські погляди про існування первообразів, тобто архетипів К. Г. Юнга та уявлення про існування чотирьох першостихій Г. Башляра та Н. Фрая. Г. Башляр пропонує аналізувати літературні твори та творчість письменників на основі вчення про існування чотирьох природних стихій: води, повітря, вогню та землі. Дослідник у книзі «Митець на службі у стихій» наголошував на важливості їх впливу на творчий потенціал особистості: «Стихії – вогонь, повітря, земля, вода, які уже здавна допомагали уявити філософам досконалість світобудови, залишаються й першоосновами художньої творчості» [2, с. 200]. Він вважає, що ці природні стихії виявляють себе через певний набір якостей, характеристик та станів. Філософ був переконаний у тому, що певна сила природи підпорядковує собі хід думок, уяву, фантазію, переконання, погляди, почуття та ідеали людини впродовж всього періоду її існування. Н. Фрай вводить архетипні образи води та вогню. Вогонь та світло пов'язані із очищенням, святістю та переродженням, у той час як вода символізує хаос та розщеплення. Стихія вогню відсилає до таких образів як фенікс, еліксир, лотос, сонцем, троянда, вино чи кров.

Об'єкт дослідження – аналіз стильових особливостей твору з допомогою образів стихій природи.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади вивчення стильових особливостей твору з допомогою образів природних стихій на уроках української літератури у 10-11 класах.

Мета дослідження полягає у створенні теоретико-методологічної розробки, яка дозволить досліджувати основні стильові характеристики твору за допомогою образів води, вогню, повітря та землі.

Результати дослідження. Особливості застосування компонентів з образними стихійними утвореннями допомагають розкрити *стильові характеристики* епічного твору. Старшокласники повинні оперувати такими теоретичними відомостями про функцію образів природних стихій для стильового аналізу літературного тексту: модерна література використовує образи води, вогню, повітря та води для представлення внутрішнього світу особистості, її емоцій, переживань та виявлення психологічних зв'язків, які поєднують людську душу з природою: навколишня дійсність є джерело натхнення та життєвої енергії (психологічна новела «Intermezzo» М. Коцюбинського, новела «Момент». В. Винниченка), крім того вона тяжіє до залучення несвідомих виявів та чинників, які намагається пояснити з допомогою образів природних стихій (новела «Новина» В. Стефаника). У творах модерної літератури використовуються язичницьких образів та символів, які репрезентуються через образи природних першоелементів та відображають національні та загальнокультурні концепти (драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки, повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського). Так, неоромантична література прагнула проникнути у трансцендентний світ та пізнати механізм внутрішніх душевних переживань особистості з допомогою архетипної образності, язичницьких символів та міфологізму (повість «Земля» О. Кобилянської, драма-феєрія «Лісова пісня» Лесі Українки). Образи води, вогню, повітря та землі персоніфікуються та стають самостійними дійовими особами, що провокує певні інновації в оповідній формі та часопросторових характеристиках твору (умовність зображення, розмитість часових та просторових рамок, надчасовість та позапросторовість дій) (поема в прозі «Поza межами болю» О. Турянського, кіноповість «Зачарована Десна» О. Довженка та автобіографічний роман «Майстер корабля» Ю. Яновського).

Сформувані такі теоретичні знання можливо за рахунок чітко розробленої послідовності кроків, які сприятимуть набуттю учнями практичних навичок аналізу художнього стилю з допомогою образів води, вогню, повітря та землі.

Теоретичний рівень. Літературні твори у старшій школі вивчаються не ізольовано, а у контексті культурно-історичних передумов, тенденцій чи модних віянь. Письменник не є стороннім споглядачем: він вибирає провідні думки та ідеї свого історичного періоду і творить літературний процес. Саме тому старшокласники повинні вміти окреслювати головні філософсько-світоглядні проблеми певного історичного періоду та знаходити їх відображення у текстах письменників. Значну роль у вирішенні цього завдання відіграють образи стихій природи: вони є основним смисловим ядром, яке допомагає глибше розкрити суть того чи іншого літературно-мистецького стилю. Основне завдання теоретичного етапу:

- поглибити знання учнів про поняття «стиль» та різні його види;
- розкрити культурно-історичні причини його виникнення;
- визначити особливості репрезентації кожного окремого стилю, як самобутньої мистецької системи з властивими лише їй зв'язками, проблематикою, тематикою та світоглядною системою;
- виявити концептуальні значення, яких набувають образи води, вогню, повітря та землі у різних стильових системах.

Рецептивний рівень. Підготовка до сприймання художнього твору повинна посідати чільне місце на уроці української літератури, адже саме вона створює необхідну емоційну атмосферу, налаштовує на сприймання тексту, сприяє виникненню позитивних інтенцій, викликає інтерес та налаштовує учнів на роботу. Основне завдання педагога – створити позитивну установку в учня, яка б змусила його прочитати його та повноцінно осягнути. Для того, щоб скерувати пізнавальний потенціал старшокласників у потрібне русло, а процес сприймання набув цілеспрямованих та продуктивних рис, учитель повинен запропонувати їм випереджальне завдання, яке може бути репрезентоване у формі опитувальника, проблемного запитання, пам'ятки, презентації, залучення досягнень інших видів мистецтва. Наприклад:

Пам'ятка:

- читайте літературний твір уважно, повністю та детально;
- знайдіть незрозумілі слова та встановіть їх значення з метою усунення помилкового розуміння змісту тексту;
- не оминайте поза сюжетних елементів таких, як описи, пейзажі, авторські відступи;
- знайдіть образи води, вогню, повітря та землі;
- визначте основні характеристики певного стилю;
- як реалізуються той чи інший стиль через образи природних елементів: міфологізація, експресія, імпресія, натуралізація, надмірна емоційність і т. д.

Учитель може запропонувати такі презентації для розкриття стильових особливостей твору: «Імпресіоністичні риси стихій природи у повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського» або «Вода, вогонь, повітря та земля: неоромантизм драми-фесрії «Лісова пісня» Лесі Українки».

Вивчаючи імпресіонізм та його основні риси педагог повинен акцентувати увагу учнів на важливості природи та зокрема стихій води, вогню, повітря та землі для митців-експресіоністів. Для досягнення цієї мети він може провести паралель із образотворчим мистецтвом і використати для цього картини художників-імпресіоністів К. Моне, Ж. Базиль, В. ван Гога та ін.

Аналітичний рівень. Запропоновані учителем принципи та прийоми аналізу твору повинні формувати з учнів кваліфікованих читачів з важливими для них уміннями та навичками усвідомленого сприймання твору, яке включає в себе розгляд ідейно-тематичного поля та стильової природи через образи природних елементів. Педагог повинен розвивати в старшокласників літературознавчий хист, здатність глибоко, якісно та цілісно усвідомити текст. Завдяки аналізу сюжетних характеристик твору з допомогою образів води, вогню, повітря та землі учитель зможе уникнути поверховості розуміння твору учнями та забезпечить їх якісними знаннями. Вивчення художнього тексту слід розпочати із з'ясування основних рис того чи іншого стилю. Педагогу важливо уникати надмірної термінологізації та уникати незрозумілих для учнів понять, які зроблять навчальний матеріал занадто сухим та нецікавим для старшокласників. Запропонована інформація повинна подаватися доступно для цієї вікової групи мовою. Специфіка уроку української літератури полягає у його емоційності та естетичності, саме тому доцільним буде застосування музичних композицій чи зразків образотворчого мистецтва для

створення необхідної емоційної атмосфери або використання завдання, яке вимагає від учня виявити його власне ставлення до цього мистецького явища. Важливо, щоб навчальний матеріал, який розглядається на уроці, став власним надбанням старшокласника, досягти цього можливо лише тоді, коли він зможе доторкнутися до найтонших струн його душі та залишити там слід. Основною рушійною силою навчального процесу є мотивація, тобто виникнення потреби в учня до набути знань про певний мистецький стиль та значення образів природних елементів для його вираження. Учителю повинен створити комфортні умови для вираження думки кожним учнем та толерантне ставлення до поглядів, які відрізняються від інших. Урок української літератури – це колективне пізнання важливих істин, відкриття чогось нового та набуття практичних навичок їх пошуку, аналізу та усвідомлення. Вивчаючи твір на уроці української літератури педагогу слід пам'ятати про цілісність його аналізу у єдності змісту та форми, саме тому дослідження стильового рівня тексту через образи води, вогню, повітря та землі у перспективі повинно виходити на виявлення авторської позиції та підтексту. Доцільність запропонованого маршруту пізнання твору обумовлюється пізнанням учнями логіки авторської побудови тексту, тобто вони мають переконатися в тому, що окремі рівні твору існують не ізольовано один від одного, а взаємодіють і формують завершений зразок мистецтва.

Досліджуючи стильові риси твору учитель може обрати індуктивний (через знаходження образів стихій природи та виявлення в них рис певного стилю), дедуктивний методи пізнання (через виокремлення основних стильових характеристик та знаходження їх у внутрішньому просторі тексту) або метод проблемного викладу матеріалу (проблемне запитання, яке задається на початку уроку і вирішується у ході колективного обговорення).

Учні повинні набути таких *компетентностей*:

- визначати стильові особливості твору через образи води, вогню, повітря та землі;
- пояснювати основні причини їх виникнення та виявляти світоглядні концепти, які генерували появу того чи іншого мистецького стилю;
- усвідомлювати логіку побудови тексту, продиктовану його стильовими особливостями.

Вивчення стилю художнього твору може відбуватися за заздалегідь запропонованими запитаннями, які допоможуть скерувати старшокласників у правильне русло та акцентувати їх увагу на ті аспекти тексту, яким вони можуть не надати належного значення, але, які відіграють істотну роль у процесі осягнення певного стилю, авторської картини світу та підтексту. Педагог може запропонувати учням випереджальне завдання, яке вони мають виконати вдома: пошук цитат та їх коментування, складання логічного ланцюжка і т.д. Такий прийом дозволить зекономити час на уроці та приділити більше уваги встановленню логічних зв'язків між образами води, вогню, повітря, землі та літературним стилем, а також дасть можливість почути художній текст ще раз, відчути його високу естетичну цінність та оцінити майстерність авторського стилю.

Висновки. Отже, образи природних елементів є універсальним засобом пізнання художнього твору та окремих його рівнів, який розкриває різні грані тексту та допомагає глибше осягнути унікальність авторської картини світу та багатство філософського підтексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М.Зубрицької (1996). Львів: Літопис, 634 с.
2. Башляр Г. (1998) Вода и грезы / Пер. с франц. Б.М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 268 с.
3. Башляр Г. (1999) Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / Пер. с франц. Б.М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 344 с.
4. Башляр Г. (2000) Земля и грезы воли / Пер. с франц. Б. М. Скуратова. – Москва: Издательство гуманитарной литературы, 384 с.
5. Башляр Г. (1993) Психоанализ огня / Пер. с франц. Б.М. Скуратова. Москва: Прогресс, 176 с.
6. Бондаренко Ю. (2012) Методика шкільного вивчення сюжетно-композиційної організації епічного твору: теорія і практика / Ю. Бондаренко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 143 с.
7. Пасічник Є. А. (2000) Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 384 с.
8. Юнг К. Г. (1996) Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг. Киев: Государственная библиотека Украины для юношества, 384 с.

FORMATION OF THE INTELLECTUAL ELITE OF THE DIPLOMATIC SERVICE

R. Palahusynets, Ph.D., Deputy Head of Division Inter-Parliamentary Relations Directorate, Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine, Ukraine

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7299

ARTICLE INFO

Received 20 October 2020

Accepted 15 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

Intellectual,
diplomat,
service,
elite.

ABSTRACT

The article considers the peculiarities of the formation of the intellectual elite of the diplomatic service. The features of the intellectual elite are highlighted. It is determined that the essential qualities of the intellectual elite include the level of education, innovative way of thinking, professional success and recognition, creativity, motivation, etc. The essence of the concept of "intellectual elite of the diplomatic service" from the point of view of stratification, altimetric, axiological and monistic approaches is revealed. The main tasks of the diplomatic service of Ukraine have been clarified. The author's interpretation of the intellectual elite of the diplomatic service is formed. It is determined that the formation of the intellectual elite of the diplomatic service is a purposeful process of creating a personality with predetermined features, which involves actions aimed at its development, and includes its conscious self-development to coordinate the activities of

government agencies to ensure a common foreign policy. There are four main factors that influenced the formation of the intellectual elite of the diplomatic service: personnel policy of the Foreign Ministry (MFA), including formal and informal requirements for diplomatic personnel, their selection in accordance with applicable law and internal rules and traditions of the MFA; the level of education and general culture of diplomats; acquisition of professional experience and skills in the process of service; involvement in the corporate values of the diplomatic service: understanding of its content, foreign policy objectives and interests of the country, political culture, patriotic and religious values. It is noted that in the formation of the intellectual elite of the diplomatic service a special place is occupied by university education, as a modern university is not only an educational, but also a scientific and cultural center, which trains intellectuals. It is proved that the rationalization of personnel policy as an innovative direction in the development of Ukraine is a necessary and important condition in the work of the diplomatic service and increase the efficiency of their activities. The directions of realization of innovative personnel policy of diplomatic service for the purpose of modernization of foreign policy activity of Ukraine are offered.

Citation: R. Palahusynets. (2020) Formation of the Intellectual Elite of the Diplomatic Service. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7299

Copyright: © 2020 R. Palahusynets. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

General determination of the problem and its connection with important practical tasks. In the dynamic informational XXI century the main resource for the formation of the system of international relations is the intellectual potential of the country. According to the Sustainable Development Strategy of Ukraine, the main competitive advantage of the country's economy should be the formation of a class of intellectual employees ("people of knowledge") first of all through the education system, which is seen as a factor in long-term growth of labor activity and creative development of personality.

At all times, diplomacy has been called upon to serve as the most effective tool for international dialogue. However, in modern world, the methods of traditional diplomacy are losing their former significance. In the context of globalization and the growing role of information technology, problems that were previously considered as an internal affair of the state, are now often solved at the international level. Therefore, Ukraine needs to look for ways to modernize its diplomatic services, improve the training and education of diplomatic personnel. This task is especially relevant for our country, which is going through a difficult period of gaining a worthy place on the world stage.

It is obvious that in the information age the requirements for a diplomat are constantly growing. Deprived of routine information gathering activities, a diplomat of a new formation (intellectual elite) must prove himself, above all, as an experienced analyst, manager, parliamentarian and coordinator. His role as a mediator between traditional and non-traditional diplomacy, his ability to identify and mobilize non-governmental resources to achieve state goals, is becoming significant. Therefore, in these conditions, the role of higher education as the most important source of replenishment of the intellectual elite of the diplomatic service is significantly changing.

Thus, due to the fact that the transformation of the system of international relations is characterized by profound changes in world development in the direction of polycentrism, geopolitical and geoeconomic self-determination of regional associations; based on the processes of globalization and the rapid development of information and communication technologies, the opportunities for citizens to influence the policies of their countries have increased; Ukraine's relations with other countries and international organizations and institutions are based on the quality of the diplomatic service of Ukraine, of particular importance is the formation of intellectual maturity of diplomatic officials.

An analysis of recent research or publications in which the solution of this problem is initiated and on which the author relies. Analysis of scientific sources has shown that various issues of the intellectual elite, including the definition of the basic concepts used, reveal scientists in such an area as political science, sociology, philosophy, history, economics, public administration. These are the works of I. Abramov [2], A. Averin [3], N. Averyanova [4], E. Afonin, G. Ashin, E. Babosov [5], L. Vasilieva, R. Voitovich [6], O. Voronko, V. Goshovska [7], G. Dmytrenko, L. Ivanova [3; 9], A. Krytska [9], O. Lyndyuk [11], I. Lopushinsky, K. Mykhailova [12], N. Nyzhnyk, O. Pavlenko [14], A. Panova [15], T. Ponomarenko [2], A. Rachynsky, K. Storozhevsky [3], I. Suray [7], T. Tomashevskaya [16; 17], A. Tsyplakova [18], G. Yaroshenko [3] and other scientists.

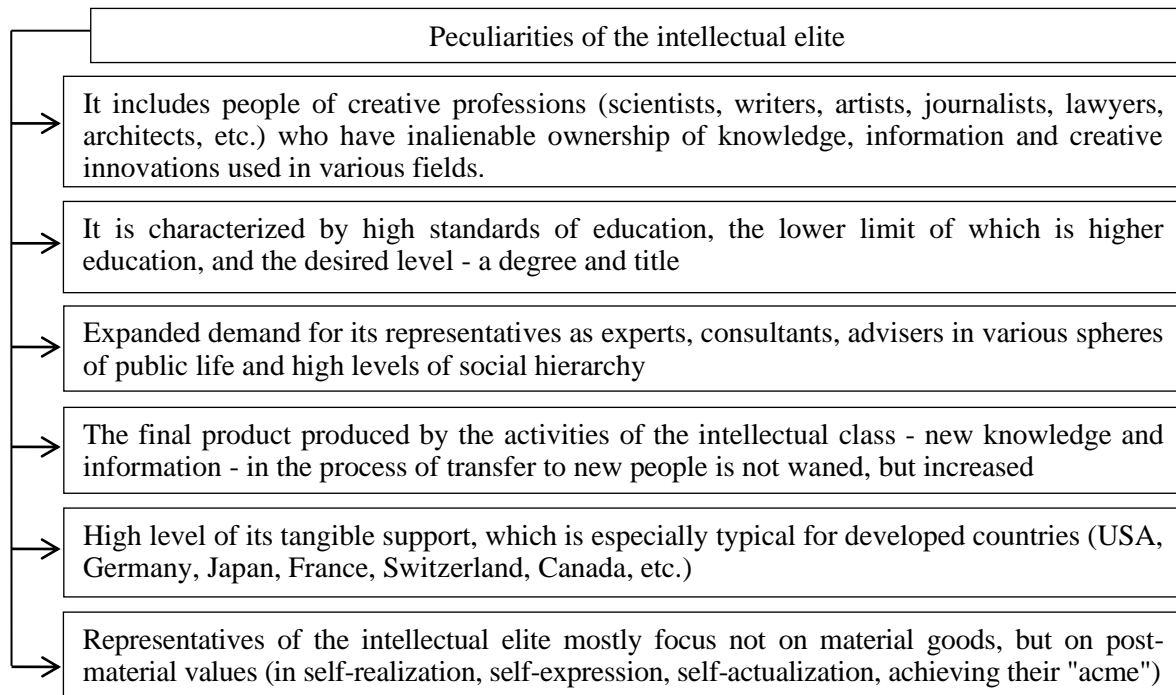
A special place in the formation of elites and the development of society is occupied by higher education, the relationship of which with the social structure was studied by D. Bell, E. Durkheim, S. Lipset, O. Toffler, as well as such scientists as B. Barber, P. Berger, J. Brown [19], H. Gardner, J. Goldthorpe, D. and J. Jerry, M. Crozier, P. Willis, W. Warner and others. As a result, it was found that there is a close relationship between the social status of the individual and his/her level of education.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem to which this article is devoted. However, despite the many publications on this topic, the problem of forming an intellectual elite of the diplomatic service remains insufficiently researched and relevant today.

The purpose of the article is to determine the features of the formation of the intellectual elite of the diplomatic service.

Presentation of the main part of the study with a full justification of the obtained scientific results. In modern conditions, when there is a transition from industrial to information society, a special place is occupied by intellectual personnel, in which the main resource is knowledge and information. In post-industrial societies, knowledge itself becomes the "axial principle" of society, being the source of all innovation. The axial principle, in turn, changes the class structure of society and contributes to the predominance of a specific class of professionals. At the same time, the new intellectual class – professionals – has the main influence on decision-making in all spheres of society (economic, political and social) [1, p. 231]. The intellectual class has special characteristics. Academician E. Babosov identifies the following main characteristics of the intellectual elite (Fig. 1).

It is important that the intellectual elite has the ability to generate values and norms, transfer knowledge resources, create innovative technologies. The essential qualities of the intellectual elite include the level of education, innovative thinking, professional success and recognition, creativity, motivation, etc. Thus, according to K. Mykhailiyya, the most striking qualities of the Ukrainian intellectual elite are high level of intellectual capital, education, culture, as well as – intelligence, innovative thinking, creative approach to solving problems, high efficiency of professional activity and others. Representatives of the Ukrainian intellectual elite often rely on professional, moral and ethical resources in their social practices [12]. From the point of view of N. Averyanov, it is worrying that today the stratum of the intellectual elite at the top of Ukrainian society is poorly represented, because particularly the intellectual elite forms the intellectual and spiritual potential of the nation. The intellectual elite is determined not by the number of academics, doctors, candidates of science, honored workers of culture and arts, but by their real mental and creative abilities, the effect of their intelligence and creativity in all spheres of public life. The intellectual elite must ensure the influence of reason and spirituality as independent forces that determine social action [4, p. 43].

Fig. 1. Peculiarities of the intellectual elite
Source: compiled by the author on the basis [2; 5].

In general, the activities of the intellectual elite, as one of the main stratifying element of modern society, are aimed at creating and using new knowledge and information, new styles in culture, politics, social sphere, ensuring their translation to the level of mass consciousness and behavior. It should be noted that without this social stratum it is impossible to make the transition to the post-industrial noosphere stage of socio-economic development of Ukrainian society [18, p. 289].

It is worth noting that in today's world, the intellectual elite of the civil service significantly influences the state, political and administrative management, as well as forms the political, economic and legal interests of citizens and society as a whole. The formation of elites (both at the state and regional levels) is directly influenced by such phenomena as the personalization of power, non-state actors, the media, information and communication technologies and the interests of citizens.

Based on our study of the main theoretical approaches to the disclosure and definition of "intellectual elite of the diplomatic service" it is established that modern researchers in such fields of science as political science, sociology, philosophy, public administration, do not have a single opinion on the concept of "elite" and its components. Sometimes these opinions contradict each other. The uncertainty of the concept of "elite" is directly related to the debate about the essence and different approaches to its definition, and this discussion is not over.

We have identified the following main approaches to the disclosure of the essence and definition of the concept of "intellectual elite of the diplomatic service": stratification, altimetric, axiological, monistic.

Thus, in revealing the essence of the concept of the intellectual elite of the diplomatic service and the study of its formation and development we should proceed from the stratification theory as the most similar among the sociological ones to achieve the goal of the study. The basis for the stratification (differentiation) of society into elite and non-elite groups will be their different positions on power, as well as different levels of engagement in decision-making process. We believe that research on the intellectual elite of the civil service should be based on the interpretation of power as the ability to influence decisions, because to determine the elite we allocate the function of influencing strategic decisions for society, and then determine the position in the diplomatic service. This approach can also be called decisional-positional or functional-structural, but we call it a more general term "altimetric".

Thus the functional feature is primary in relation to structural one - a place in structure (hierarchy) of system of diplomatic service.

Note that according to the altimetric approach, belonging to the elite is determined by the level of ownership of real power by individuals in the absence of direct connection with their intelligence

and moral and ethical qualities. According to the axiological (value) approach, individuals belonging to the elite have a higher intelligence, talent, abilities, competence, as well as higher morality compared to the average indicators of a particular society. We believe that today the axiological approach includes a merit criterion [7].

The use of only one of these approaches leads to a violation of social balance, in particular incompetence, loss of values lead to crises in society. The intellectual elite of the diplomatic service provides for the mandatory simultaneous compliance with altimetric and axiological criteria.

To define the term "intellectual elite of the diplomatic service" we use the term "diplomatic service" in a wider sense as a public service of a special nature, which is professional activity of officials of the diplomatic service related to Ukraine's foreign policy, protection of national interests of Ukraine, as well as the rights and interests of citizens and legal entities of Ukraine abroad [8].

It should also be noted that in the modern scientific literature, the diplomatic service is understood as the process of establishing a link between the state and the foreign community in order to explain national ideas and ideals, state institutions, culture, and national interests and policies [7]; involvement of foreign audiences and leaders through information programs and exchange programs in the process of promoting national interests and strategic directions [19]; government programs to inform and influence public opinion in other countries, using publications, films, cultural exchanges, radio, television as the main tools for promoting information and ideas [20].

The main tasks of the diplomatic service are (Fig. 2).

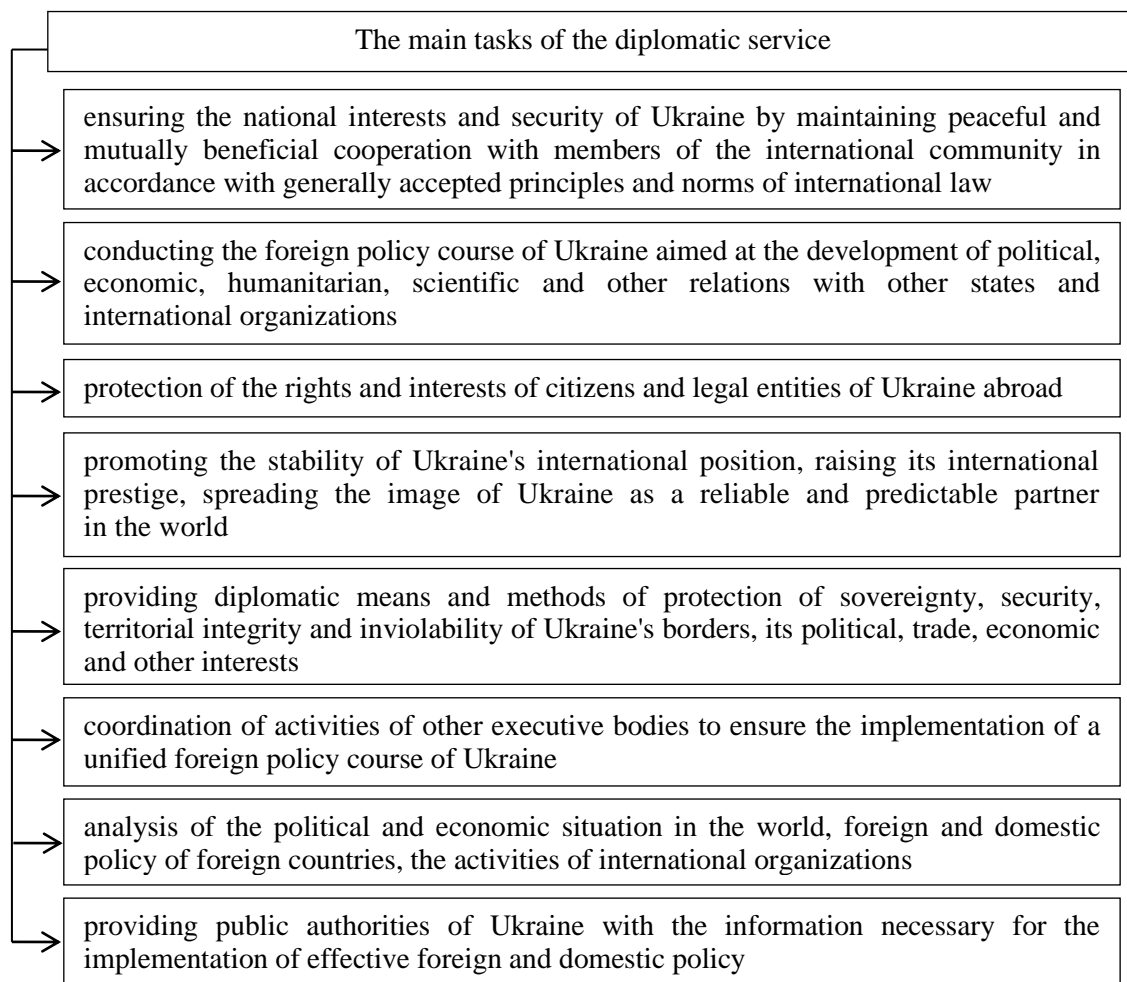

Fig.2. The main tasks of the diplomatic service
Source: compiled by the author on the basis [15; 16].

As a result, from our point of view, the "intellectual elite of the diplomatic service" is an integral and important part of society, which is endowed with higher intelligence, talent, abilities, competence, as well as official powers and has the right and opportunity to represent Ukraine abroad, to take decisions on the life of society, to organize their implementation, to coordinate the activities of

all key institutions of society. Thus, diplomatic personnel occupy a leading position in the state and society and at the same time meet the axiological criterion of elitism.

The intellectual elite of the diplomatic service (altimetric criterion of elitism) is a component of the system of subjects of state power, executing authority related to the performance of diplomatic or consular functions; a complex hierarchical structure that ensures the integral functioning of the state and its institutions. The elite of the system of public administration in Ukraine should include those who hold administrative positions in the diplomatic service.

The formation of the elite of the diplomatic service of Ukraine and its circulation in the system of foreign policy should be considered in terms of a monistic approach, so the diplomatic elite should be the ruling power group, uniting leaders in international relations; national interests, national idea; similar mentality, psychological kinship, the best training. Due to this, people who hold and apply for elite positions in the civil service will be a monolithic, unified, disciplined elite in the field of diplomacy.

The circulation of the elite in the system of the diplomatic service of Ukraine must be ensured constantly, and the entry into the system and promotion to the positions of the elite, subject to the competence-meritocratic approach, must be accessible. Under a democratic regime, the elite groups of society are open, and the circulation of the elite is a democratic mechanism that prevents the monopolization of power. At the same time, observance of the value characteristics of persons who will occupy elite positions in the diplomatic service system must be ensured.

The intellectual elite of the diplomatic service is considered as an evolutionary resource for the evolution of the state and society in general. The constant development of the elite, the circulation of elites are necessary to ensure the dynamic balance of society.

According to research by O. Lyndyuk, the history of Ukraine confirms the gradualness (evolution) of the processes that are manifested in the cyclical periods of imbalance and relative equilibrium. At the same time, with regard to the involvement of citizens in the civil service, there is a tendency to move from openness in crisis periods to relative closedness (with an inherent increase in entropy) in periods of some stabilization of Ukrainian society. As it is known, stability, brought to its maximum, stops any development. It should also be noted that a number of scholars believe that the main ideas of the theory of circulation of elites is that the social system strives for equilibrium and when removing it from this state eventually returns to it. The process of oscillation of the system and bringing it to a "normal state" of equilibrium makes a social cycle. The duration of the cycle depends on the nature of the circulation of elites [11].

Thus, the formation of the intellectual elite of the diplomatic service is a purposeful process of creating a personality with predetermined features, which involves actions aimed at its development and includes its conscious self-development under the influence of external factors to coordinate the activities of government agencies on common Ukrainian foreign policy implementation.

As a result of studying the scientific literature, we can identify four main external factors that influenced the creation of the intellectual elite of the diplomatic service of Ukraine:

1. Personnel policy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (MFA), including formal and informal requirements for diplomatic personnel, their selection in accordance with applicable law and the internal rules and traditions of the Ministry.
2. The level of education and general culture of diplomats;
3. Acquisition of professional experience and skills in the process of service;
4. Involvement in the corporate values of the diplomatic service: understanding of its content, foreign policy objectives and interests of the country, political culture, patriotic and religious values.

In our opinion, the development of the intellectual elite of the diplomatic service of Ukraine should be purposeful (primarily aimed at the effectiveness of foreign policy), which will accelerate the process of forming an elite with the necessary qualities and prevent regressive or crisis phenomena in society.

Formation and development of the intellectual elite of the diplomatic service are connected processes. In the process of development of the intellectual elite of the diplomatic service there is a transformation, the formation of the elite, and purposeful formation necessarily involves the development of personality. In the system of diplomatic service it is necessary to plan mechanisms for the circulation of the elite, as well as the transfer of persons from proletarian groups to the elite group.

The main criteria for joining the intellectual elite of the diplomatic service is not belonging to influential aristocratic families, business or other circles, but the presence of qualities that should be inherent in the elite. The key among them is not only thorough knowledge in certain areas, but also awareness of the special political path of the nation and following it. Therefore, people from lower

social strata, in the presence of these qualities, can achieve elite status, and the descendants of influential members of the elite, in their absence, have no chance of entering its upper echelons. In this case, education, providing progress to the top of the social pyramid, combines general accessibility and strict selection [17, p. 105].

Taking into account the abovementioned, the education system is crucial for the formation of an intellectual elite. Today, the formation of the intellectual elite of the civil service takes place in conditions of institutional incompatibility of generations, which is clearly evident in Ukrainian society. The socio-cultural gap between the generations (modern students grew up in a society of chaotic change. For them it is a completely natural state. Teachers are in a state of constant stress, because they were formed personally and professionally in a stable period and tend to its habit) has overlapped with interregional one. In other words, the restoration of social trust in a society experiencing a long post-traumatic syndrome must take place at both the systemic and personal levels. Higher education must develop a certain conceptually designed system of views and ideas that affect future social and industrial relations, simply put, ideology. In a simplified form, the ideology of education should determine what is desirable to see in the future, and what, on the contrary, is unacceptable; highlight core values and set priorities. This is necessary at least because higher education deals not so much with the problems of the present as with securing the future, which is sometimes quite distant. And if society does not trust the intellectual elite, the institution of education, then they simply will not be able to fully realize their purpose.

Politicians, scientists, decision-makers are taking steps and searching for ways to create the elite of the future, integrating science, practice and education. Higher education institutions play a huge role in solving this problem. So, in the process of creation of the intellectual elite of the civil service a special place is occupied by university education, since a modern university is not only an educational, but also a scientific and cultural center, which trains intellectuals (person of intellectual profession). This training is a synchronous process of three components: training of a specialist - a professional (vocational training); researcher training (humanitarian training); formation of a highly educated and cultured person (research training) [10, p. 64].

From our point of view, in the very idea of the university, the three components of its activities are presented in inseparable unity. None of them can be removed without violating the intellectual atmosphere inherent in the university. All three aspects are constituent elements of a living whole. If they are isolated from each other, the very spirit of university education will be lost. Moreover, nowadays the university acts not only as an educational, scientific and cultural center, but also as an important social institution that provides various social services (commercial and charitable), as well as around which various public organizations are organized etc. In general, it should be emphasized that the modern university implements in its activities both professional goals (formation of special knowledge, skills and abilities) and humanitarian (formation of civic consciousness, beliefs, values, preparation for participation in public life, the development of cultural values etc.) and research (development of intelligence, creative abilities, formation of research skills).

In the current conditions, the higher school of Ukraine partially retains its position, although its quantitative parameters have decreased significantly over the past ten years: in 2017/2018 academic year compared to 2007/2008 academic year the number of students decreased by 1,042.5 thousand people and more than 60 higher educational institutions. However, it is still an influential system that includes about 1.5 million students, more than 280 universities and academies and a powerful teaching staff - the main intellectual potential of the country [13].

The main problem is that domestic universities, their staff need to focus on restoring social trust of two types: trust in people (basic, elementary) and trust in abstract systems (including educational). Both of these types of trust serve to create a foundation of stability with a sense of security.

The design bureaus at universities, which make research on behalf of the diplomatic service are of particular importance too. Graduates of such universities, who are "burning" with the idea of improving the activities of the authorities, can become an intellectual elite in the full sense of the word [14].

In this regard, the direction of the intellectual elite of the country to ensure a new political cycle in the development of Ukraine should be based on a population of creative ideas for the establishment of innovation and modernization, which are exclusively nationally regulated. An important factor in the influence of the intellectual elite on the development of the diplomatic service should be its conceptual deterrence from foreign strategies of social development, as this will lead to deinstitutionalization of leadership potential of public administration structures deprived of organic

ability to function within their own mental coordinates. That is why, in order to ensure the effectiveness of the institutional leadership of the state and its governing structures, the intellectual elites of the diplomatic service must propose a new algorithm for socio-economic and political development. This will be possible only if the intellectual elites are aware of their new mission to ensure the leadership of the state and its institutions [6].

As a result, we can highlight the following advantages of innovative modernization of international cooperation in Ukraine. This is, first of all, the political will of the country's top leadership to change the situation. Secondly, the civic position of those on whom the adoption of strategic and tactical decisions to modernize the foreign policy of the state depends. And the third component - personnel policy to find unconventionally thinking politicians and diplomats, professionals and experts who can offer innovative, scientifically sound methods and models of socially mature demand [3]. A significant role here should be given to intellectual elites who will help prepare the "field" for the successful operation of these three components in the modernization process.

Smart personnel policy as an innovative direction in the development of Ukraine is a necessary and important precondition in the work of the diplomatic service and increase the efficiency of their activities. In our opinion, innovative personnel policy can be implemented through effective steps in the following areas:

- when using existing personnel technologies, such as certification of civil servants, competitive replacement of positions, qualifying exams, testing, focus on the ability and existing experience of candidates to solve complex job tasks in a creative way;
- application of the principle of "learning organizations" through continuous training, retraining and advanced training of employees aimed at developing their innovative professional qualities and skills;
- introduction into the structure of the diplomatic service the method of creating situational groups, whose task is to solve problems and situations that arise and are difficult to solve. Such groups, consisting of specialists-managers of different profiles, use the methods of "brainstorming" to activate their creative potential, and the publicity of such methods, encouraging participants in successful decisions can help attract new staff to such groups, which have innovative thinking;
- formation of the personnel reserve on the basis of results of training under programs of innovative public administration.

Thus, in the process of learning the programs of innovative ways of developing international cooperation, civil servants gain knowledge in a specific area of their activities. These skills should be manifested in the decisions of a civil servant, in his ability to identify social innovations, monitor them, predict their importance in the present and future of the country [9, p. 111].

Innovation-oriented civil servant (diplomat) must be able to recognize social demands that are formed, fix them in management and rule-making activities, seeking to bring, in order to ensure the national interests and international security of Ukraine, the system of cooperation with foreign states and international organizations to generally accepted principles and norms of international law.

Innovative orientation of the system of education and professional activity of diplomatic officials and their transformation into the intellectual elite is one of the main directions of the state personnel policy, one of the leading values of modernization of Ukraine's foreign policy.

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction. Thus, the intellectual elite can actively realize their potential. But this requires a counter-movement – the actualization of social needs in such an elite. It is important to gradually form diplomatic officials of a new type of thinking, characterized by readiness for permanent development of innovative technologies and their transformation in accordance with the socio-cultural attitudes of Ukrainian society. At the same time, the intellectual elite of the diplomatic service will play a key role in the development of Ukraine's international relations, fully realizing its rich intellectual capital.

It is also obvious that only with the successful creation of a completely new educational system, we will get professionally trained staff of the new elite, able to become a source of creation and dynamic development, to become an elite not of demagoguery, irresponsibility and corruption, but an elite with professional and managerial qualities, elite with high moral criteria, able to achieve effectiveness in the development of political, economic, cultural, humanitarian and scientific ties of Ukraine with foreign countries and international organizations.

REFERENCES

1. Aberkromby M., Khyll S., Terner B.S. (1997). *Sociological Dictionary*. Kazan [in Russian].
2. Abramova Y.E., Ponomarenko T.V. (2016). Russian political elite in the context of its modern development. *International Journal of Applied and Basic Research*, 5-4, 649-652 [in Russian].
3. Averyn A.N., Yaroshenko H.V., Ivanova L.L., Storozhevskiy K.S. (2018). Participation of the elite in the implementation of state policy in the field of promoting employment of the population. *Science and education: economy and economics; entrepreneurship; law and governance*, 10 (101), 120-124 [in Russian].
4. Averianova N. (2011). Modern Ukrainian elite: prospects for development. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 15, 41-44 [in Ukrainian].
5. Babosov E.M. (2014). *Civil society and the state (essays on the theory and practice of interaction)*. Mohylev: MHUP [in Russian].
6. Voitovych R. Intellectual elite as a technocratic condition of institutional leadership in public administration. Retrieved from: <file:///C:/Users/WishMasterOk/Downloads/12-Article%20Text-23-1-10-20180901.pdf> [in Ukrainian].
7. Hoshovska V.A. Surai I.H. (2013). *Social-democratic values - the basis for the formation of the elite in public administration*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine On Diplomatic Service №2449-VIII (2018, June 07). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> [in Ukrainian].
9. Ivanova L.L., Krytskaia A.A. (2015). Personnel security in the field of public administration (regional aspect). *Ethnosociety and interethnic culture*, 2 (80), 109-115 124 [in Russian].
10. Kostiukevych S.V. (2005). University education as training in the intellectual profession. *Science and education on the threshold of the third millennium: abstracts. report Int. Congress*. Mynsk [in Russian].
11. Lyndiuk O.A. (2017). *Modernization of the civil service of Ukraine in the context of globalization*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
12. Mykhailova K.H. (2008). *The intellectual elite of modern society: features of formation and activity potential*. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
14. Pavlenko O. V. (2017). Development of the market of educational services of higher education institutions: current trends and forecasts. *Strategy of economic development of Ukraine*, 41, 89-98 [in Ukrainian].
15. Panov A.V. (2015). Diplomatic and consular service: monograph. PP «AUTDOR-ShARK». Uzhhorod [in Ukrainian].
16. Tomashevskaya T.V. (2014). Features of the modern mechanism of formation of the political elite in Ukraine. *Investments: practice and experience*, 10, 157-160 [in Ukrainian].
17. Tomashevskaya T.V. (2016). Foreign experience in forming a political and managerial elite. *Efficiency of public administration*, 4 (49), 101-107 [in Ukrainian].
18. Tsiplakov A.Iu. (2017). Modern tendencies of formation of regional elites. *Elitology and development strategies of modern Russia: proceedings of the Second All-Russian Elitological Congress with international participation*, 2 [in Russian].
19. Brown J. American Diplomacy. The purposes and cross-purposes of American public diplomacy. Retrieved from: http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2002_07-09/brown_pubdipl/brown_pubdipl.html [in English].
20. Public Diplomacy. About U.S. Public Diplomacy Achievement Awards. Retrieved from: http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6 [in English].

ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ПЕРЕЖИВАНИЕ КАК УСЛОВИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ТЕКСТА НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Оборочану Виорика Ксенофонт,

Кандидат педагогических наук, Тираспольский Государственный Университет, г. Кишинев, Республика Молдова, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2591-0927>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7300

ARTICLE INFO

Received 30 October 2020

Accepted 16 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

attitude, interpretive attitude, literary text, reading, learner, interest, understanding, perception, analysis.

ABSTRACT

In the frame of literary texts, different values interact. This way, the interpretation of a literary text will include the pupil into various interpretative activities, thus forming its attitude.

Attitude is the understanding of the individual to assess an object, its symbol, or a certain aspect of the world. Whether positive or negative, attitude shows what position the person takes regarding the existing system of values, norms and principles in the society.

The literary work is by excellence an attitude generator. The text gives the opportunity to the pupil to assess new things, gradually passing and connecting previous ideas to the new ones. Meanwhile the reading process, the essential properties of the text and their relations with the new things are discovered. So, new ideas become intelligible for the pupil's understanding.

The study of the literary text in the primary classes is performed in a complex manner. It provides not only comprehension, perception, analysis, interpretation and appreciation of reading, but also transfers literary-artistic and linguistic-communicative understanding into new situations, detached from everyday life with an individual approach.

Citation: Oboroceanu V. X. (2020) Aesthetic Experience as a Condition of Artistic Perception of Literary Text in Literary Reading Lessons in Elementary School. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7300

Copyright: © 2020 Oboroceanu V. X. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Введение. В настоящее время очевидно, что традиционные механизмы изучения литературного произведения уже не удовлетворяют основных участников образовательного процесса — учащихся, что является одной из предпосылок, определивших выбор темы.

Другой предпосылкой можно считать проблему изучения литературного текста, потому что учащиеся оценивают это, рассказывая “содержание” или открывая тему, главную идею и художественные средства.

Учащимся предлагается воспроизвести тему литературного произведения, найти фрагмент, различать положительные и отрицательные персонажи, основные и второстепенные, охарактеризовать персонажей, исследовать действие через основные моменты. Более того, текст понимается только одним способом, допускается только одна его интерпретация, и в большинстве случаев это немного упрощенно.

Формирование читателя литературы через литературный текст — важный процесс становления человека как получателя литературных произведений и явлений, посредством деятельности восприятия, понимающей как фактическое восприятие художественного текста, так и действия по его интерпретации.

Материалы и Методы. Понимание литературного текста — это сложный процесс выделения в нём структурных элементов и смысловых вех, сопровождающийся эмоциональным сопереживанием с автором, диалогичный по своей природе. Он позволяет читателю прийти к построению в сознании проекции текста с особым эмоциональным фоном, расширить знания о мире посредством анализа образной и идейной системы, выделить лично значимые смыслы, обозначить границы единого с автором смыслового поля, а также получить эстетическое удовольствие. Сложность восприятия и понимания литературного текста школьниками обусловлена его особенностями: единством содержательной и языковой сторон текста, развёрнутой метафоричностью, наличием имплицитно представленных смыслов.

Литература в школе – это особый предмет, предлагающий такую модель отношений, с помощью которой изучаемое пропускается через себя, становится проекцией собственных мыслей. Читатель, знакомясь с художественным произведением, зачастую сам становится участником описываемых событий, отождествляет себя с героями, включается комплекс “СО”-сочувствие, сопереживание, соучастие. Данный механизм имеет в основе своей перевод “языка художественных образов на язык логических понятий, когда читатель формулирует (интерпретирует) смысл и содержание прочитанного”.

Литература, представленная в учебниках из начального цикла, претендует на то, чтобы приблизить учащихся к реальности, расширяет перспективы познания множества образований реальности. Чтение помогает читателю извлечь выгоду из способности удивлять, открывать для себя содержание и формы реальности, связывать их.

И. Шердян отмечает, что понимать литературу — это способность соотносить впечатления, переживания автора со своим жизненным опытом, это значит устанавливать связи не только с ранее известными, с известными представлениями, но и с эмоциями, чувствами. Это побуждает их читать книгу. Контакт с художественным текстом не может быть прерван опытом и знаниями учащихся. Через аналогии и сравнения знания, полученные в результате чтения, сами по себе не останутся актом, а приведут к суждениям, эмоциям, обобщениям и определенности. [8, стр.214]

Текст составляет материальную основу эстетики, имеет художественную ценность, следовательно, это способ эстетического формирования ученика, развития его интеллектуального и культурного кругозора, и он является законченным продуктом, имеет начало и конец, образует автономную единицу и является наделен четко определенной внутренней организацией. Чтение означает встречу с текстом, то есть значение текста, которое никогда не заканчивается, оно возникает при каждой встрече с читателем / получателем и зависит от опыта и культуры человека. Текст является вехой в развитии коммуникативных навыков, подходит для функционального обследования.

Исследователи показывают, что в процессе интерпретации реципиент выстраивает собственную проекцию текста, которая наряду с изображением идеального художественного текста и механизмами сравнения идеального текста с предлагаемым включает в себя механизмы аксиологической интерпретации, позволяющие реципиенту дать ту или иную оценку.

Благодаря активной роли реципиента, вносящего в литературный текст свои представления о жизни и жизненных ценностях, становится возможным существование нескольких различных интерпретаций текста, что объясняется разным уровнем подготовки к пониманию и разными характеристиками языковых личностей. По интерпретации мы можем оценить степень и глубину понимания текста получателем.

Литературный текст — это текстовая конструкция согласно нормам литературы, со своими собственными целями и характеристиками, как **язык, разработанный для того, чтобы вызвать эмоции** у читателя.

Ю.М. Лотман, рассуждая о тексте и читателе, которые словно ищут взаимопонимания, говорит: «Текст ведёт себя как собеседник в диалоге: он перестраивается по образцу аудитории. А адресат отвечает ему тем же — использует свою информационную гибкость для перестройки, приближающей его к миру текста». На этом и базируется проблема интерпретации литературного текста. В связи с тем, что текст является знаковой системой, он подразумевает наличие истолкователя, то есть рассчитан на интерпретацию, а как следствие – на творческую активность. [11]

Рассуждая об интерпретации художественного произведения, методист В.Г. Маранцман говорит о том, что не сразу читатель приходит к свободе общения с писателем, не сразу анализируемый текст становится понятным.

Восприятие – психический процесс целостного отражения объектов в человеческом сознании, необходимый этап чувственного познания мира [15].

Восприятие в известной степени связано с переживанием, а понимание – с осмыслением. Человеку даны уникальные способности обнаруживать, различать и постигать содержание, смысл, значение явлений мира.

А.Б. Есин заметил, что с точки зрения семиотики этот процесс представляет собой один из случаев “экстралингвистического перевода, при котором совершенно неизбежны искажения” [10, с. 166].

Что стоит за этим словом “искажения”? Читатель смотрит на литературный текст через призму своего жизненного опыта, прошлых литературных знаний, эстетических предпочтений...

С середины XX в. целенаправленно изучается восприятие художественной литературы школьниками. Психолог О.И. Никифорова констатировала у учащихся младших классов «непосредственное эмоциональное восприятие текстов» и их «обдумывающее» восприятие [13].

Известный в детской литературе иллюстратор книг В.М. Конашевич называл ребенка “слишком последовательным реалистом”, требующим точного и ясного изображения предметов и лиц на рисунке. Такое интуитивное ощущение правды изображения способствует сопереживанию, а следовательно, вызывает эстетические эмоции [12, с. 27].

Под руководством учителя, при чтении ученик деконструирует текст, чтобы восстановить его значения, в то же время уроки литературы создают последовательно применяемую основу для получения текста. Мы можем начать с четырех отношений, которые создаются между читателем и текстом, идентифицировано Джудит Лангером:

- шагать снаружи внутрь: войти в мир текста;
- оказаться внутри и исследовать мир текста;
- сделать шаг назад и переосмыслить имеющиеся у нас данные;
- выйти из текстового мира и объективировать опыт.

По нашим наблюдениям, на первом этапе обучения младшие школьники обнаруживают такие типы восприятия, которые объясняются выделением какой-либо одной функции произведения:

- *фактографическое*: учащийся нацелен на выделение информации, фактов; обычно это дети со сниженной эмоциональностью и даже “эмоциональной глухотой” (В.А. Сухомлинский);
- *положительно-эмоциональное*: ребенку нравится гедонистическая функция произведения, он получает удовольствие от слушания (тип, противоположный первому);
- *фрагментарное*: выборочное отношение к эпизодам (одни запоминаются детально, другие вообще не констатируются); дети со слабым общим речевым развитием;
- *героико-ориентированное*: учащийся проявляет интерес к героям (но не к автору и тексту), становится в позицию героя, содействует ему; обычно это дети, которые уже прошли первый этап ознакомления с детской литературой под руководством воспитателей детского сада или родителей.

Учитывая сложность текста как объекта восприятия и разнообразие существующих и создаваемых текстов, И. А. Зимняя вводит понятие “смысловое восприятие”, подчёркивая, что “понимание, как положительный результат процесса осмысления, органически входит в процесс речевого восприятия, представляя собой последовательность промежуточных решений или одномоментное решение типа инсайта в процессе осмысления” [16]. По мнению И. А. Зимней, восприятие и понимание образуют единый процесс, который представляет собой совокупность приёма (рецепции) речевого сообщения и его осмысления, результирующегося в понимании (или непонимании). Данный процесс определяется учёным как смысловое восприятие, в общей формуле психологическая схема смыслового восприятия может быть представлена как система, характеризующаяся побуждающим, формирующим и реализующим уровнями.

Мы выделили следующие уровни восприятия литературных произведений в 4 классе:

- констатирующий (учащиеся называют тему, героев, сюжет, определяют “настроение” произведения);
- проблемно-тематический (учащиеся выделяют то, что их заинтересовало в содержании произведения);
- аналитический (учащиеся рассуждают об основных компонентах произведения, о причинно-следственных связях; большинство младших школьников при правильном обучении читательской самостоятельности выходят на этот уровень со 2 класса);
- предэстетический (учащиеся обращаются к позиции автора: замечают его отношение к событиям, героям, его словесные находки в пейзажах, портретах и т. д.; вступают в сотворчество; сопереживают; проявляют заинтересованное отношение к форме выражения мысли и чувств);

▪ чувственно-интеллектуальный (условно эстетический) уровень, присущий обычно книголюбам, наиболее талантливым читателям, которые выдвигают гипотезы о развитии образа, высказывают литературные ассоциации, возникшие в памяти в связи с прочитанным, осуществляют сравнительный анализ «похожих» текстов для формулирования идейных выводов и тому подобное.

“Разговор с книгой” как упражнение в самостоятельном чтении-общении позволяет педагогу определить, на что направлено внимание учащихся при чтении, а что остается незамеченным, о чем они задумываются, а что для них неактуально.

Область чтения в начальных классах включает в себя следующие виды деятельности:

- чтение текста;
- запоминание и чтение текста;
- выразительное чтение текста;
- чтение по ролям диалогов из повествовательного / драматического текста;
- вопросительно-аналитическое чтение;
- адекватный прием лирического, эпического, драматического произведения;
- комментирует выразительный потенциал различных единиц художественного языка;
- мероприятия по расшифровке смыслов произведения;
- мероприятия по применению алгоритмов характеристики литературного персонажа;
- деятельность по интерпретации различных литературных произведений как жанрово-видовых, эстетических формул;
- творческое развитие литературных произведений.

Подходы к тексту касаются аспектов изучаемого текста (**Что**), которые будут рассматриваться и анализироваться в качестве приоритетных, а методы представляют способ, которым осуществляется дидактический подход (**Как**). Один и тот же подход может быть реализован разными методами. Таким образом, выбор метода или методов подхода, способов доступа к пониманию, анализу и интерпретации текста, естественно, предшествует выбору методов обучения.

Умение задавать вопросы, соответствующие ситуации, и извлекать выгоду из текста допускает различные вопросы с информативным, познавательным и установочным потенциалом.

Анализ текста по традиционным вопросам (о чем написано? – тема, как автор относится к герою? – идея, каков жанр произведения? и т. д.) обязательно связан с формулированием ответов, в которых обнаруживается множество неточных представлений о содержании и форме текста. Только на основе сравнения вопросов и ответов можно объективно установить уровень понимания произведения со стороны учащегося.

Более сложный способ замера восприятия – ответы на вопросы учителя, которые задаются в определенной последовательности в отличие от детей и охватывают многие компоненты художественного произведения.

Единой схемы чтения, декодирования текста не существует. Следовательно, чтобы определить название, автор литературного произведения; рекомендует организацию семинара по чтению, на который приглашает учащегося:

- искать или предоставлять краткую информацию об авторе;
- разграничить идею художественного текста высказыванием «Текст учит меня ...»;
- аргументированно выразить собственное состояние после чтения с опорой на утверждение «Я жил чувствами ...»;
- аргументировать достоинства литературного персонажа в качестве предлога для самопознания и круга друзей, который у ученика возник благодаря идее «Я хотел бы друга в качестве персонажа ... потому что ...»;
- подбирать новые слова, фразеологические выражения;
- присвоить художественному тексту максимум, пословицу.

Методы проведения вопросительно-толковательного чтения являются: Обзорный скелет; Журнал двойной записи; Ожидание; Быстрая прокрутка текста; Условия указаны заранее; Словесный организатор; Я знаю / хочу знать / узнал; Слепая рука.

В *Обзорный скелет* предусмотрено изложение рекомендованных работ, аргументация собственного мнения о прочитанных творениях. Учитель внимательно направит соответствующий “комментарий” через соответствующие вопросы. Учащиеся могут попросить сформулировать свое мнение о соответствующей работе в письменной форме в соответствии с четко установленным планом: 1) автор, название книги; 2) о том, что рассказано в соответствующей книге, кратко излагая содержание; 3) какой эпизод или фрагмент особенно привлек его внимание и почему.

В *Журнал двойной записи* маленький читатель записывает данные о прочитанных книгах, о самых красивых выражениях или отрывках, новых словах, цитатах. Эти заметки также будут очень полезны при написании сочинения или произнесении речи. В Персонализированном журнале чтения ученик записывает свои биографические данные об авторе (чтобы сделать первый шаг к индивидуальной документации, так необходимой студенту), название (как текста, так и книги, частью которой он является), предмет предельно короткие рассказы, похожие на план, разработанный идеями), портреты персонажей (краткие, по качествам, дефектам и характерным действиям), выражения со стилистической художественной ценностью (которые я могу использовать позже в композициях), рисунки со сценами чтения.

Литературная мандала адресована учащимся, которые решают, как будет выглядеть красочная история персонажа, представленная линиями и цветами. Междисциплинарность деятельности направлена на объединение литературы с математикой и искусством (использование фигур из геометрии и цветов в рисовании мандалы, чтобы рассказать историю персонажа), а дискуссии о принципах и моральных ценностях персонажа включают использование понятий гражданской культуры, недавно появился в классе.

Лист для чтения — это своего рода внешняя память прочитанного текста. Другими словами, непосредственная функция листа для чтения — это непосредственная и первичная материализация работы с текстом. Важная информация, а именно:

- Название и автор;
- Основные идеи;
- Соответствующие цитаты;
- Ключевые слова;
- Структура текста;
- Текстовые символы;
- Важные события в тексте;
- Личные впечатления.

Формирование статуса читателя в начальных классах также подразумевает развитие способности характеризовать литературных персонажей, и в этом случае мы считаем, что это доказывает его полезность и метод наблюдаемого взаимодействия (*метод аквариума* или *аквариум*), поскольку учеников начальной школы просят высказать свое мнение о персонажах обсуждаемых повествовательных текстов у них разное восприятие: одни внимательны к фактам, другие выходят за рамки поступков, совершенных персонажем, интуитивно догадываясь об их окончательности; некоторые рефлексивны, объективны, в то время как другие проявляют субъективность в оценке персонажа, позволяя управлять собой эмоциям, чувствам; одни принимают решения быстро, ища твердые элементы и игнорируя нюансы, другие же следуют элементам тонкости и медленнее делают выводы.

В каждом изучаемом литературном тексте после того, как учащиеся усвоили содержание и познакомились с персонажами, он драматизируется. Они выбирают своего персонажа, готовят свои реплики, каждый из которых предлагает что-то новое, интересное своим одноклассникам.

Выводы. В ходе аналитического исследования было обнаружено, что восприятия представляют собой вербальную, мимическую или жестовую экстернализацию положения / состояния учащегося, порождаемую образовательной средой и глобальными оценками определенных видов деятельности.

Изучение литературного текста в начальных классах осуществляется комплексно, что обеспечивает не только понимание, восприятие, анализ, интерпретацию и оценку прочитанного, но и передачу литературно-художественных и лингвистико-коммуникативных приобретений в новых ситуациях, оторванных от повседневной жизни. день и к ним можно обратиться независимо в индивидуальном порядке

Модернизация образовательного процесса в целом и формирование интерпретативных отношений способствует развитию критического мышления, в частности, и может быть достигнута как путем применения в процессе интерпретации литературного произведения новых методов, рабочих процедур и их обогащения. старый, с новыми возможностями для организации и передачи информации. Конечно, из множества методов преподаватель выберет те, которые помогут учащимся легче расшифровать значения художественного текста как генератора, усилителя для развития критического мышления [14].

Отношение ученика к учебе является результатом воспитательного воздействия на него при помощи литературных текстов. Важно рассматривать обучение как непрерывный поток

идей, информации и опыта, основанный на опыте интерпретации литературного текста. Помогая учащимся проникнуть в него, глубоко проанализировать, почувствовать связь идей и концепций, сопоставление восприятия текста с реальным миром способствует развитию критического мышления. Постепенно тексты являются основой критического анализа, что приводит к поиску решений в определенных обстоятельствах [9].

Опираясь на исследования и мнения исследователей, мы заключаем что, литературный текст значительно повысил уровень сформированности интерпретативных отношений учащихся экспериментальной группы и существенно улучшил мнение испытуемых о художественном тексте, повысил интерес к чтению художественных текстов.

Начальная школа, в отличие от других ступеней непрерывного образования, имеет условия наиболее тщательно заниматься формированием читателя, полноценно воспринимающего произведения детской литературы и доступные по возрастным показателям психологического развития тексты общей литературы и фольклора. Тревоги родителей, педагогов, социологов, философов по поводу неспособности общества обратить детей к чтению представляются нам разрешимыми.

В школе нужно стремиться не столько к научному, сколько к эстетическому освоению предмета, развивая творческие способности учащихся и их умения выражать в “речевом действии” свой литературный отклик.

Отношение ученика к литературному тексту проявляется в том, что он делится своим мнением относительно данного текста, поступков персонажа, сообщения, передаваемого прочитанным текстом, что способствует гармоничному развитию личности ученика, его активному вовлечению в учебный процесс и развитию взаимное доверие и поощряет обмен идеями.

Изучив методику обучения литературному чтению и правильно применяя ее в практике, можно добиться в начальной школе успешных результатов. Понимание и интерпретация текстов пробуждают позитивное отношение к общению и уверенность в своих навыках говорения и слушания, развивают интерес к общению, развивают позитивное отношение к личному развитию, стимулируют автономное, рефлексивное и критическое мышление.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ghicov, A., *Textul didactic și abordarea lui din perspectiva realității de facto*. În: Revista Intertext. Nr. 3-4(31) 2014. pp.161-167. ULIM. ISSN 1857-3711. CZU: 37.02
2. Golubițchi, S., *Aspecte didactice ale studierii textului literar în clasele primare*. În: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale consacrate aniversării a 75 de ani de activitate:ISTORIE, PERFORMANȚE, PERSONALITĂȚI,20-21 octombrie 2016*. Chișinău: IȘE .p.145-147. CZU 37.0:001.32(082)=135.1=161.1 I-57.
3. Oboroceanu, V ., *Textul literar – factor reper în formarea atitudinilor interpretative*. În: Revista Studia Universitatis (Seria Științe ale Educației), Nr. 9 (129) / 2019 pp. 178-182. ISSN 1857-2103 / ISSNе 2345-1025 CZU: 37.036:801.73.
4. Oboroceanu, V., *Atitudini interpretative în opera literară*, Acta et Commentationes, Sciences of Education,nr.1(15)2019 ISSN 1857-0623 p.143-148 E-ISSN 2587-3636, CZU:37.016:81/82.135.1
5. Oboroceanu, V., *Constante și variabile istorice ale conceptului de atitudine*. În: *Materialele conferinței republicane a cadrelor didactice,28-29 Februarie 2020*. Vol.IV Educație preșcolară și primară. Chișinău: UST. 2020. 311p. pp.238-243 ISBN 978- 9975-76-301-1
6. Pânișoară, I.-O., Manolescu, M. *Pedagogia învățământului primar și preșcolar*. Iași: Polirom. Vol. I , 2019. 688p. ISBN 978-973-46-7877-8.
7. Pânișoară, I.-O. , Manolescu, M. *Pedagogia învățământului primar și preșcolar*. Iași: Polirom. Vol. II, 2019. 440 p. ISBN 978-973-46-7878-5.
8. ȘERDEAN, I. *Didactica limbii și literaturii române în învățământul primar*. București: Corint. 2008. 320 p. ISBN 978-973-135-233-6., стр.214
9. Голубицки, С., Оборочану, В. *Интерпретация литературного текста как средство развития у учащихся критического мышления*. Материалы XIII Международной научно-практической конференции: «Высшая школа: опыт, проблемы, перспективы», Москва: РУДН,02–03 апреля 2020г. Часть 2, 429с.с.217-221
10. Есин А.Б., *Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие*. – М.: Флинта, Наука,1998., с. 166.
11. Лотман, Ю.М., *Анализ поэтического текста: Структура стиха*. Издательство: Просвещение.1972
12. *Методика обучения литературе в начальной школе* / под ред. М.П. Воюшиной. Москва, 2010, с. 27.
13. Никифорова О.И., *Восприятие художественной литературы школьниками*. Москва, 1982.
14. Оборочану, В., Голубицки С., *Интерпретационные отношения –усилитель критического мышления*. Вестник Международного научного центра «СОЦИУМ 2035» 2020. Т. 1. № 1. С. 98–105. ISSN 2687-0762
15. Психология: словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М., 1990.
16. Зимняя, И. А., *Смысловое восприятие речевого сообщения*. Москва, 1976.

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ СУЧАСНИМ ТАНЦЕМ НА ПОКАЗНИКИ ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Хольченкова Н. М., аспірантка, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Чернігів, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7301

ARTICLE INFO

Received 04 November 2020
Accepted 16 December 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

healthcare,
modern dance,
physical health,
physical qualities.

ABSTRACT

The article describes modern dance as an effective means of healthcare of children and youth in the educational process, contributes a lot to the formation of physical health. The influence of modern dance on the formation of such physical qualities as flexibility, strength, endurance, speed, agility and motor coordination is determined.

To diagnose the level of physical health formation for younger teens, school anxiety assessment of the somatic health level of schoolchildren aged 7-16 years (by Krutsevich, Apanasenko, 1999) was used. The results of processing the data obtained during the formative stage of experiment are presented in the paper. It was found that author's method of teaching modern dance was effective.

Citation: Kholchenkova N. M. (2020) The Influence of Modern Dance on the Physical Health Indicators of Young Adolescents. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7301

Copyright: © 2020 Kholchenkova N. M. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. У сучасних умовах перетворень в соціально-економічній та культурно-духовній сферах життя українського суспільства проблема здоров'язбереження дітей і молоді набуває особливого соціального та педагогічного значення. Відповідно до нормативно-правових документів – Конституції України, законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Про охорону здоров'я», Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки та інших, одним із пріоритетів державної політики є створення оптимальних умов для формування, збереження і зміцнення здоров'я учнівської молоді, розвитку фізично здорової та духовно багаті особистості.

Проблема пошуку новітніх педагогічних напрямів здоров'язбереження в освітньому процесі набула особливої актуальності. Ефективним засобом здоров'язбереження виступає танець, який значною мірою сприяє розвитку фізичного здоров'я. Танцювальні вправи є засобом всебічного вдосконалення рухових здібностей, оскільки сприяють формуванню постави, культури рухів, розвитку багатьох функцій організму. У процесі танцю здійснюється навантаження на всі групи м'язів, відбувається розвиток дихальної, серцево-судинної, нервової систем організму, людина отримує повноцінне фізичне навантаження.

Отже, актуальною проблемою сьогодні є дослідження впливу занять сучасним танцем на розвиток фізичного здоров'я.

Аналіз літературних джерел. Проблема здоров'язбереження залишається предметом чисельних наукових досліджень українських вчених (М. Амосов, М. Безруких, Т. Бойченко, О. Ващенко, С. Гаркуша, В. Горашук, О. Дубогай, Г. Жара, М. Лук'яненко, І. Муравов, М. Носко, С. Омельченко); вивчення та становлення біомеханічних закономірностей рухових дій проаналізовані в чисельних роботах (О. Архипов, В. Гамалій, С. Гаркуша, А. Лапутін, В. Лях, М. Носко); різнобічний розвиток особистості засобами хореографії розкривається дослідниками (В. Верховинець, О. Голдрич, В. Кирилук, Л. Цветкова, С. Шалапа, Д. Шариков, А. Шевчук).

Мета статті – дослідження впливу занять сучасним танцем на показники фізичного здоров'я молодших підлітків.

Завдання дослідження:

1. Розкрити характерні особливості сучасного танцю, які сприяють формуванню фізичного здоров'я.

2. Визначити показники фізичного здоров'я молодших підлітків в результаті впровадження методики навчання сучасного танцю.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах світової інтеграції нашої держави, впровадження інноваційних технологій в усі сфери життя та активне залучення молоді до цих процесів особливо актуальним стає питання пошуку інноваційних шляхів розвитку особистості та творчої самореалізації кожного громадянина, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати та навчатися протягом життя, необхідною умовою чого є формування навичок здоров'язбереження дітей та молоді.

Аналіз наукових джерел [1; 2] дає змогу констатувати, що здоров'язбереження в освітньому процесі – це діяльність, спрямована на збереження та зміцнення усіх складових здоров'я його суб'єктів. Для визначення місця та ролі сучасного танцю у процесі здоров'язбереження необхідно визначити його основні характеристики та особливості розвитку.

Сучасне хореографічне мистецтво базується на досконалій професійній озброєності, різноманітному спектрі виражальних засобів хореографії нового часу, поєднаному зі складною лексичною пластикою, що вимагає від танцівника опанування найрізноманітніших стилів і танцювальних манер [3 с. 4]. На думку зарубіжних авторів потенціал сучасного танцю для всебічного розвитку особистості безмежний [4, с. 3–7]. Питання сучасного етапу розвитку проаналізовані в чисельних наукових роботах [5].

Для виконання танцювальних рухів та якісного опанування технікою будь-якого напрямку танцю необхідно володіти основними фізичними якостями, від рівня сформованості яких залежить рівень технічної та виконавської майстерності танцюриста. Одне із провідних місць у хореографічній діяльності посідає гнучкість: здатність виконувати рухи з великою амплітудою формується та безперервно вдосконалюється на всіх етапах занять танцями від початкового до професійного, при цьому розвиток рухливості у суглобах найчастіше досягає можливого максимуму. Для виконання силових поз та комбінацій, акробатичних та гімнастичних елементів, трюків, парних або колективних підтримок необхідний високий ступінь м'язового напруження – сила. Особливо яскраво в хореографії простежується спритність, оскільки одним із завдань танцюриста є необхідність швидко оволодівати координаційними, точними руховими діями під час вивчення танцювальних комбінацій та перебудовувати власну рухову діяльність залежно від конкретного танцювального завдання, наприклад, в ході комбінацій обертів та стрибків. При виконанні танцювальних вправ під швидкий музичний супровід або великої кількості окремих танцювальних елементів за короткий проміжок часу необхідно мати швидкість. Для досягнення високого рівня виконавської майстерності важливо розвивати витривалість, яка дозволяє тривалий час виконувати хореографічні елементи або комбінації без зниження інтенсивності та без погіршення техніки танцю від початку до кінця номеру або вистави.

На розвиток фізичних якостей має бути спрямована фізична підготовка, яка є невід'ємною частиною процесу викладання хореографії. Саме від рівня розвитку фізичних якостей залежить успішність діяльності танцюриста в цілому, тому фізична підготовка є невід'ємною складовою занять з хореографії.

На етапі формувального експерименту, в рамках написання дисертаційної роботи «Методика здоров'язбереження молодших підлітків засобами сучасного танцю в закладах позашкільної освіти», проведено дослідження рівня сформованості стану фізичного здоров'я школярів 11 років, які займаються сучасними танцями 2-3 роки. У дослідженні прийняло участь 140 школярів з яких було сформовано контрольну (КГ) (n = 70) та експериментальну (ЕГ) (n = 70) групи.

Запропонована авторська методика включає теоретичний та практичний матеріали з основ сучасного танцю, передбачає опанування сучасних стилей та технік (контемпорарі денс, стріт-денс), оволодіння технікою тренажу, розвиток вміння імпровізації, вільності руху, виховання пластичної культури тіла.

Для визначення рівня сформованості фізичного здоров'я школярів 11 років використовувалась оцінка рівня соматичного здоров'я школярів 7-16 років (Круцевич Т. Ю., Апанасенко Г. Л., 1999) [6, 7]. Виходячи з завдань дисертаційної роботи система оцінювання

була модифікована з п'яти у чотири рівневу шляхом об'єднання низького та нижче середнього станів фізичного здоров'я в низький рівень табл. 1.

Таблиця 1. Оцінка рівня соматичного здоров'я школярів 7-16 років (Круцевич Т. Ю., Апанасенко Г. Л., 1999)

Стан фізичного здоров'я (за Г. Л. Апанасенко)	Рівні сформованості стану фізичного здоров'я	Сума балів	Життєвий індекс, ум. од.	Силовий індекс, ум. од.	Індекс Робінсона, ум. од.	Індекс Руф'є, ум. од.	Швидкісний індекс, ум. од.	Швидкісно-силовий індекс, ум. од.
Низький	Низький	6 і менше	45 (0)	45 (0)	101 (0)	14 (-2)	3 (1)	0,95 (1)
Нижче за середній			56-50 (1)	46-50 (1)	91-100 (1)	11-13 (-1)	3,1-3,4 (2)	0,96-1,06 (2)
Середній	Середній	7-14	57-60 (2)	51-60 (2)	90-81 (2)	6-10 (2)	3,5-3,8 (3)	1,07-1,15 (3)
Вище за середній	Достатній	14-22	61-69 (3)	61-65 (3)	80-75 (3)	5-4 (5)	3,9-4,2 (4)	1,16-1,25 (4)
Високий	Високий	22-29	70 (4)	66 (4)	74 (4)	3 (7)	4,3 (5)	1,26 (5)

У дослідженні, на етапі формульовального експерименту, здійснювали реєстрацію медико-біологічних показників та гомеостатичних інтегральних індексів школярів 11 років, які дозволяють оцінити рівень фізичного здоров'я юнаків та порівняти з оціночними шкалами. Отримано наступні показники (рис. 1): життєвий індекс складає у КГ – $55,83 \pm 14,35$ ум. од, ЕГ – $58,59 \pm 11,79$ ум. од ($P > 0,05$); силовий індекс – КГ – $59,26 \pm 14,72$ ум. од, ЕГ – $65,81 \pm 15,86$ ум. од ($P < 0,05$); індекс Робінсона – КГ – $85,68 \pm 15,51$ ум. од, ЕГ – $78,38 \pm 22,64$ ум. од ($P < 0,05$); індекс Руф'є становить у КГ – $8,48 \pm 5,50$ ум. од, у ЕГ – $6,67 \pm 4,29$ ум. од ($P < 0,05$); швидкісний індекс – КГ – $3,89 \pm 0,92$ ум. од, ЕГ – $3,92 \pm 0,91$ ум. од ($P > 0,05$); швидкісно-силовий індекс – КГ – $1,15 \pm 0,20$ ум. од, ЕГ – $1,24 \pm 0,29$ ум. од ($P < 0,05$) відповідно.

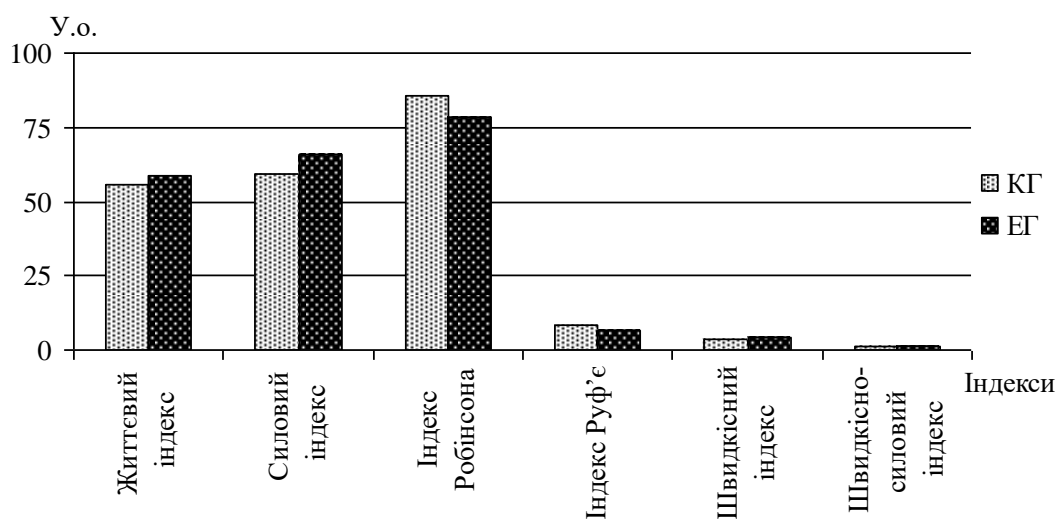

Рис. 1. Показники гомеостатичних інтегральних індексів школярів 11 років (формульовальний етап експерименту)

Інтегруючи показники індексів на формульовальному етапі експерименту в оцінку, отримано наступні результати на рис. 2. Життєвий індекс: низький рівень мають КГ – 1,43 %, ЕГ – 0,00 % школярів 11 років; середній рівень – КГ – 37,14 %, ЕГ – 20,00 %; достатній – КГ – 45,71 %, ЕГ – 61,43 %; високий – КГ – 15,71 % та ЕГ – 18,57 % школярів ($P > 0,05$), відповідно.

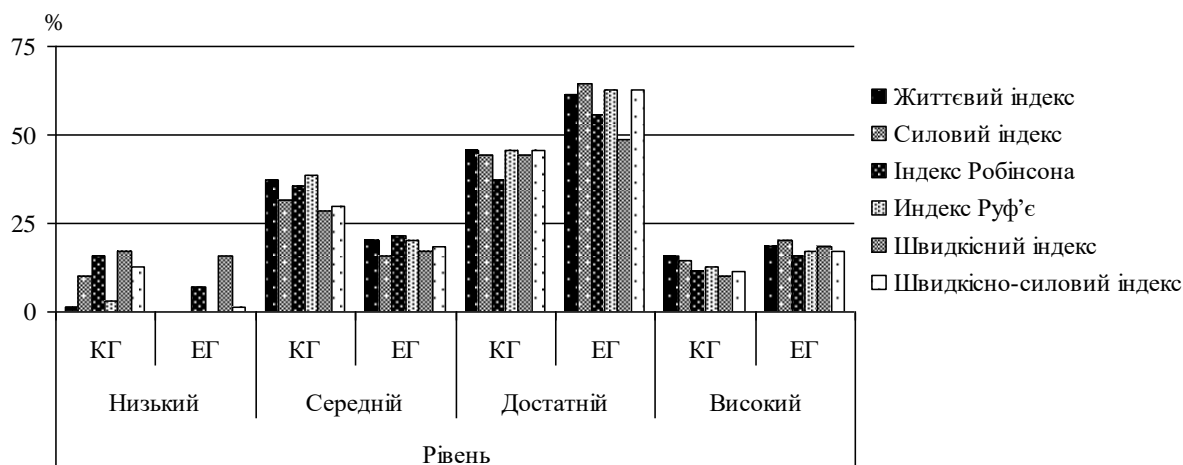

Рис. 2. Рівень сформованості стану соматичного здоров'я школярів 11 років (формульальний етап експерименту)

Силовий індекс: низький рівень мають КГ – 10,00 %, ЕГ – 0,00 % школярів; середній рівень – КГ – 31,43 %, ЕГ – 15,71 %; достатній – КГ – 44,29 %, ЕГ – 64,29 %; високий – КГ – 14,29 %, ЕГ – 20,00 % школярів 11 років ($P < 0,05$), відповідно.

Індекс Робінсона: низький рівень мають КГ – 15,71 %, ЕГ – 7,14 % школярів 11 років; середній рівень – КГ – 35,71 %, ЕГ – 21,43 %; достатній – КГ – 37,14 %, ЕГ – 55,71 %; високий – КГ – 11,43 % та ЕГ – 15,71 % школярів ($P < 0,05$), відповідно.

Індекс Руф'є: низький рівень мають КГ – 2,86 %, ЕГ – 0,00 % школярів; середній рівень – КГ – 38,57 %, ЕГ – 20,00 %; достатній – КГ – 45,71 %, ЕГ – 62,86 %; високий – КГ – 12,86 % та ЕГ – 17,14 % школярів 11 років ($P < 0,05$), відповідно.

Швидкісний індекс: низький рівень мають КГ – 17,14 %, ЕГ – 15,71 % школярів 11 років; середній рівень – КГ – 28,57 %, ЕГ – 7,14 %; достатній – КГ – 44,29 %, ЕГ – 48,57 %; високий – КГ – 10,00 %, ЕГ – 18,57 % школярів ($P > 0,05$), відповідно.

Швидкісно-силового індекс: низький рівень мають КГ – 12,86 %, ЕГ – 1,43 % школярів; середній рівень – КГ – 30,00 %, ЕГ – 18,57 %; достатній – КГ – 45,71 %, ЕГ – 62,86 %; високий – КГ – 11,43 %, ЕГ – 17,14 % школярів 11 років ($P < 0,05$), відповідно.

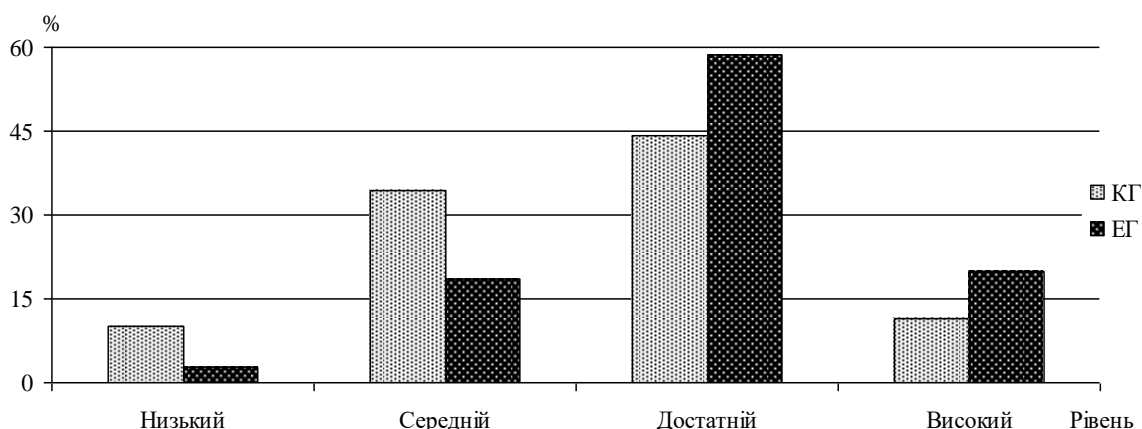

Рис. 3. Рівень сформованості стану фізичного здоров'я школярів 11 років у % (формульальний етап експерименту)

Отже, аналіз отриманих результатів дав змогу визначити експрес-оцінку рівня фізичного здоров'я (Г.Л. Апанасенко) на формульальному етапі експерименту, результати представлено на рис. 3. Низький рівень мають – КГ – 10,00 %, ЕГ – 2,86 % школярів 11 років, середній – КГ – 34,29 %, ЕГ – 18,57 %, достатній – КГ – 44,29 %, ЕГ – 58,57 %, а високий рівень – КГ – 11,43 %, ЕГ – 20,00 % школярів, відповідно Так, як $T_{кр.} = 7,81$, а $T_{спост.} = 9,08$ ($T_{кр.} < T_{спост.}$) маємо статистично значущу різницю між контрольною та експериментальною групою ($P < 0,05$), тобто зміни, які відбулись у результаті застосування методики достовірні.

Отже, із вище перерахованого, можна зробити висновок, що запропонована методика має позитивний вплив на формування фізичного здоров'я молодших підлітків експериментальної групи. Тобто запропонована авторська методика є ефективною при викладанні сучасного танцю молодшим підліткам.

Висновки. Одним із ефективних засобів здоров'язбереження виступає сучасний танець, який є засобом всебічного вдосконалення рухових якостей та значною мірою сприяє розвитку фізичного здоров'я. Формуючи тілесну культуру танцю, ми розв'язуємо такі завдання фізичного виховання, як: розвиток фізичних якостей, оптимізація рухової активності, вдосконалення статури, підвищення функціональних можливостей організму та гармонійний розвиток його фізіологічних функцій, зміцнення та збереження здоров'я.

Аналіз отриманих результатів в результаті дослідження стану фізичного здоров'я молодших підлітків дав змогу встановити ефективність упровадження в освітній процес авторської методики навчання сучасного танцю молодших підлітків в закладах позашкільної освіти.

Перспективним напрямом подальшого наукової роботи є розробка та впровадження програми навчання сучасного танцю в закладах позашкільної освіти.

REFERENCES

1. Harkusha, S. V. (2014). Formuvannya hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv fizychnoho vykhovannya do vykorystannya zdorov'iazberezhuvalnykh tekhnolohii: teoretychni ta metodychni aspekty [Formation of readiness of future physical culture specialists for using healthcare technologies: theoretical and methodical aspects]. Chernihiv. Vydavets Lozovyi V.
2. Nosko, M. O., Harkusha, S. V., Voiedilova O. M. (2014). Zdorov'yazberezhuvalni tekhnolohiyi u fizychnomu vikhovanni [Healthcare technologies of physical culture] Kyiv. SPD Chalchynska N. V., 2014.
3. Shalapa, S. V., Demeschenko, V. V. (2017). Teoriia i metodyka vykladannya sportyvnoho tantsiu [Theory and methods of teaching sports dance]. Kyiv. SIK grup.
4. Melanie Bales and Karen Eliot (2013). Dance on its own terms: histories and methodologies. New-York: Oxford University press.
5. Bigus, O. O., Manshylin, V. V., Kondratyuk, D. O. and others (2017). Suchasnyi tanets. Osnovy teorii i praktyky [Modern dance. Fundamentals of theory and practice]. Kyiv. Vydavnytstvo Lira
6. Apanasenko, G. L., Popova, L. A. Medychna valeolohiya [Medical valeology]. Kyiv. Zdorov'ya.
7. Krutsevich, T.U. (2011). Kontrol' u fizychnomu vikhovanni ditey, pidlitkiv y molodi [Control in the physical education of children, adolescents and young people]. Kyiv: Olimpiys'ka literatura

ПРОГРАМА КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ З АДИКТИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

Трофимчук Вікторія Віталіївна, аспірант кафедри психології, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4773-0866>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7302

ARTICLE INFO

Received 07 November 2020
Accepted 17 December 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

aggression,
aggressiveness of adolescents
with addictive behavior,
correction,
training,
experiment.

ABSTRACT

The article analyzes the results of the formative stage of the experiment on the implementation of a program to correct the aggression of adolescents with addictive behavior. The essence of aggression of adolescents with addictive behavior, which is understood as an integrated set of personality traits of adolescence, which is manifested in destructive actions under the influence of any substances that change the mental state. Scientific approaches to the interpretation of aggression as a phenomenon (activity, axiological, motivational, behavioral, ethological, sociological, personal) are characterized. Based on the selected approaches, the content and structure of aggressiveness of adolescents with addictive behavior, which contains cognitive, motivational, affective, behavioral component, is determined. The main task of the article is to highlight the results and effectiveness of the program to correct the aggression of adolescents with addictive behavior. Diagnostic means of studying the levels of aggression of adolescents with addictive behavior and its

components are presented (test "Psychotropic substances", scale of search of impressions (M. Zuckerman), method "Diagnosis of hostility", method "Self-assessment of personality", method "Scale of emotional stability - instability G. Eisenko"; questionnaire "Are you prone to drug use?", A questionnaire to identify students with deviant behavior in the classroom). The content of the program of correction of aggression of adolescents with addictive behavior, consisting of three modules: "Knowledge of yourself and others", "Factors of addiction and manifestations of aggression of adolescents", "Strategies for overcoming aggression of adolescents with addictive behavior". The structure of training sessions of the program for correction of aggressiveness of adolescents with addictive behavior is described. The strategy of the formative stage of the experiment, in which 56 adolescents took part, is substantiated. The results of approbation of the program of correction of aggression of teenagers with addictive behavior, which proved its effectiveness, are presented. The proposed program was found to reduce the level of aggression in adolescents with addictive behavior.

Citation: Trofimchuk V. V. (2020) Program for Adolescence Correction of Adolescents with Addictive Behavior and the Result of its Implementation. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7302

Copyright: © 2020 Trofimchuk V. V. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Проблема підліткової агресивності обумовлена цілим рядом чинників, серед яких основними є: соціально-психологічні, медико-психологічні, особистісні. Підліткова агресивність дуже часто виражається у вкрай деструктивних формах (образи, тілесні ушкодження, пошкодження чужого майна, вживання психоактивних речовин тощо). Тому вирішення цієї проблеми потребує суспільство в цілому.

Огляд наукової літератури показує, що єдиного загальноприйнятого визначення феномена агресивності немає. На основі аналізу основних підходів дослідження агресивності: діяльнісний (А. Берковиц, Н. Міллер та ін.), аксіологічний (А. Адлер, Р. Берон та ін.), мотиваційний (Ф. Бассін, Є. Гладкова та ін.), поведінковий (Т. Румянцева, В. Франкл та ін.), етологічний (К. Лоренц, З. Фрейд та ін.), соціологічний (Г. Андрєєва, А. Бандура та ін.), особистісний (О. Волянська, Є. Ільїн та ін.), – було уточнено поняття агресивності особистості, яке розглядається як інтегрована сукупність властивостей особистості, що виражається у потенційній готовності до позитивних чи негативних дій, які залежать від впливу різного роду чинників.

На особливу увагу заслуговують дослідження науковців (Г. Абрамова, Т. Вакуліч, Л. Долинська, І. Кулагіна, В. Мухіна та ін.), які характеризують особливості підліткового віку.

Цінними для нашого дослідження залишаються праці фахівців (О. Безпалько, А. Лобанова, Л. Калашнікова, І. Фурманов та інші), які вивчали основні аспекти адиктивної поведінки підлітків.

Акумульований у психологічній літературі матеріал, ґрунтуючись на особистісному підході (Атемасова, 2010; Волянська, 2016 та ін.) дозволив визначити, що агресивність підлітків з адиктивною поведінкою – це інтегрована сукупність якостей особистості підліткового віку, яка проявляється у деструктивних діях під впливом будь-яких речовин, що змінюють психічний стан. До складових агресивності підлітків з адиктивною поведінкою нами віднесено такі: когнітивну (уявлення про вплив об'єкта адикції); мотиваційну (потяг до зміни психічного стану, прагнення зашкодити); афективну (ставлення до себе, емоційна стійкість); поведінкову (вживання психоактивних речовин, демонстрація асоціальних вчинків).

Важливими для нашого дослідження є праці вчених (Л. Калашнікова, О. Карасьова, М. Квадріціус, А. Колесник, І. Кондракова, Н. Коритченкова, А. Лобанова, Л. Семенюк, К. Сергеева, Л. Чепелева та інші), в яких актуалізується потреба в профілактиці, корекції агресивності підлітків, адиктивної поведінки дітей підліткового віку та пропонуються методи, форми, засоби вирішення цього завдання.

Так, комплексну методику корекції агресії підлітків представила М. Квадріціус (Квадрициус, 2000). Методика містить три програми: «Тренінг модифікації поведінки»; «Тренінг батьків, які відчувають труднощі в вихованні підлітків»; «Тренінг соціально-педагогічної компетентності педагога».

У дослідженнях Л. Чепелевої корекція агресивної поведінки школярів відбувається в умовах тимчасового дитячого об'єднання, у середовищі життєдіяльності, яка розширює способи соціального реагування, знижує готовність до агресивних реакцій. Автор зауважує, що основними функціями такого середовища є: стимуляція проявів сформованих, оволодіння новими соціально значущими мотивами; створення можливості підлітку обирати індивідуально привабливі види, форм діяльності; орієнтування на співпрацю, взаємодію дітей і дорослих тощо (Чепелева, 2001).

І. Кондракова запропонувала програму попередження і корекції агресивної поведінки підлітків в освітній установі, що заснована на принципах психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу. Програма складається з трьох етапів: 1. Актуалізація проблеми агресивної поведінки підлітків в освітньому середовищі; 2. Етап «сигналізування»; 3. Супровід (Кондракова, 2000).

Комплексна програма профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації була запропонована К. Сергеевою. Програма передбачає реалізацію комплексного підходу до профілактичної діяльності, містить методики відповідної індивідуальної та групової роботи. Запропоновані теми програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації охоплюють питання, спрямовані на розвиток особистості, мотивування до планування життя, оволодіння навичками безконфліктного спілкування, ефективної комунікації тощо (Сергеева, 2016).

Праці А. Лобанової, Л. Калашнікової містять характеристику корекційної роботи щодо девіантної поведінки підлітків, яка являє собою соціально-педагогічний, психологічний комплекс взаємообумовлених операцій, спрямованих на регуляцію мотивації, ціннісних орієнтацій, поведінки особистості підлітків. Завдяки корекційній діяльності, як зауважують автори, у підлітків відбуваються позитивні поведінкові зміни, а саме: формуються позитивна самооцінка, почуття власної гідності, відповідального ставлення до себе, навички прийняття рішень, навички конструктивного, змістового, ефективного спілкування, ціннісного ставлення до свого здоров'я тощо (Лобанова, 2017).

А. Колесником запропонована корекція девіантної поведінки підлітків, яка передбачає психологічне втручання в особистісний простір задля стимулювання позитивних змін, послаблення чи усунення форм поведінки особистості, що перешкоджають її соціальній адаптації. Автор наголошує на завданнях корекційної роботи девіантної поведінки підлітків: створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін, розвиток мотивації на соціальну адаптацію, корекція поведінки з урахуванням специфіки її проявів (Колесник, 2011).

Попри те, що науковці проблему корекції агресивності підлітків вивчали з різних боків, відкритим залишається питання корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою.

Мета: висвітлити результати та ефективність впровадження програми корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою.

Матеріали і методи. Для реалізації поставленої мети було організовано та проведено формувальний етап експерименту, в якому брало участь 56 підлітків, віком від 12 до 14 років. Експериментальну групу склали 27 підлітків, контрольну групу сформували 29 підлітків.

На початку формувального етапу експерименту учасники експериментальної групи не відрізнялися від учасників контрольної групи за соціально-психологічними характеристиками та рівнями агресивності. Підлітки з адиктивною поведінкою експериментальної групи брали участь у спеціально створених корекційних заняттях програми, що передбачала роботу зі складовими агресивності. Діти підліткового віку з контрольної групи навчалися у звичному режимі, не брали участі у реалізації програми корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою. Експеримент здійснювався на базі загальноосвітніх шкіл міста Рівного.

Для вивчення рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою до та після експерименту застосовувалися валідні та надійні психодіагностичні методики: тест «Психотропні речовини», шкала пошуку вражень (М. Цукерман), методика «Діагностика ворожості» (шкала Кука – Медлей), методика «Самооцінка особистості», методика «Шкала емоційної стабільності – нестабільності (нейротизму) Г. Айзенка»; анкета «Чи схильний ти до вживання наркотиків?», анкета з виявлення учнів із девіантною поведінкою у класі.

Результати діагностики піддавалися статистичному аналізу з доступною якісною інтерпретацією, змістовним узагальненням за допомогою методів математико-статистичної обробки даних з використанням комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS.

Порівняльний аналіз результатів діагностичних зрізів до (1 зріз) та після (2 зріз) формувального етапу експерименту здійснювався за критерієм χ^2 та за G-критерієм знаків.

Результати та їх обговорення. Результати наукових досліджень проблеми корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою дозволили з'ясувати, що ефективним підходом до корекції зазначеного явища є застосування спеціально розробленої програми, що ґрунтується на особистісному підході (Бех, 2003; Рибалка, 1998), враховуючи ключові ідеї концепцій корекції агресивності підлітків відомих науковців (І. Вачков, О. Євтіхов, Л. Калашнікова, А. Колесник, І. Кондракова, А. Лобанова, Л. Семенюк, К. Сергеева, Л. Чепелева та інші).

Особистісний підхід у корекційній роботі щодо агресивності підлітків з адиктивною поведінкою передбачає застосування методів, форм, технік, спрямованих на особистісне зростання підлітків, усвідомлення та подолання ними причин, що зумовлюють прояв агресивності, адиктивної поведінки. Завдяки особистісному підходу в корекційній діяльності здійснюється акцент на прийнятті кожного учасника як особистості, яка наділена індивідуальними, неповторними якостями, властивостями, заслуговує на повагу, має почуття гідності. Відповідно до особистісного підходу робота з корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою зосереджена не стільки на проблемах дитини підліткового віку, скільки на усвідомленні особистісної свободи, відповідальності, розкритті потенціалу в повноцінному спілкуванні тощо.

Програма корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою розрахована на 45 годин, із них: 30 годин – тренінгові заняття, 15 годин – самостійна робота. Мета програми полягає в створенні сприятливих умов для зниження рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою.

Програма складається з трьох взаємопов'язаних модулів.

Модуль 1. Пізнання себе та інших (8 аудиторних годин і 4 години самостійної роботи).

Модуль 2. Чинники адикції та проявів агресивності підлітків (10 аудиторних годин і 5 години самостійної роботи).

Модуль 3. Стратегії подолання агресивності підлітків з адиктивною поведінкою (12 аудиторних годин і 6 години самостійної роботи).

Перший модуль програми включає чотири заняття, другий модуль – п'ять занять, третій модуль – 6 занять. Кожне заняття містить наступні блоки: вступ; інформаційний блок; корекційний блок; завершальний блок. Здійснювалися заняття у формі соціально-психологічного тренінгу.

Враховуючи вищеописане, вважаємо за доцільне розкрити зміст кожного модуля програми.

Реалізуючи перший модуль, було застосовано інтерактивні форми і методи роботи (рольова гра, робота в групах, метод вправ, метод кейс, інтерв'ю тощо), які дозволили опрацювати з підлітками питання: самопізнання, саморозкриття, саморегуляції особистості, особливості процесу пізнання інших.

Починаючи опрацювання теоретичних та практичних аспектів першого модуля, було застосовано вправи на знайомство, прийняття правил роботи групи, створення сприятливої атмосфери спілкування, визначення очікувань учасників, формування мотивації до активного самопізнання та пізнання інших.

Цей модуль програми був спрямований на:

- створення довірливої атмосфери;
- усвідомлення значущості самопізнання, саморозкриття для успішної життєдіяльності підлітків;
- розвиток співчуття до проблем однолітків.

До змісту цього модуля входили наступні вправи: «Знайомство», «Емоційна гімнастика», «Коло і Я», «Твоє ім'я», «Інтерв'ю», «Коло замикається», «Корабельна аварія», «Угрупування», «Метафора», «Машина з характером», «Мій малюнок», «Три якості», «Острів», «Цегла» та інші.

На завершення роботи на кожному занятті за програмою першого модуля підлітки отримували завдання для самостійної роботи: скласти перелік із двадцяти позитивних та двадцяти негативних якостей особистості, підкреслити ті якості, які притаманні власне підліткам.

Під час реалізації другого модуля програми розв'язувалися проблеми, виявлені у процесі констатувального етапу експерименту.

Відповідно до плану другого модуля підлітки опрацьовували теоретичні, практичні аспекти з питань:

- впливу чинників агресивності;
- необхідності здійснення особистісних змін;
- розвитку позитивного ставлення до життя.

Процес реалізації другого модуля програми передбачав застосування наступних вправ: «Нехай живе позитив», «Прорвись у коло», «Падіння на довіру», «Колективна творчість», «Близький контакт», «Комплімент», «Усвідомлення проблеми», «Два стільця», «Саморегуляція», «Чарівний мішечок», «Як краще зрозуміти себе», «Порожній стілець», «Продовж речення», «Розвиток уяви», «Внутрішня краса», «Сніданок з героєм», «Що мені дає агресивність», «Риси агресивної людини», «Давати і отримувати».

На завершальному етапі роботи на кожному занятті за програмою другого модуля підлітки отримували завдання для самостійного виконання: скласти перелік чинників, які впливають на появу агресивності; написати есе про важливість здійснення особистісних змін; скласти перелік конфліктних ситуацій власного життя, орієнтовні способи їх вирішення тощо.

Третій модуль програми був спрямований на визначення моделей поведінки, які сприятимуть подоланню агресивності, через опанування таких питань:

- стратегії подолання агресивності;
- ефективні засоби позбавлення залежності;
- контроль поведінки;
- усвідомлення особистісних змін.

Процес впровадження третього модуля програми включав наступні вправи: «Маски тварин і рослин», «Рондо», «Історія з життя», «Оцінка», «Мое улюблене заняття», «Декларація власної самоцінності», «Перевтілення», «Занурення в себе», «Психодрама», «Позбавлення від агресивності», «Невидимі помічники», «Ти подобаєшся мені...», «Хто я насправді», «Скажіть собі стоп», «Я можу», «Візуалізація», «Король і королева», «Музей образливих спогадів», «Асоціації», «На що витратити життя», «Хто я?», «Що таке агресивність», «Мій життєвий шлях», «Автобусна зупинка», «Мої досягнення».

На завершення роботи на кожному занятті за програмою третього модуля підлітки отримували завдання для самостійного виконання: розробити таблицю засобів подолання труднощів у житті; намалювати обрах бажаного майбутнього.

Після впровадження програми корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою та повторної діагностики учасників формуального етапу експерименту аналіз отриманих результатів за критерієм χ^2 та G-критерієм знаків виявив статистично значущі відмінності між результатами в експериментальній групі до (1 зріз) і після (2 зріз) експерименту ($p < 0,01$), в той час, як в учасників контрольної групи між 1 та 2 зрізом статистично значущих відмінностей виявлено не було (рис. 1).

Як видно із рис. 1, в експериментальній групі в результаті експерименту збільшується кількість підлітків із низьким рівнем агресивності (з 11,1% до 37%), за рахунок цього змінилася кількість учасників із середнім рівнем агресивності (з 48,1% до 55,6%) та знизилась кількість підлітків з адиктивною поведінкою із високим рівнем агресивності (з 40,8% до 7,4%). За критерієм знаків різниця між 1 та 2 зрізами є статистично значущою, що вказує на позитивне зниження рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою в експериментальній групі.

Що стосується контрольної групи, то результати 1 та 2 зрізів зафіксували незначну різницю між даними до та після експерименту. За критерієм знаків ця різниця не є статистично значущою, тому отримані результати не змінюють ситуації щодо рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою. Так, зменшилася кількість учасників із середнім рівнем агресивності (з 13,7% до 17,2%), кількість респондентів із високим рівнем незначно збільшилася (з 38% до 41,4%), збільшилася незначно кількість підлітків із низьким рівнем агресивності (з 13,7% до 17,2%).

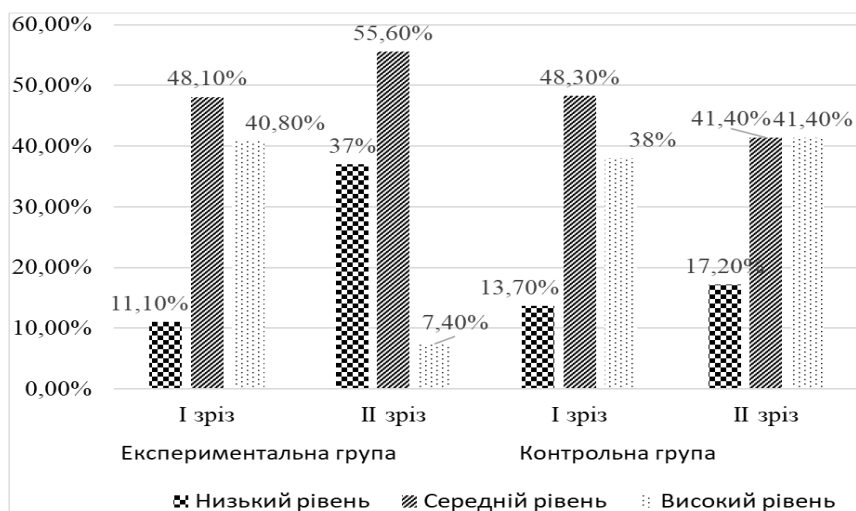

Рис. 1. Рівні агресивності підлітків з адиктивною поведінкою до і після експерименту (у %)

У цілому, результати формувального етапу експерименту показали, що важливою умовою зниження рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою є програма корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою. Це підтверджують встановлені статистично значущі відмінності між результатами 1 та 2 зрізів в експериментальній групі, які відображають зниження кількості підлітків з адиктивною поведінкою з високим рівнем агресивності та зниження кількості підлітків з адиктивною поведінкою з низьким рівнем агресивності.

Висновки. Таким чином, програма корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою забезпечує сприятливі умови для зниження рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою через усвідомлення значущості самопізнання, саморозкриття, розуміння необхідності здійснення особистісних змін, розвитку позитивного ставлення до життя, усвідомлення впливу чинників агресивності, визначення стратегій подолання агресивності, ефективних засобів позбавлення залежності. Результати формувального етапу експерименту з апробації програми корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою показали ефективність її впровадження, сприяючи зниженню рівня агресивності підлітків з адиктивною поведінкою. До перспективних напрямів дослідження вважаємо за доцільне розглянути проблеми: вивчення зарубіжного досвіду з проблем корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою, удосконалення діяльності освітніх закладів щодо корекції агресивності підлітків з адиктивною поведінкою.

ЛІТЕРАТУРА

- Artemasova, O. A. (2010), *Agresy`vna dy`ty`na: yak yij dopomogty`* [Aggressive child: how to help her]. Хар`ков: «Ranok».
- Bex, I. D. (2003), *Osoby`stisno oriyentovany`j pidxid: teorety`ko-tekhnologichni zasady`* [Personality-oriented approach: theoretical and technological principles]. Ky`yiv: Ly`bid`.
- Volyans`ka, O. V. (2016), *Problema agresy`vnoyi povedinky` pidlitkiv: faktory` ta mexanizmy` socializaciyi* [The problem of aggressive behavior of adolescents: factors and mechanisms of socialization]. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «Yury`dy`chna akademiya Ukrainy` imeni Yaroslava Mudrogo»*, 3, 117-134.
- Kvadricius, M.P. (2000), *Preduprezhdenie agressivnosti podrostkov sredstvami semejnogo vospitaniya* [Prevention of aggressiveness of adolescents by means of family education]. Orenburg.
- Kolesny`k, A.A. (2011), *Metody`chni rekomendaciyi shhodo zdijsnennya psy`xologichnogo suprovodu uchniv z deviantnoyu povedinkoyu* [Guidelines for the implementation of psychological support for students with deviant behavior]. Novograd-Voly`ns`ky`j.
- Kondrakova, I.E. (2000), *Preduprezhdenie i pedagogicheskaya korrekciya agressivnogo povedeniya podrostkov v shkole* [Prevention and pedagogical correction of aggressive behavior of adolescents in school]. Sankt-Peterburg.
- Lobanova, A.S., Kalashnikova, L.V. (2017), *Robota z pidlitkami`-deviantamy`: sociologichny`j ta psy`xologichny`j aspekty`* [Working with deviant adolescents: sociological and psychological aspects]. Ky`yiv: «Karavela».
- Ry`balka, V.V. (1998), *Osoby`stisny`j pidxid u profil`nomu navchanni starshoklasny`kiv* [Personal approach in the profile education of high school students]. Ky`yiv: IPPO APN Ukrainy`.
- Sergeyeva, K. V. (2016), *Profilakty`ka agresy`vnoyi povedinky` pidlitkiv u centrax social`no-psy`xologichnoyi reabilitaciyi* [Prevention of aggressive behavior of adolescents in centers of social and psychological rehabilitation]. Ky`yiv.
- Chepeleva, L.M. (2001), *Agresivnost` i osobennosti samosoznaniya lichnosti podrostka* [Aggressiveness and characteristics of self-awareness of the personality of a teenager]. Krasnodar.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ МУЗИКИ ДЛЯ ГІТАРИ УКРАЇНСЬКИМИ ВИКОНАВЦЯМИ

Станіслав Жовнір, аспірант, асистент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9641-8799>

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7333

ARTICLE INFO

Received 10 November 2020
Accepted 17 December 2020
Published 30 December 2020

KEYWORDS

classical guitar, Latin American guitar music, professional guitar performance, performing models, Ukrainian guitarists.

ABSTRACT

The relevance of the study is determined by the need to study the influence of ethno-artistic (in particular, Latin American) traditions on the development of classical guitar art in the interaction of composing and performing. The general trends in the development of the creativity of Latin American composers for the guitar as an integral part of the Ibero-American music of the XX century are identified in the article. A general genre and style analysis of guitar works by Latin American composers A. Barrios, L. Brauer, E. Villa-Lobos, J. Morel, A. Piazzolla, J. Sagreras and others is presented. The author has analyzed the modern performing practice of representing this direction of guitar music in Ukraine. Examples of sound recordings are presented and a brief analysis of different genres of works by Latin American composers performed by Ukrainian classical guitarists A. Ostapenko, I. Fedorishin, A. Chadai-Fedik, D. Rybalchenko, B. Sidorenko, M. Zemlyansky, D. Buchka, V. Petrenko, V. Dotsenko, B. Belsky, M. Topchy is given. The performing models of creativity of Ukrainian guitarists in concert performing of Latin American works are determined. The article uses historical, cultural, systemic and comparative research methods, which is based on the analysis of the electronic portal "Guitarists and Composers", scientific works of V. Dotsenko, N. Kryazhev, V. Machneva.

Citation: Stanislav Zhovnir. (2020) Presentation Latin American Guitar Music by Ukrainian Performers. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7333

Copyright: © 2020 Stanislav Zhovnir. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. У період осмислення національної спадщини як системного явища, в період, коли народи світу усвідомлюють свою культурну спільність, особливого значення набуває порівняльне вивчення національних традицій мистецтва, які збагачують собою мистецтво глобальне. Творчість латиноамериканських композиторів для гітари вже впевнено завоювала прихильність як виконавців-гітаристів, так і широкої аудиторії у всьому світі. Чималий внесок зробили українські класичні гітаристи, у репертуарі яких як оригінальні твори, так і перекладення для гітари композиторів різних епох та стилів – європейських: Й. С. Баха, Д. Скарлатті, Ф. Сора, М. Джуліані, Ф. Бустаманте, Л. Леньяні, Ф. Морено-Торроби, Н. Паганіні, М. Де Фалья, І. Альбеніса, Х. Туріні, Х. Родріго, та ін.; латиноамериканських: Х. Кардосо, Х. Мореля, Л. Брауера, Е. Віла-Лобоса, А. Барріоса, А. П'яцолли, Х. Сагrerasа та ін.; українських: М. Скорика, К. Віленського, М. Дремлюги, М. Стецюна, А. Золкіна та ін.

Матеріали та методи. Методологія дослідження ґрунтується на принципі історизму, фундаментальному для музикознавства, а також на методах системного, порівняльного, культурологічного аналізу. Термінологія дослідження включає назви та поняття, що традиційно застосовуються в музикознавстві, а також специфічні терміни, що існують в гітарному виконавстві та педагогіці. Основні наукові методи, що використані в роботі, це історико-культурологічний (для

аналізу контексту створення композицій для гітари), джерелознавчий (для визначення нотних і звукових джерел дослідження), персонологічний (для аналізу внеску окремих українських виконавців у сучасну репрезентацію гітарної творчості латиноамериканських композиторів).

Виклад основного матеріалу: У світовій музичній культурі значне, окреме місце посідає латиноамериканська музика – (ісп. *Musica latinoamericana*) або скорочена назва «латинська музика» (ісп. *Musica latina*) (розм.). Цим поняттям позначаються стилі та жанри музичної творчості жителів та вихідців країн Латинської Америки. За стилістичними особливостями латиноамериканську музику можна умовно поділити на кілька основних регіональних стилів: андський, центральноамериканський, карибський, аргентинський, мексиканський, бразильський.

Протягом п'яти століть по різні боки Атлантики формувалася і розвивалася унікальний світ ібероамериканської музики, що вмістив у себе безліч самотніх явищ і традицій, але в той же час він пронизаний тонким павутинням зв'язків і перехресних впливів. Першопричиною цього феномена став величезний історичний катаклізм, який змінив хід історії як іберійських, так південноамериканських і частково африканських народів. Тривале конфліктне протистояння іспанських завойовників з автохтонними жителями американського континенту, чие масове знищення іспанська корона намагалася компенсувати завезенням африканських рабів, все ж не стало на заваді потужним інтеграційним процесам, що охопили й сферу художньої культури і мистецтва. За таких дійсно унікальних історичних обставин народжувався новий художній і музичний світ, головною ознакою якого стало расове змішання (Кряжева, 2007, с. 293).

На всіх етапах розвитку музики Латинської Америки помітні два головні напрямки – класично-універсальний та національний. Музична культура Латинської Америки історично сформувалася як на базі автохтонного американського (індіанського), європейського (насамперед іспанського і португальського) та африканського джерел, так і під впливом європейської класики. Характерно, що ці напрямки успішно доповнювали один одного до середини ХХ століття, попри всі дискусії та суперечки між прихильниками кожного з них. Тільки з приходом до Латинської Америки авангарду після II Світової війни ситуація дещо ускладнилася. Але унікальна латиноамериканська культура, що історично зростала завдяки компромісові, навіть симбіозу кількох коренів, сприйняла і цей напрямок, перетворивши і його на одну з своїх складових часток.

Як вважає заслужений український гітарист-віртуоз, професор В. Доценко, латиноамериканські композитори, навіть перебуваючи під впливом універсальних моделей, свідомо чи несвідомо трансформували їх у прагненні висловити автентичний латиноамериканський зміст. У цьому він бачить причини, внаслідок яких крізь «знеособлену» техніку проглядає все ж національний «акцент»: бразильський, мексиканський, аргентинський, що передає особливості культурного контексту, в якому створювалася ця музика. До плеяди всесвітньо знамих майстрів латиноамериканської музики, у чийх творах звучать національні мотиви, переплітаючись з класикою, входять такі автори, як Астор П'яццолла, Хорхе Морель, Хуліо Саггерас (Аргентина), Ейтор Вілла-Лобос (Бразилія), Лео Брауер (Куба), Агустін Барріос (Парагвай) та багато інших. Сьогодні латиноамериканські композитори продовжують творчий пошук, і в сучасних музичних творах для гітари знаходять все необхідне для відображення глибинних рис своїх національних культур.

Художній досвід Латинської Америки протягом ХХ століття показав, що найвищі її досягнення мали місце в тих випадках, коли було знайдено точне для свого часу співвідношення між національним і міжнародним (універсальним), згенеровано власні засоби для вираження латиноамериканського мелодичного і ритмічного контенту. Латиноамериканська професійна музика засвоїла європейський досвід і почала виробляти на його основі моделі, що відповідають національному темпераменту і світовідчуттю (В. Доценко, 2008, с. 140-154).

У період глобального взаємопроникнення культур внесок латиноамериканської музики для гітари до світової мистецької скарбниці складно переоцінити. Твори та переклади латиноамериканських композиторів для гітари посіли почесне місце у конкурсних програмах, входять до обов'язкового курсу у музичних навчальних закладах, користуються великою популярністю, становлять значну частину концертної та звукозаписної діяльності. прикрашають собою репертуар багатьох виконавців, в тому числі і українських віртуозів.

Поширення творчості латиноамериканських композиторів спостерігається й у виконавстві українських гітаристів. Так, у грудні 2011 року до обов'язкової програми Міжнародного конкурсу гітаристів в Україні входили твори Агустіна Барріоса: «Собор», «Мазурка Апасіоната»; Лео Брауера: Концерт «Елегійний» для гітари з оркестром; Мануеля Понсе: «Класична соната». У заключному концерті конкурсу серед інших віртуозів приймав участь один із членів журі – український гітарист, соліст Національної філармонії України, заслужений артист України **Андрій**

Остапенко. У його виконанні прозвучала «Мазурка Апасіоната» А. Барріоса (A Barrios Mazurka Apasionada, 2011). А. Остапенко є учасником різноманітних гітарних фестивалів і форумів, відомий як першовиконавець нових оригінальних творів для гітари, які успішно презентує на фестивалях Національної спілки композиторів України. Гастролює закордоном у таких країнах як Італія, Польща, Швейцарія, Азербайджан, Португалія, Велика Британія (Остапенко, НФУ). З 2004 року Андрій Остапенко — автор і один з організаторів проведення щорічного Міжнародного фестивалю гітарної музики «Київ». У 2007 році у рамках цього фестивалю був заснований і проведений Міжнародний конкурс гітаристів в Україні, який проходить що два роки.

У травні 2018 року на відкритті Гітарного фестивалю «GuitarVik» у Львівському органному залі гітарист **Іван Федоришин** з Австрії та струнний квартет «Фенікс» виконували «Квінтет» Лео Брауера. Іван Федоришин здобув музичну освіту в Львівській національній музичній академії ім. Лисенка та в Університеті музики і театрального мистецтва м. Грац (Австрія). Гітарист виступає соло та разом з австрійським Trio Grammo. Серед інших учасників фестивалю твори латиноамериканських композиторів виконували **Азарій Чадай-Фесик** з Умані – Соната La Toccata de Pasquini» III частина Л. Брауера; **Денис Рибальченко** з Сєверодонецька – Етюд №7 Е. Вілла-Лобоса; **Харківський гітарний квартет** – А. П'яццолла «Прощай, Ноніно» (Гітарний фестиваль GuitarVik, 2018).

22–24 червня 2018 року в місті Острог у Рівненській області відбувся I Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс виконавців на класичній гітарі «Гітаріада» (Фестиваль «Гітаріада», 2018), що проходив у історико-культурному заповіднику «Острозький замок». Серед його лауреатів у другій віковій категорії – учень Броварської музичної школи **Богдан Сидоренко**, він виконав танго Астора П'яццолли у перекладенні Балтазара Бенітеса «Верано Портено».

Вундеркінд з Черкас, юний студент Київського інституту музики імені Р. М. Глієра, лауреат всеукраїнських та міжнародних конкурсів, **Марко Землянський**, ще будучи учнем Черкаської ДМШ №2, майстерно виконав віртуозну мініатюру «Колібрі», твір аргентинського композитора Хуліо Сагрераса, засновника та першого президента Аргентинської асоціації гітаристів. Найбільше значення він має як педагог: його етюди в шести томах і збірники вправ «Вища гітарна техніка» використовуються при навчанні і в наш час. Крім навчальних творів, Сагрерас також є автором понад двохсот оригінальних п'єс, здебільшого на теми популярних народних танців та пісень. Вони доступні і демократичні, зрозумілі кожному пересічному слухачеві, і при цьому настільки мелодійні і красиві, що не можуть залишити байдужими шанувальників аргентинської музики. Його етюди зі збірки «Перші уроки гітари» написані для відпрацювання певних технічних прийомів, і одночасно вони мелодійні і красиві, що робить їх привабливими для юного музиканта. До цього ж переліку можна зарахувати віртуозні п'єси Сагрераса «Колібрі» та «Moto Perpetuo» («Вічний рух»). Тут є простір для виконавського та естетичного задоволення (Сагрерас, Колібрі, 2013).

Талановитий та перспективний віртуоз з Одеси **Данило Бучка**, неодноразовий призер всеукраїнських конкурсів, лауреат шести міжнародних конкурсів у Болгарії, Угорщині, Австрії, Україні, дипломант з оцінкою «excellent» Міжнародного конкурсу ім. А. Сеговії в ФРН, випускник магістратури Одеської національної музичної академії ім. А. В. Нежданової. У його репертуарі – твори славетного аргентинського музиканта і композитора Астора П'яццолли, чия спадщина збагатила жанр танго, представивши його в сучасному ключі. П'яццолла – родоначальник стилю, що увібрав елементи джазу та класичної музики і отримав назву «Танго Нуево». Данило Бучка виконує танго А. П'яццолли «Прімавера Портена» в обробці Б. Бенітеса. Цей твір – одна з найбільш популярних в перекладенні для гітари п'єс із циклу «Cuatro Estaciones Porteñas», також відомого як «Estaciones Porteñas» або «Чотири пори року в Буенос-Айресі», що становить сюїту з чотирьох танго-композицій. Тут П'яццолла вільно використовує форму барокового концерту, чергуючи фрагменти соло і тутті. Композитор поєднує різні музичні традиції: класичну, джазову, афро-іспанську (Piazzolla, «Primavera Porteña», 2016).

Арія з «Бразильської Бахіани» № 5 Ейтора Вілла-Лобоса – твір стилізований під класичні зразки. Але її автор – видатний бразильський композитор ХХ століття, знавець музичного фольклору, диригент, педагог. Твори Вілла-Лобоса для гітари мають характерне національне забарвлення. Сучасні ритми та гармонії тісно переплітаються в них з самотніми танцями та піснями бразильських індіанців та афроамериканців. Найкраще його творіння – цикл «Бразильська Бахіана». Ніде до того не досяг композитор настільки органічного поєднання національних витоків і класичних форм. У перекладенні для гітари «Бразильська Бахіана №5» звучить у виконанні видатного гітариста з Дніпра – **Валерія Яковича Петренка**, Заслуженого артиста УРСР (1987), Народного артиста України (1999) (Вілла-Лобос, Бразильська бахіана №5,

2015). Випускник Московського музичного училища ім. П. І. Чайковського у класі О. М. Іванова-Крамського; Львівської консерваторії ім. М. В. Лисенка, соліст Київської філармонії, педагог (викладав у Київському музичному училищі ім. Р. М. Глієра) та концертуючий музикант, який гастролював більш ніж у 30 країнах світу. У його величезному репертуарі значне місце займають і власні перекладення для гітари творів багатьох видатних митців, часто вперше виконувани на гітарі (Друга угорська рапсодія Ф. Ліста, «Місячна соната» Л. Бетховена, ноктюрн «Розлука» М. Глінки, «Пори року» П. Чайковського, обрані каприси Н. Паганіні для скрипки, п'єси Д. Шостаковича, С. Прокоф'єва та ін.). Лауреат багатьох міжнародних конкурсів, В. Петренко неодноразово був головою чи членом журі в національних і міжнародних конкурсах гітаристів. Ім'я музиканта було присвоєно I і II Всеукраїнським відкритим гітарним фестивалям-конкурсам, які проходили в м. Києві в 2001 і 2003 рр., а також міжнародним фестивалям-конкурсам гітарного мистецтва «Гітара світу» в Ялті (Гитаристы и композиторы, 2001-2017). Саме в творчості В. Петренка геніальна мелодія Вілла-Лобоса з його «Бразильської Бахіани» №5 містить в собі «спів зірок», коли на тлі тихої, просвітленої скорботи розгортається почуття любові і тривоги, яке природно переходить в молитву, звернену до Творця (Родіонов, 2014, с.163).

Якщо проводити порівняння творчості одного з найбільш великих сучасних композиторів і гітаристів, диригента Лео Брауера з іншими гітарними композиторами, то можна з упевненістю сказати що він єдиний композитор, який поєднав у своїй творчості новітні музичні системи та безліч афро-кубінських інтонацій, виробив абсолютно нові принципи музичної мови та засобів музичної виразності, створив синтез різноманітних національних стилів. Лео Брауер у середині минулого століття вийшов далеко за рамки загальноприйнятної жанрової стилістики у галузі гітарної музики та підготував появу такого феномену композиторської практики постмодернізму, як «метастиль». Серед віртуозів, які грають твори Брауера – **Володимир Ігорович Доценко** (Гитаристы и композиторы, 2001-2017), Заслужений артист України, професор Харківського державного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського, лауреат, член журі та голова більш ніж 30 престижних міжнародних та національних гітарних конкурсів, один з засновників сучасної школи гри на класичній гітарі в Україні, який підготував понад 50 лауреатів Міжнародних конкурсів більш ніж в 10 країнах світу. В. Доценко – член президії Національної Всеукраїнської музичної спілки (Асоціація гітаристів України), член президії Петербурзької Міжнародної Академії гітари. Широку популярність в музичних колах він заслужив як виконавець музики Лео Брауера та Ейтора Віла-Лобоса. У 2003 році ним було записано альбом «Барви», де можна почути твори цих авторів. У репертуарі виконавця – десять сольних програм від Баха до сучасних авторів, у т. ч. і 5 концертів для гітари з оркестром. У виконанні цього видатного гітариста-віртуоза можна також почути твір Лео Брауера «Кубінський пейзаж із дзвіночками» (Vrouwer, Cuban Landscape with Bells, 2010). Автор використовує тут величезну кількість різних засобів – піццікато, флажолети, разгіадо, імітацію ударних та ін.

Серед кращих представників гітарного мистецтва в Україні слід зазначити ім'я віртуоза **Бориса Бельського** (м. Конотоп). Він – лауреат та один з організаторів престижних міжнародних конкурсів, член президії Асоціації гітаристів Національної Всеукраїнської Музичної Спілки, акомпаніатор, композитор, диригент. Артист має в своєму творчому доробку величезну кількість музичних шедеврів від ренесансу до сучасності та активно пропагує національну гітарну спадщину (Гитаристы и композиторы, 2001-2017). Його репертуар налічує чималу кількість творів латиноамериканських композиторів. Виконавській манері гітариста притаманне тонке розуміння особливостей епохи, глибоке проникнення і розкриття музичного образу. У його творчості представлено «Бразильський танець» Хорхе Мореля (Morel, Danza Brasileira, 2011), аргентинського композитора, педагога та гітариста, чий мелодії та аранжування виконувалися багатьма виконавцями. Найбільш відомі твори Мореля – «Південна сюїта» (Suite Del Sur) – концерт для гітари з оркестром, «Бразильський танець», «Креольський романс» та «Сонатина для гітари». Хорхе Морель також залишається одним з головних авторитетів в області гітарної педагогіки та виконавства.

І, нарешті, відомий твір парагвайського генія – віртуоза-гітариста, композитора для гітари Агустіна Барріоса «Останнє тремоло» входить до репертуару видатного виконавця, багаторазового лауреата національних та міжнародних конкурсів, володаря більш, ніж 90 нагород у міжнародних конкурсах гри на гітарі у професійній категорії **Марка Топчія** (Гитаристы и композиторы, 2001-2017) (Київ). Він екстерном закінчив Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського і стажувався в Національній музичній академії ім. П. І. Чайковського, також навчався в Консерваторії Сан-Франциско (США) (Agustin Barrios, El Ultimo Tremolo, 2017)]. У 2016 році записав альбом «Van Gogh Fire», до якого входять і твори

Агустіна Барріоса. «Останнє тремоло» – твір, написаний у вигляді п'єси-тремоло, композиція нагадує концертний етюд. Насправді у ній, як і в інших майстерно написаних творах композитора, мелодія сопранового голосу поліфонічна, вона перекликається, веде свою лінію у дуєті з нижнім голосом. Заклучні такти прекрасного тремоло ведуть наш погляд угору, у чистоту небес, до Бога. Надія звучить у завершальній, мажорній частині – надія на те, що життя, віддане служінню мистецтву, людям, не було марним, а віра – у гуманізм та добро, що були девізом Агустіна Барріоса Мангорі протягом усього його яскравого творчого життя (Мачнева, 2006).

Висновки. Отже, представлені й проаналізовані виконавські приклади і зразки звукозаписної діяльності українських митців засвідчують, що складна, насичена етнічним колоритом, різножанрова музика латиноамериканських композиторів для гітари не тільки збагачує собою скарбницю світової культури, а й дає широкі можливості для удосконалення технічних навичок гітариста. Зокрема, завдяки виконанню цієї музики українські гітаристи завоювали широке міжнародне визнання, засвоїли кращі аспекти міжнародної виконавської традиції, створили та зберегли національну школу, отримавши в результаті високоякісний виконавський «продукт». Художній досвід Латинської Америки протягом ХХ століття показав, що найвищі її досягнення – симбіоз національного, автентичного та загальнолюдського, власні засоби вираження змісту, характерного для цього континенту, багатого різними культурами. Латиноамериканська професійна музика засвоїла європейський досвід і почала виробляти на його основі нові моделі. Жанри латиноамериканської популярної музики – самба, румба, сальса, босанова, танго та інші стали обов'язковими компонентами танцювальних конкурсів; латиноамериканські духові та ударно-шумові інструменти органічно увійшли до темброритмічної складової звучання багатьох ансамблів, незалежно від їх національної приналежності.

Творчість латиноамериканських композиторів значно збагатила як навчальну програму українських академічних музичних закладів, так і програму міжнародних та регіональних виконавських конкурсів. Знайомство з новими музичними образами, взятими з самобутніх традицій народної музичної культури, заснованої на іншій, неєвропейській музичній системі, сприяє розширенню кола виразних засобів і оновленню музичної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Andriy Ostapenko. (2020, December 29) *Hitara: Natsional'na filarmoniya Ukrayiny [Guitar: National Philharmonic of Ukraine]* Retrieved from <http://www.filarmonia.com.ua/about/artists/solisty-instrumentalisty-i-kontsertmeistry/andriy-ostapenko/>
2. Dotsenko, V. R. (2008) *От «natsionalizma» k «universalizmu» [From «nationalism» to «universalism»]. Tvorchestvo kompozitorov Latinskoj Ameriki vtoroy poloviny XX stoletiya [Creativity of Latin American composers of the second half of the XX century]. Muzykal'naya akademiya. № 4.*
3. Eytor Vila-Lobos. (2015) *Brazyl'ska bakhiana №5.* (2018, March 11) *Vykonuye Valeriy Petrenko [Brazilian Bahian №5. Performed by Valery Petrenko]* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=sVKhM1LkoHE>.
4. *Hitarnyy festyval' GuitarVik [Guitar Festival GuitarVik]* Retrieved from <http://guitarvik.com.ua/>
5. Kryazheva I. A. (2007) *Muzyka Ispanii i Latinskoj Ameriki. [Music of Spain and Latin America] Istoricheskiye ocherki [Historical sketches]: Irina Alekseyevna Kryazheva.* Dis. na soisk. nauch. step. d-ra. iskusstvovedeniya po spetsial'nosti 17.00.02. Moscow. Muzykal'noye iskusstvo.
6. Machneva U. K. *Agustin Barrios: «Milost' vo imya Gospodne» [«Mercy in the name of the Lord»]* Retrieved from http://abateguitar.narod.ru/A_g_article8.htm
7. Project «Gitaristy i kompozitory» [«Guitarists and Composers»] Retrieved from <http://www.abc-guitar.narod.ru>
8. Rodionov VK (2014). *Klassicheskaya gitara v XVI-XX vekakh [Classical guitar in the 16th-20th centuries]* Retrieved from: http://vizavi-studio.ru/books/007_rodionov/mobile/index.html#p=163
9. *Festyval'-konkurs vykonavtsiv na klasychniy hitari «Hitariada» [Festival-competition of performers on classical guitar «Gitariada»]* Retrieved from <https://ostroycastle.com.ua/festyval-konkurs-gitariada-u-knyazhomu-zamku/>
10. H. Sagreras. *Kolibri.* (2013) *Vykonuye uchen' Cherkas'koyi DMSH №2 - Zemlyans'kyy Mark [H. Sagreras - Hummingbird. Performed by a student of Cherkasy State Music School #2. Zemlyansky Mark] (excl. Silenko SO).* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=4G7Qn60Lf1c>
11. A Barrios. *Mazurka Apasionada (2011) [Mazurka Apasionada]* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=StlXF0lwq5k>
12. Daniil Buchka (2016) *plays Astor Piazzolla «Primavera Porteña» (arr. By B. Benítez):* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=11T8pYk8cXM>
13. J. Morel. *Danza Brasileira.* (2011) Performed by Boris Belsky. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Wt88xpN-2IY>
14. Leo Brouwer. (2010) *Cuban Landscape with Bells.* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=YQMaPVYNrMw>
15. Marko Topchii. (2017) *El Ultimo Tremolo. Agustin Barrios Mangore.* Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=hOfk5woYJj4>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Цісарук І. В.,

асистент кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, м. Кременець, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7334

ARTICLE INFO

Received 05 November 2020

Accepted 19 December 2020

Published 30 December 2020

KEYWORDS

future teachers of labor training and technology, professional development, independent work, research, interactive development program.

ABSTRACT

As a result of experimental research, pedagogical modeling of the process of professional development of future teachers of labor education and technology in the process of independent work was carried out. A structural-functional model and an interactive development program are proposed, the implementation of which was carried out at the personal-motivational, innovation-enriching, reflexive-activity and result-diagnostic stages.

At the ascertaining stage of the research the state of levels (initial, average, sufficient, high) of professional development of future teachers of labor training and technologies was determined according to certain criteria (value-motivational, cognitive-technological, operational-activity, evaluation-reflexive). The formative experiment and implementation of the interactive development program of the study were conducted in four stages: personal-motivational stage (provided motivated immersion of future teachers of labor training and technology in cooperation and partnership in the process of independent work technologies to develop awareness of the need for continuous

professional development). The process of group and individual educational and professional activities in order to develop a lasting interest in the future profession, acquaintance with modern technologies and techniques of technological education in order to motivate to acquire systematic pedagogical knowledge, personal and professional growth); innovation and enrichment stage (provided enrichment with knowledge of new technologies and the ability to apply them in educational and professional activities with a projection on the future profession; contributed to the development of project-technological readiness and ability to enrich strategies of independent work in personal and professional development); reflexive-activity stage (contributed to the development of skills and abilities of group work, creative abilities of future teachers of labor training and technologies in practical activities with the use of innovative forms of organization of the educational process); effective diagnostic stage (provided the use of methods of self-assessment and self-analysis, reflective exercises and training tasks for the future teacher to evaluate the labor education and technologies of his own activity and himself as an individual; formation of their needs and motives for self-knowledge; increasing the level of self-esteem, self-approval in the process of effective independent work).

At the control stage, the results of an experimental study were obtained, which confirm the effectiveness of the proposed methods.

Citation: Tsisaruk I. V. (2020) Experimental Study of Professional Development of Future Teachers of Labor Education and Technologies in the Process of Independent Work. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 7(28). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7334

Copyright: © 2020 Tsisaruk I. V. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми. Третє тисячоліття визначає світові тенденції у розвитку вітчизняної професійної освіти – три могутніх процеси – глобалізації, інтернаціоналізації і європеїзації, які зумовлюють глибинні перетворення у професійній підготовці фахівців у закладах вищої освіти. Сучасна динаміка світових тенденцій розвитку суспільства і ринку праці вимагає формування випереджувальної освітньої політики, забезпечення належного рівня професійного й особистісного розвитку майбутнього вчителя трудового навчання та технологій.

На важливості ефективного професійного розвитку майбутніх учителів акцентується увага у низці державних нормативно-правових документів (Закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про фахову передвищу освіту» (2019); галузевій «Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти» (2013); «Стратегії розвитку позашкільної освіти» (2018), документі «Спільні європейські принципи щодо вчительських компетентностей і кваліфікацій» («Common European Principles for Teacher Competences and Qualification», 2005 p.), Рекомендаціях Європейської Ради і представників Урядів країн-членів «Про поліпшення якості педагогічної освіти» («On improving the quality of teacher education», 2007 p.) та ін.) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу науково-педагогічних джерел показують, що значна кількість вітчизняних та зарубіжних дослідників вивчали методику проведення педагогічного експерименту (Р. Агафонов, В. Загвязинський [4], Ю. Бабанський [1], В. Пілюшенко, І. Шкрабан, І. Славенко [5]), але поза увагою науковців залишається дослідження ефективності професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи.

Виклад основного матеріалу. Експериментальна перевірка ефективності забезпечення процесу професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи проводилися упродовж 2014-2019 рр. на базі Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка, Криворізького державного педагогічного університету, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, окремі аспекти уточнювалися у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії.

Усього в дослідженні брали участь 122 студенти, які навчалися за спеціальністю 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології) та 24 викладачі ЗВО.

Для експериментального дослідження проблеми професійного розвитку майбутнього вчителя трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи започатковано педагогічний експеримент, що складався з трьох етапів: констатувального, формуального та контрольного.

На констатувальному етапі дослідження було встановлено стан рівнів (початковий, середній, достатній, високий) професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій за визначеними критеріями (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-технологічний, операційно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний).

На формуальному етапі експерименту в межах освітнього процесу зазначених ЗВО перевірено ефективність системи професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи через доведення дієвості: обґрунтованих теоретико-методологічних положень, з'ясування результативності організаційно-педагогічних умов, технології проектування змісту, методик теоретичної, практичної й методичної підготовки, навчально-методичного забезпечення для організації та керівництва самостійною роботою майбутніх учителів, підготовленості до участі в інтерактивній розвивальній програмі професійного розвитку в освітньо-професійній діяльності.

У експериментальних групах досліджуваних у процесі формуального експерименту застосовувалась інтерактивна розвивальна програма, яка передбачала проведення комплексної роботи щодо якісного забезпечення процесу професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи. Крім того, було оновлено зміст професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, упроваджено в практику роботи інноваційні технології і сучасні методи навчання. У контрольних групах процес професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи відбувався за традиційною системою роботи у закладах вищої освіти.

Інтерактивна розвивальна програма професійного розвитку майбутнього вчителя трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи у навчально-професійній діяльності побудована на засадах інтегрованої авторської концепції (за В. Бенерою [2]), яка проектується на реальну діяльність майбутньої професії (науково-дослідницьку, художньо-проектну, конструкторську, технологічну, організаційно-управлінську, аналітичну роботу тощо).

Постановка проблеми порівнювалася з навчальними можливостями студента і рівнем вимог, які передбачаються освітньо-професійною характеристикою фахівця даного профілю. Головна функція авторської інтегрованої концепції організації самостійної роботи – прогностична, а один із головних видів діяльності – проєктивний. У рамках професійно орієнтованої технології навчання процес засвоєння теоретичних знань, формування професійних

умінь та якостей особистості фахівця є можливим в умовах створення і реалізації студентами проєкту навчальної дисципліни, який стає засобом досягнення мети оволодіння професійною компетентністю. Студент опановує технологію перетворення знань і способів діяльності всіх розділів освітньо-професійної програми на засіб вирішення професійних задач. Технологічний підхід служить необхідною умовою підвищення якості освіти, вдосконалення його змісту, і, як наслідок цього – підвищення професійної компетентності майбутніх фахівців [3, с.62].

Формувальний експеримент і реалізація інтерактивної розвивальної програми дослідження проводилися у чотири етапи:

– *особистісно-мотиваційний етап* – передбачав мотивоване занурення майбутніх учителів трудового навчання та технологій до співпраці і партнерства у процесі технологій самостійної роботи з метою розвитку усвідомлення необхідності безперервного професійного розвитку; інтерактивне засвоєння теоретичних знань у процесі групової та індивідуальної освітньо-професійної діяльності з метою розвитку стійкого інтересу до майбутньої професії, ознайомлення із сучасними технологіями та техніками технологічної освіти задля умотивованості до здобуття системних педагогічних знань, особистісного та професійного зростання;

– *інноваційно-збагачувальний етап* – забезпечував збагачення знаннями новітніх технологій та вміння їх застосовувати у освітньо-професійній діяльності з проєкцією на майбутню професію; сприяв розвитку проєктно-технологічної підготовленості та здатність до збагачення стратегіями самостійної роботи в особистісному та професійному становленні;

– *рефлексивно-діяльнісний етап* – сприяв розвитку умінь і навичок групової роботи, креативних здібностей майбутніх учителів трудового навчання та технологій у практичній діяльності з використанням інноваційних форм організації освітнього процесу, а саме: *кооперативного навчання* (робота в малих групах, де ефективно поєднується використання традиційних та інноваційних методів); *взаємного навчання* (передача знань від більш підготовлених студентів своїм товаришам); *інтерактивного навчання* (співнавчання і взаємонавчання з використанням інтерактивних технологій і методів навчання); *проблемного навчання* (розв'язання проблемних ситуацій); *перевернутого навчання* (засвоєння нового матеріалу в процесі самостійної роботи студентів з відповідним інструментарієм у поєднанні з груповою практичною навчальною діяльністю);

– *результативно-діагностичний етап* – забезпечував використання методів самооцінки і самоаналізу, рефлексивних вправ та тренінгових завдань для оцінювання майбутнім вчителем трудового навчання та технологій власної діяльності та самого себе як особистостей; формування у них потреб і мотивів самопізнання; підвищення рівня самоповаги, самосхвалення у процесі результативної самостійної роботи.

На кожному етапі інтерактивної розвивальної програми процесу професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи реалізовувалися певні педагогічні умови вдосконалення досліджуваного феномена.

Для проведення експериментальної роботи з майбутніми вчителями трудового навчання та технологій проводилася робота щодо вмотивованого і творчого їх занурення до цікавої та змістовної освітньо-професійної діяльності у процесі самостійної роботи. З цією метою науково-педагогічні працівники застосовували наступні методи і прийоми: врахування запитів, інтересів студентів, застосування для обговорення різних тем означеної проблематики, які надавали їм можливість проявити власну самостійність та ініціативність; використання методів стимулювання освітньо-професійної діяльності – ситуацій успіху в процесі залучення до навчання всіх студентів і виконання завдань, посилення для них; заохочення студентів шляхом постійного спостереження за їх досягненнями в навчанні та їх відзначенням, отже, розвиток віри у себе.

Особистісно-мотиваційний етап передбачав з'ясування із майбутніми вчителями трудового навчання та технологій, що розвиток відбувається тільки в тих, хто має необхідні якості, зокрема: внутрішню мотивацію на досягнення високих результатів у професійній діяльності; здатність до самопізнання і розвитку; розуміння змісту і методичних основ розвитку.

У бесідах із майбутніми вчителями трудового навчання та технологій ми дійшли до спільної думки про те, що особистість повинна добре розуміти себе, свої особливості характеру, «слабкі» та «сильні» сторони характеру й темпераменту, повинна сприймати себе такою, якою вона є, а за необхідності їх корегувати та вдосконалювати.

Однією з найважливіших проблем процесу професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій є точне і чітке розуміння його цілей.

Отже, перший етап розвивальної програми був орієнтований на правильну організацію освітньо-професійної діяльності в ЗВО, створення емоційно-комфортної атмосфери процесу професійного розвитку майбутнього вчителя трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи, засвоєння теоретичних знань з проєкцією на майбутню професію.

Найбільш важливим результатом групової роботи на цьому етапі формувального експерименту стали перетворення на основі переосмислення сучасних життєвих цінностей внутрішнього світу її учасників, що отримало в науці назву «аксікреація» («виращування» у людини чи групи людей нових цінностей, або переосмислення старих) [6]. Основними цінностями для нашої експериментальної роботи стали «партнерство», «співпраця» і «успіх». У процесі самостійної роботи студентам доводилось, що навчальна праця є успішною і жаданою тільки тоді, коли вона приносить задоволення від співпраці. У процесі проведення освітньо-професійної діяльності стимулювалося висловлювання різних точок зору на певну проблему, її детальне обговорення; не допускалися конфлікти і суперечки в групі, бо медіатори сприяли примиренню учасників групової діяльності.

Інноваційно-збагачувальний етап. Основним джерелом інформаційного забезпечення освітнього процесу та наукової діяльності майбутніх вчителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи є бібліотека КОГПА ім. Тараса Шевченка, фонд якої складає 99614 примірників. Для підготовки здобувачів за ОП у фонді бібліотеки наявні понад шість тисяч примірників навчальної, наукової та довідкової літератури; 14 найменувань фахових періодичних видань. У електронній бібліотеці наявні ресурси освітніх компонентів, розроблені викладачами, науково-дослідницькі роботи здобувачів, вільний доступ до мережі Інтернет, зокрема до бази Web of Science. Для полегшення та комфортності вивчення освітніх компонентів майбутні вчителі трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи мають змогу користуватись ресурсами на платформі «Moodle».

В інтерактивній розвивальній програмі професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій результативними виявилися активні форми взаємодії в організації і проведенні спільних заходів за участі працівників бібліотеки, науково-педагогічних працівників кафедри та здобувачів вищої освіти заявленої спеціальності. Серед напрямів педагогічного впливу наукових бібліотек на професійний розвиток майбутніх учителів ми виокремлюємо діяльність тренінг-центру бібліотеки з проведення регулярних занять з навчання різних груп користувачів пошуку інформації в мережі Інтернет, роботі з електронними каталогами та різними програмами, індивідуальних консультацій, семінарів з різних питань за заявками від кафедр, студентських груп або бібліотечних підрозділів.

У професійній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій із значною кількістю практичної підготовки (лабораторні і практичні роботи, різні види педагогічних практик, написання курсової, кваліфікаційної роботи тощо) важливо правильно планувати, організувати та виконувати різновиди самостійної роботи. Тому, дуже важливо викладачам закладів вищої освіти спочатку студентів-першокурсників «навчити вчитися», а далі – удосконалювати стратегії самостійної роботи сучасними педагогічними технологіями задля особистісного та професійного зростання.

Рефлексивно-діяльнісний етап. На науково-методичному семінарі викладачів кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій КОГПА ім. Тараса Шевченка «Креативний підхід у технологічній освіті» та на студентському семінарі «Шляхи удосконалення професійного розвитку майбутнього вчителя трудового навчання та технологій» було окреслено професійно важливі якості фахівця у професійно-педагогічній діяльності як результат його успішного професійного розвитку; визначено форми, методи, технології навчання та самостійної роботи, що активно впливають на самостійну навчально-пізнавальну діяльність студентів; розкрито шляхи професійного та особистісного розвитку майбутнього вчителя трудового навчання та технологій.

Результативність виконання завдань самостійної роботи у професійному розвитку фахівця визначається за принципами наступності складності та змісту роботи, поступового ускладнення рівня складності різнорівневих завдань та забезпечується інтегративністю та системністю використання в аудиторній та позааудиторній роботі.

Форми навчальної діяльності не завжди адекватні формам майбутньої професійної діяльності, до якої здійснюється підготовка у закладі вищої освіти. Відмінності у змістовому наповненні елементів структури навчальної та професійної діяльності відображаються у ланцюжку структурних елементів, взаємопов'язаних та взаємообумовлених у структурі навчальної та професійної діяльності: *потреби ↔ у навчанні ↔ у праці*. Так, мотив у навчанні – пізнання нового,

формування цілісної професійної діяльності, у праці – реалізація інтелектуального і духовного потенціалу. Мета у навчанні – загальний та професійний розвиток особистості, у праці – виробництво матеріальних і духовних цінностей. Дії у навчанні – пізнавальні, переважно інтелектуальні, у праці – практичні, у тому числі теоретико-практичні. Засоби у навчанні – психологічне відображення реальності, у праці – перетворення реальної дійсності. Предмет у навчанні – інформація або знакова система, у праці – речовини природи (інженер), невідоме (вчений), свідомість людини (педагог). Результат у навчанні – діяльні здібності особистості, система ставлення до світу, людей, самого себе, у праці – товари, нові знання, рівень освіти людей [3, с.152-153].

Отже, систематично використовуючи в процесі формувального експерименту комплексний підвід до інтегративного впровадження інноваційних технологій з опорою на самостійну роботу сприяє удосконаленню умінь аналізувати і об'єктивно оцінювати власний рівень професійного розвитку; розвитку здатності до самоаналізу, рефлексії власної діяльності, поведінкової гнучкості; формуванню вміння моделювати траєкторію особистісного самовдосконалення, вектори майбутнього професійного та кар'єрного росту.

Четвертий етап програми (*результативно-рефлексивний*) був спрямований на розвиток особистісних якостей майбутнього вчителя трудового навчання та технологій під час самостійної роботи (здатність до самоаналізу, самовдосконалення, рефлексії, поведінкової гнучкості) в процесі освітньо-професійної діяльності. Для цього використовувався тренінг як форма активного навчання, орієнтованого на розвиток, у першу чергу, рефлексивності. Програма «Тренінгу рефлексивності» включала в себе: знайомство учасників один з одним, визначення правил спільної роботи; формування атмосфери довіри, згуртованості групи, стимулювання прагнення до самопізнання і саморозкриття.

Під час проведення тренінгів застосовувалися інноваційні методики та активні прийоми, а саме: міні-лекції, лекції-диспути, дискусії, робота в складі малих груп, метод конкретних ситуацій (метод кейсів), ігрові методи, завдання на самопізнання тощо. Зокрема, у тренінгові заняття були включені наступні вправи: «Автопортрет», «Без маски», «Три імені», «Аукціон негативних якостей», «Зрозумій себе», «Сліпий і поводитир», «Система особистісних цінностей» та інші.

Отже, використані під час тренінгу різні вправи на розвиток рефлексії надали можливість студентам експериментальних груп усвідомити власні якості, переосмислити стереотипи своєї поведінки, навчитися приймати виважені рішення, планувати та організовувати групову діяльність, здійснювати роботу щодо самооцінки, самоаналізу, самопізнання та самоактуалізації власної діяльності, розуміти внутрішній стан і причини поведінки інших людей тощо.

На контрольному етапі експериментального дослідження було встановлено дієвість розробленої структурно-функціональної моделі й інтерактивної розвивальної програми професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Аналіз кінцевих результатів експериментального дослідження, порівнюючи отримані дані констатувального та контрольного етапів показали, що після проведення експерименту показники високого рівня сформованості професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій покращилися у КГ з 10,00% до 15,00% а у ЕГ – з 12,9% до 24,19%, а показники достатнього рівня зросли з 23,33% до 28,33% у КГ і з 24,19 до 38,71% в ЕГ. Результати середнього рівня сформованості у КГ збільшилися з 31,67% до 36,67%, а у ЕГ, навпаки, зменшилися із 30,65% до 25,81%. Найбільших позитивних змін зазнав початковий рівень: у КГ зменшився з 35,00% до 20,00%, а у ЕГ – з 32,26% до 11,29%.

Висновки. Отже, моделювання процесу професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій у процесі самостійної роботи нами схарактеризовано як цілеспрямований поетапний процес поступових, закономірних, динамічних змін у його теоретичному визначенні, практичній реалізації, структурних і змістових трансформаціях, зумовлений реалізацією розробленої структурно-функціональної моделі й експериментальної методики, з якісними перетвореннями на кожному із визначених етапів (особистісно-мотиваційний, інноваційно-збагачувальний, рефлексивно-діяльнісний і результативно-діагностичний).

Установлено, що інтерактивна розвивальна програма процесу професійного розвитку майбутніх учителів трудового навчання та технологій з інтеграцією стратегій самостійної роботи відзначається професійною спрямованістю на забезпечення теоретичними знаннями, вміннями, динамічними імперативами професійної та самоосвітньої компетентностей та інтегративних якостей особистості (ініціативність, креативність, комунікабельність, пізнавальна самостійність, ціннісне самовираження та ін.) майбутнього фахівця задля ефективного використання у подальшій професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Babanskij Ju. (1982). Problemy povysheniya effektivnosti pedagogicheskikh issledovanij. M.: Pedagogika. 191 s. [in Russian].
2. Benera V. (2003). Intehratsiia pedahohichnoi innovatyky ta istorychno aprobovanoho dosvidu v avtorskii kontseptsii samostiinoi roboty studentiv. Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Vyp. 41. S. 219-227. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2013_41_39 [in Ukrainian].
3. Benera V., Tsisaruk I. (2020). Samostiina robota : teoriia i praktyka u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia trudovoho navchannia ta tekhnolohii: posibnyk. Khmelnytskyi : FOP Tsiupak A. A., 296 s. [in Ukrainian].
4. Zagvjazinskij V., Agafonov R. (2001). Metodologija i metody psihologo-pedagogicheskogo issledovanija. M. : ACADEMA., 207 s. [in Russian].
5. Piliushenko V., Shkraban I., Slavenko I. (2004). Naukove doslidzhennia: orhanizatsiia, metodolohiia, orhanizatsiine zabezpechennia. K.: Libra. 342 s. [in Ukrainian].
6. Tekhnolohii hrupovoi roboty. Retrieved from https://allref.com.ua/uk/skachaty/Tehnologiyi_grupovoyi_roboti [in Ukrainian].

INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SOCIAL SCIENCE

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss

7(28), December 2020

SCIENTIFIC EDITION

Indexed by:

RS Global

Google
scholar

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Academia.edu
share research

BIBLIOTEKA
NARODOWA

Passed for printing 25.12.2020. Appearance 30.12.2020.

Typeface Times New Roman.

Circulation 500 copies.

RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2020

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

<https://rsglobal.pl/>